

[2·05] Nordisk Øst·forum

Europarådet og menneskerettighets-brudd i Tsjetsjenia

Historiens rolle i delingen af Tjekkoslovakiet

Historierevisjon og nasjonal identitet i Hviterussland etter 1991

Habitat-agendan i en rysk kontext

Tradisjon og bistand i latvisk miljøpolitikk

Nr. 2 - 2005
19. Årgang

[2] Innhold

147 Forord

Redaksjonen

151 Grove menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia – en snublestein for Europarådet?

Julie Wilhelmsen

171 Forskellige fortider? Delingen af Tjekkoslovakiet og den kollektive erindring om Den første Republik

Lone Sarauw

187 Historisk realitet eller moderne myter? Historierevisjon og nasjonal identitet i Hviderussland etter 1991

Heidi-Iren Wedlog Olsen

203 Habitat-agendan – förutsättningar för implementering i ryska bostadsområden

Madeleine Granvik

221 Nordisk bistand og sovjetisk tradisjon i Latvias vann-politikk

Jens Zvirgzdgrauds

Velkommen til Internett

237 Felles historie, forskjellige tolkninger

Bokomtaler

243 Hadets anatomি. Rejser i Bosnien og Serbien

Krigens scenografi. Nye rejser i Bosnien og Serbien

Recenserad av Peter Lodenius

- 246 **The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945**
Omtalt av Pål Kolstø
- 249 **Beyond Post-Soviet Transition. Micro Perspectives on Challenge and Survival in Russia and Estonia**
Omtalt af Flemming Splidsboel Hansen
- 250 **Determinants of Centre–Region Relations in the Russian Federation**
Recenserad av Katja Ruutu och Risto Wallin
- 253 **Aleksander Nevskij – historien som våben**
Recenserad av Johan Öhman
- 256 **Russisk politisk idéhistorie fra opplysningsstiden til idag**
Omtalt af Jesper Overgaard Nielsen
- 259 **Stalins hjemmefront 1941–1945**
Omtalt av Åsmund Egge
- 262 **Nationalism and Orthodoxy. Two Thematic Studies on National Ideologies and their Interaction with the Church**
Omtalt av Atle Staalesen
- 265 **The Potential for Community Restructuring – Mining Towns in Pechenga**
Omtalt av Jørn Holm-Hansen
- 267 **Korsvej og minefelt – kultur og konflikt i Kaukasus**
Recenserad av Charlotte Niklasson
- 271 **Nye bøker i Norden**
- 277 **Summaries**

Forord

Nordisk Østforum blir fagfellevurdert tidsskrift

Den utgaven av *Nordisk Østforum* du nå holder i hånden, er vårt første nummer som fullt ut fagfellevurdert tidsskrift. I vår streben etter å levere et best mulig produkt til deg som leser, har vi fra og med inneværende nummer bestemt at alle artikler skal vurderes av to eksterne fagekspertar før de eventuelt kommer på trykk. Dette håper vi skal bidra til å sikre en jevnt høy kvalitet på artiklene så vel som å gjøre tidsskriftet til en enda mer attraktiv publiseringaskanal for forskere og forskningsstudenter. Vi håper du vil bli fornøyd med resultatet!

Vi starter denne utgaven med en artikkkel viet den menneskerettslig sett alvorligste krisen i vår del av verden, Tsjetsjenia-konflikten. Snart seks år etter at Putin satte i verk sin «antiterroroperasjon», synes konflikten fortsatt like uløst. Julie Wilhelmsen har sett på hvordan Europarådet – Europas viktigste organisasjon på det menneskerettslige området – har behandlet dette spørsmålet. Hvilken strategi har rådet valgt og hva har man oppnådd? Wilhelmsen finner at man vekselvis har forsøkt å anvende gulrot og pisk, men at tendensen har gått i retning av å tone ned sistnevnte. Europarådet bygger sin virksomhet på en sosialkonstruktivistisk tilnærming til politikk, hvor medlemskap i organisasjonen er tenkt å ha en sosialiseringseffekt. Men når Russland nå i stigende grad stiller seg avvisende til Europarådets (neddempede) kritikk, betyr det at denne linjen har spilt fallitt?

De to neste artiklene ser på hvordan vår fortolkning av fortiden farges av vårt syn på samtiden og våre ønsker for fremtiden. Historien har i en slik sammenheng blitt beskrevet som et selvbetjeningsfenomen – man velger ut de deler som oppfattes som relevante i den gitte kontekst. Lone Sarauw har spurta seg hvordan

det kunne ha seg at den tsjekkoslovakiske skilsmissen i 1. januar 1993 forløp så fredelig, og finner deler av svaret nettopp i ulik fortolkning av den felles historien. Ved hjelp av en næurstudie av debatten om Den første republikk slik den utspilde seg i tsjekkiske og slovakiske aviser 1991–92, viser Sarauw hvordan ulik historiefortåelse blant tsjekkere og slovaker førte til en diskurs som hevdet at skilsmisse var uunngåelig til tross for sterkt støtte for en felles stat i befolkningen.

Myteproduksjon er et viktig element i kampen om den kollektive erindring. Heidi-Iren Wedlog Olsen har sett på konflikten mellom ulike historiske myter i hviterussisk historieskrivning, nærmere bestemt på konflikten mellom sovjetiske myter som fokuserte på de østslaviske broderfolkenes enhet og ønske om felles statsdannelse og de hviterussiske nasjonalt orienterte historikernes ønske om å understreke hviterussisk egenart og statstradisjon. Hvordan skal man separere ut en historie som både er «affektiv og effektiv» i en situasjon hvor det er grunn til å tro at en stor del av befolkningen fortsatt identifiserer seg med det tidligere historieparadigmet? Og hvilke følger får dette for mulighetene for en vellykket nasjons- og statsbygging?

Deretter beveger vi oss fra historieproduksjon til miljøadministrasjon og bærekraftig utvikling. I en tid med tiltakende urbanisering fokuserer FNs habitatagenda på lokalt engasjement for å løse miljøproblemer. Madeleine Granvik har sett nærmere på forutsetningene for implementering av habitatagendaen i en russisk kontekst. Granviks intervjuer av innbyggere i to bydeler i Petrozavodsk, Karelen, viser at det er liten grunn til optimisme. Til tross for klart identifiserte miljøproblemer var det bare en av ti som kunne tenke seg å engasjere seg for å løse problemene. Granvik tilskriver resultatene «et dobbelt kultursjokk». På den ene siden er den postmoderne livsstilen som har spredt seg i Russland etter 1991, kjennetegnet av individualisme og jag etter kunnskap, tid og penger. På den andre siden skyldes kultursjokket den totalitære arven, hva som beskrives som «innlært maktesløshet».

Den totalitære arven står også sentralt i Jens Zvirgzdgrauds' artikkel om reform av miljøadministrasjon i Latvia. Hvordan forandrer politikk seg i møte med nye ideer, spør Zvirgzdgrauds, og bruker latvisk vannpolitikk som testcase. Innenfor dette feltet ble det i perioden som ledet opp mot latvisk EU-medlemskap, satt i gang en rekke utenlandsfinansierte støtteprosjekter. Disse tok utgangspunkt i prinsippet om bærekraftig utvikling. Men hvilken gjennomslagskraft har slike nye ideer i møte med en institusjonali-

sert praksis preget av arven fra sovjetperioden? Gjennom analysen av latvisk vannadministrasjon og -politikk finner Zvirgzdgrauds at tanken om økonomisk veksts primat fortsatt står sterkere enn ideer om bærekraftig utvikling i dagens Latvia.

God lesning!

Redaksjonen

Grove menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia – en snublestein for Europarådet?

Julie Wilhelmsen
cand.polit., forsker ved
Avdeling for Russlands-
studier, NUPI

Den pågående krigen i Tsjetsjenia (1999–) utfordrer et helt spekter av menneskerettighetsforpliktelser som Russland har bundet seg til å overholde. Blant de mest fundamentale menneskerettighetene – og blant dem som i størst grad er akseptert som universelle – finner vi retten til liv (definert som retten til frihet fra utenomrettlig henrettelse og forsvinning) og frihet fra tortur og mishandling. Disse står sentralt i internasjonal humanitærrett, i «politisk bindende» dokumenter innenfor OSSEs rammeverk og i mange globale og regionale konvensjoner og deklarasjoner, herunder Den europeiske menneskerettsskonvensjon (EMK).¹ Likevel er det disse rettighetene russiske myndigheter har blitt mest kritisert for å ha brutt under den andre Tsjetsjenia-kriken.

Denne artikkelen tar utgangspunkt i konflikten mellom Russlands tilslutning til internasjonale menneskerettighetsregimer på den ene siden og de grove og vedvarende menneskerettighetsbruddene i Tsjetsjenia på den andre. Krig utgjør den vanskeligste test av en enhver stats evne til å overholde menneskerettighetsforpliktelser. Dessuten er det ikke umiddelbart klart hvilke rettighetsregimer som kommer til anvendelse i Tsjetsjenia. Den væpnede konflikten

1 Retten til liv er fastslått i EMKs artikkel 2: «Retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Ingen må med hensikt bli berøvet livet unntatt ved fullbyrdelse av en dom avgjort av en domstol etter å være funnet skyldig i en forbrytelse som loven bestemmer denne straff for.» Forbudet mot tortur og mishandling er den mest legaliserte menneskerettighetsnormen, både internasjonalt og nasjonalt. I motsetning til retten til liv er den absolutt og kan ikke fravikes i krigstid eller annen unntakstilstand. Det er også den mest presise når det gjelder definisjon og detaljeringsnivå av statenes forpliktelser til å forhindre og straffe tortur. Normen mot tortur krever ikke bare at myndighetene avstår fra bruk, men at de aktivt tar forholdsregler for å forhindre tortur og for å straffe overtredelser.

er ikke definert som en krig av russiske myndigheter, men som en «antiterroroperasjon». Det har derfor vært hevdet at den andre tilleggsprotokollen til Genève-konvensjonen, som omhandler intern konflikt, ikke gjelder i denne sammenheng, i motsetning til under første krig (1994–96). Tilsvarende er det ingen selvfolge at EMK skulle komme til anvendelse på denne type operasjoner selv om Den europeiske menneskerettsdomstol (EMD) har lagt dette til grunn. Det er likevel relevant å spørre seg hvilken effekt Russlands integrering i det europeiske menneskerettighetsregimet har hatt på landets menneskerettighetspraksis i Tsjetsjenia. Hvilken strategi har Europarådet valgt overfor Russland, hvordan har Russland reagert og hvilke resultater har man oppnådd? Hva er de underliggende årsakene til suksess eller mangel på sådan?

I første del av artikkelen skisseres Russlands tilslutning til det europeiske menneskerettighetsregimet og påfølgende nasjonale implementering, samt Russlands menneskerettslige rulleblad i Tsjetsjenia fra 1999 til 2004. I andre del analyseres Europarådets tilnærming til menneskerettighetsbruddene i Tsjetsjenia over tid, Russlands respons og hvilke resultater man har oppnådd som følge av samhandlingen mellom de to.

Det europeiske menneskerettighetsregimet og Russlands tilslutning

Europarådet, som ble grunnlagt i 1949, er kjerneinstitusjonen i det sterke europeiske menneskerettighetsregimet. Både Ministerrådet og Europarådets parlamentarikerforsamling (PACE) har etablert mekanismer for å overvåke menneskerettighetssituasjonen i medlemslandene. Hvert år blir medlemslandenes evne til å etterleve de enkelte menneskerettighetsnormene vurdert i en rapport fra generalsekretæren. I PACE blir utvalgte land vurdert i forhold til deres overholdelse av forpliktelsene.

I tillegg utøves det kontroll på bakgrunn av de forskjellige konvensjonene. Ratifisering av EMK har blitt en forutsetning for medlemskap i Europarådet. Tilsynet med overholdelse av forpliktelsene i EMK blir utført av Den europeiske menneskerettighetsdomstolen, hvis medlemmer blir valgt av PACE, ett fra hvert medlemsland. Alle stater som har ratifisert EMK, har akseptert enkeltpersoners rett til å klage til Den europeiske menneskerettighetsdomstolen hvis alle nasjonale rettsmidler er uttømt.² Statene forplikter seg til

² I utgangspunktet var det Den europeiske menneskerettighetskommisjonen, et uavhengig

å overholde domstolens bestemmelser i alle saker de er part i, men domstolen er ikke autorisert til å overprøve nasjonal lovgivning eller oppheve bestemmelser gjort av nasjonale domstoler. Det er også en mulighet for å behandle mellomstatlige klager i domstolen. I motsetning til innenfor FN-regimet har denne mekanismen blitt tatt i bruk blant Europarådets medlemmer.³

Europarådets torturforebyggelseskonvensjon (ETK) ble vedtatt i 1987 og er ratifisert av 44 stater. Europarådets torturkomité, som har overoppsyn med tilslutningen til konvensjonen, har myndighet til å besøke steder der personer blir holdt i varetekts. Statene må ikke bare akseptere komiteens besøk, de er også forpliktet til å bistå den i arbeidet. Etter et besøk skriver komiteen en rapport og gir råd om hvordan situasjonen kan forbedres. Hvis en stat ikke vil samarbeide, kan komiteen vedta å publisere en offisiell uttalelse.

I tillegg til kontroll utøvet på grunnlag av konvensjonene, etablerte Europarådet i 1999 en kommissær for menneskerettigheter. Dette er en fullstendig uavhengig institusjon med enestående myndighet når det gjelder rekkevidde. Kommissæren kan undersøke et hvilket som helst aspekt av menneskerettighetene i Europa, forhandle direkte med regjeringer og utstede rapporter, anbefalinger og vurderinger.

Samlet sett utgjør Europarådets ulike konvensjoner, organer og implementeringsmekanismer det sterkeste menneskerettighetsregimet som finnes, ikke bare når det gjelder rettslig kompetanse, men også når det gjelder hvilken innvirkning regimet har hatt på staters menneskerettighetspraksis. Europarådets styrke hviler ikke minst på at de opprinnelige medlemsstatene er tuftet på et sett av felles normer og har en lignende politisk kultur. Derfor har man også lagt stor vekt på betydningen av at nye medlemsstater gjennom samhandling i Europarådet kan sosialiseres til økt respekt for menneskerettighetene.

Russland ble tatt opp i Europarådet i 1996 og ratifiserte EMK og ETK i 1998. På samme tid anerkjente Russland retten til individuell klage og obligatorisk jurisdiksjon i EMD. Russlands tilslutning til det europeiske menneskerettighetsregimet, sammen med de menneskerettighetsforpliktelser Russland har påtatt seg overfor FN fra 1970-tallet og fremover, samt de som er nedfelt i Genève-kon-

ekspertorgan, som gjennomgikk klager, forsøkte å få til et forlik eller overførte saken til domstolen for å få fattet et bindende vedtak. I 1999 ble kommisjonen tatt opp i en restrukturert domstol.

3 I 1967 fremla for eksempel Danmark, Sverige, Norge og Nederland en mellomstatlig klage mot Hellas på bakgrunn av menneskerettighetssituasjonen under militærregimet. Som en følge av klagen trakk Hellas seg fra Europarådet.

vensjonen, innebærer at Russland er bundet opp i et tett nettverk av internasjonale konvensjoner, deklarasjoner og mekanismer som tar mål av seg å forhindre grove menneskerettighetsbrudd.

Disse forpliktelsene er i tillegg i stor grad inkorporert i den nasjonale lovgivningen. Individets rettigheter og statens plikt til å beskytte disse ble nøkkelprinsipper i den nye russiske grunnloven (vedtatt i desember 1993). Grunnloven slår fast at normer nedfelt i internasjonal rett utgjør en integrert del av det russiske rettssystemet. Disse kommer dermed i tillegg til rettighetene garantert i henhold til grunnloven (artikkel 17). Ifølge artikkel 15, paragraf 4, er internasjonal rett gitt forrang fremfor russisk nasjonal lovgivning: «Hvis en internasjonal avtale inngått av Den russiske føderasjonen etablerer andre regler enn dem foreskrevet av loven, skal den internasjonale avtalens regler bli anvendt.»⁴ Menneskerettighetene er altså solid forankret i den russiske grunnloven. Konstitusjonsdomstolen er gitt i oppgave å tolke og håndheve grunnlovens bestemmelser. De siste årene har det også blitt gjennomført en reform for å sikre domstolene større uavhengighet.⁵

I tillegg til disse juridiske tiltakene har det blitt utviklet ikke-rettslige mekanismer for å beskytte menneskerettighetene. I 1997 vedtok Statsdumaen å etablere en uavhengig føderal menneskerettighetskommisjon (ombudsmann). Ombudsmannen er finansiert av parlamentet og behandler individuelle klager. Han kan publisere rapporter om grove menneskerettighetsbrudd på eget initiativ og fremme saker for konstitusjonsdomstolen. Ombudsmannen kan likevel bare komme med henstillinger; disse er ikke bindende og det er opp til regjeringen å implementere dem.⁶

I tillegg har det blitt opprettet en menneskerettighetskommisjon under presidenten. Fra februar 2000 til januar 2004 eksisterte det også en egen spesialkommisjon under ledelse av president Putins spesialutsending for menneskerettigheter og friheter i Tsjetsjenia. Sistnevnte ble i april 2004 erstattet av en ikke-statlig kommisjon for menneskerettigheter i Kaukasus. De ovennevnte kommisjonene har kunnet registrere klager, men ikke etterforske overtredelser. Klagene man vil gå videre med, må oversendes den militære eller sivile påtalemyngheten.

⁴ En engelsk versjon av den russiske grunnloven er tilgjengelig på http://ks.rfnet.ru/english/rus_eng.htm.

⁵ Av særlig stor betydning er etableringen av en ny strafferettsprosedyre i 2001, som styrket domstolenes rolle i rettssystemet.

⁶ De enkelte føderasjonssubjektene kan i tillegg, dersom de ønsker, utpeke sine egne regionale ombudsmenn.

Grove menneskerettighetsbrudd og straffrihet i Tsjetsjenia

Til tross for det tette nettverket av nasjonale og internasjonale standarder og mekanismer for å beskytte russiske borgere mot menneskerettighetsbrudd, er listen over overtredelser i Tsjetsjenia blitt overveldende lang siden begynnelsen av antiterroroperasjonen i 1999. Det ble fra første stund rapportert om tilfeller av vilkårlige drap og tortur, inkludert voldtekt (se for eksempel Human Rights Watch 2000a, 2000b). Hundrevis av tsjetsjenske sivile ble henrettet uten dom i 2000,⁷ og tortur ble rutinemessig anvendt i filtreringsleire, hvor folk ble sendt etter å ha blitt holdt tilbake ved kontrollposter eller under opprenskningsoperasjoner (*zatsjistki*).⁸

Fra 2001 rapporterte menneskerettighetsorganisasjoner at forsvinninger i forbindelse med anholdelser og razziaer utført av de russiske sikkerhetsstyrkene var et økende problem (Human Rights Watch 2001, 2002b; Amnesty International 2002a: 2, 2003, 2004: 2). Ifølge den russiske menneskerettighetsorganisasjonen Memorial har mer enn 4000 tsjetsjenere forsvunnet siden 1999 (AFP 28. september 2004). En fersk rapport fra Human Rights Watch slår fast at russiske tropper i 2004, som i foregående år, sto bak hundrevis av forsvinninger og utenomrettslige henrettelser og torturerte varetektsfengslede i stor skala (Human Rights Watch 2005a). I rapporten *Worse than a War*, utgitt i mars 2005, hevder organisasjonen at praksisen rundt forsvinninger i Tsjetsjenia nå har nådd et nivå som gjør den til en forbrytelse mot menneskeheden (Human Rights Watch 2005b).

Disse overtredelsene har hovedsakelig blitt knyttet til styrker fra den føderale hæren, sikkerhetstjenesten (FSB) og det russiske innenriksdepartementets tropper og innsatsstyrker (OMON og SOBR).⁹ Fra 2003 har grove menneskerettighetsbrudd i tillegg i økende grad blitt tilskrevet det pro-russiske tsjetsjenske politiet og sikkerhetsstyrkene under kommando av Ramzan Kadyrov, sønn av den nå avdøde pro-russiske tsjetsjenske presidenten Ahmed Khadji Kadyrov.¹⁰ Også de tsjetsjenske separatistene står bak tor-

-
- 7 Tre massedrap på sivile ble rapportert utført av russiske styrker mellom desember 1999 og februar 2000. Minst 112 sivile ble drept (Amnesty International 2002b: 64).
 - 8 Det var tallrike rapporter om arresterte (også barn) som ble voldtatt, slått med hammere, gitt elektrosjokk og utsatt for tåregass (Human Rights Watch 2002a, 2000c).
 - 9 Statsadvokaten i Tsjetjenia har innrømmet at de føderale troppene bærer et tungt ansvar for grove menneskerettighetsbrudd. Av 565 kriminalsaker som ble etterforsket i 2002, omfattet nærmere 300 saker de føderale styrkenes medvirkning til forsvinninger (*Nezavisimaja gazeta* 16. april 2003).
 - 10 Intervju med Tatjana Kazatkina fra menneskerettighetsorganisasjonen Memorial, Moskva, 24. september 2004.

tur, drap og forsvinninger. I denne sammenheng er det imidlertid menneskerettighetsbruddene den russiske stat står ansvarlig for som er i fokus.

I etterkant av den første krigen i Tsjetsjenia (1994–96) gjorde russiske myndigheter lite for å etterforske eller rettsforfølge personer anklaget for grove menneskerettighetsbrudd.¹¹ Denne situasjonen ser ikke ut til å ha endret seg i forbindelse med den andre krigen. I 1999 og 2000 rapporterte menneskerettighetsorganisasjoner at det ble gjennomført få eller ingen etterforskninger av saker angående grove menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia og at ingen rettsfølgelse av de ansvarlige fant sted (Amnesty International 2000, 2001). I 2001 ble et fåtall overtredelsessaker brakt for retten, men det var ingen kjente tilfeller av rettsfølgelse av torturanklager (Amnesty International 2002a: 2).

Siden mars 2001 har man kunnet observere forbedringer i den sivile påtalemyndighetens (prokuraturas) oppfølging av klager om «forsvinninger», idet de fleste klagene nå fører til at det blir igangsatt formell etterforskning. Den sivile påtalemyndigheten har imidlertid ingen autoritet til å etterforske overtredelser begått av militært personell eller sikkerhetsstyrkene, og hæren har aktivt forhindret etterforskning i egne rekker. Veldig få etterforskninger igangsatt av den sivile påtalemyndigheten har derfor ført til tiltale. På noen få unntak nær ble de fleste kriminalsakene henlagt under henvisning til *corpus delicti*¹² eller «manglende mulighet til å identifisere gjerningsmannen» (Memorial 2003: 17–18). Den militære påtalemyndigheten etterforsket mellom 1999 og mars 2003 168 saker som gjaldt lovbrudd begått av militært personell mot lokalbefolkningen i Tsjetsjenia. Bare 58 ble brakt videre til de militære domstolene (*ibid.*:19). Tendensen fortsatte i 2003 og 2004. Internasjonale menneskerettighetsorganisasjoner rapporterte at flertallet av etterforskninger så ut til å være overfladiske og resultatløse (Amnesty International 2004, Human Rights Watch 2005a).

De offisielle tallene som i april 2003 ble oversendt fra riksadvokatens kontor etter anmodning fra dumarepresentant Sergej Kovaljov, bekreftet menneskerettighetsorganisasjonenes anklager om utstrakt strafffrihet i Tsjetsjenia. Riksadvokaten rapporterte at i alt 51 militære tjenestemenn hadde blitt funnet skyldig i lovbrudd begått

11 For eksempel sto tropper fra det russiske innenriksministeriet angivelig bak drapet på minst 103 sivile i landsbyen Samasjki i april 1995. Denne massakren har aldri blitt behandlet i rettssystemet.

12 *Corpus delicti* innebærer at det ikke forefinnes noe lik.

mot sivilbefolkningen i Tsjetsjenia mellom 1999 og 2003, men at bare 19 ble dømt til en reell frihetsberøvelse. I de fleste av sakene ble de ikke siktet for å ha begått grove menneskerettighetsbrudd som tortur, men for mindre forseelser som «maktmisbruk».¹³ Ofisiell statistikk offentliggjort i september 2004 bekrefter mønsteret: Siden begynnelsen av 1999 hadde bare 22 tjenestemenn sonet aktive fengselsstraffer for lovbrudd begått mot sivile i Tsjetsjenia (Human Rights Watch 2005a). Når det gjaldt tilsvarende straffeforfølgelse av politimenn, viste tallene fra riksadvokatens kontor at domstolene hadde behandlet syv kriminalsaker som omhandlet til sammen 17 politimenn. Av disse ble fire dømt til fengselsstraff. Alle fire ble likevel løslatt i retssalen, siden dommene deres tilsvarte den perioden de hadde sittet i varetekts.

Listen over grove menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia er med andre ord lang, og det hersker fremdeles en distinkt atmosfære av strafffrihet. Situasjonen ser heller ikke ut til å ha bedret seg over tid. Selv om man må ta høyde for de sterke begrensninger en krig legger på internasjonale organisasjoner handlingsrom overfor medlemsstatene, er det likevel både viktig og relevant å foreta en gjennomgang av hva Europarådet har kunnet oppnå stilt overfor det som må kunne karakteriseres som Europas største menneskerettslige krise.

Europarådets tilnærming

Russland ble tatt opp som medlem av Europarådet på tross av kritiske ekspertkommentarer om at Russlands rettssystem på dette tidspunkt ikke levde opp til rådets standarder (Bernhardt *et al.* 1994). Russland ble derfor tatt opp med utgangspunkt i en *forventning* om fortsatt demokratisering og vilje til å sikre beskyttelsen av menneskerettigheter i Russland, og i en sterk *tro* på Europarådets evne til å endre nye medlemsstaters normer og politiske kultur gjennom samhandling. Denne inkluderende strategien ble satt på prøve da den andre krigen i Tsjetsjenia tok til. Det kan se ut som om Europarådet har hatt problemer med å avgjøre om den mest effektive måten å sikre russisk overholdelse på er å fortsette inkluderingslinjen, og dermed satse på en langsiktig sosialiseringss prosess, eller å være tøff og prinsippfast, og dermed risikere russisk fremmedgjøring og isolasjon.

Da krigen brøt ut, valgte PACE først en tøff holdning. Under et

13 Brevet er gjengitt som vedlegg i Memorial (2003).

besøk i januar 2000 understreket PACEs delegasjon at «en fortsetelse av overtredelsene kan føre til at parlamentarikerforsamlingen stiller spørsmål ved Russlands deltagelse i forsamlingens arbeid og medlemskapet i Europarådet» (PACE 2000a). PACE fikk utarbeidet en rapport som fordømte grove brudd på menneskerettighetene utført av russiske styrker og vedtok anbefaling 1444, som oppfordret til våpenhvile, forhandlinger og internasjonal etterforskning av menneskerettighetsbruddene (PACE 2000b). Når denne anbefalingen ikke ble tatt til følge, stemte flertallet i PACE i april 2000 for å frata den russiske parlamentarikerdelegasjonen stemmeretten samtidig som man oppfordret medlemslandene til å fremme en mellomstatlig klage mot Russland, og ba Ministerrådet om å starte prosedyrer for å ekskludere landet.

Ingen av medlemslandene fremla imidlertid noen offisiell klage mot Russland, og Ministerrådet fulgte ikke opp henstillingen om å sette i verk eksklusjonsprosedyrer. Det ble argumentert med at Russland svarte på internasjonal press og gjorde fremskritt i forhold til en løsning på konflikten. Denne mykere tilnærmingen ble raskt akseptert av parlamentarikerforsamlingen. Allerede under sesjonen sommeren 2000 var PACE tilbøyelig til å søke «konstruktiv dialog» og samarbeid fremfor fordømmelse og ekskludering (PACE 2000c). I januar 2001 fikk Russland tilbake stemmeretten, og det ble nedsatt en felles arbeidsgruppe for Tsjetsjenia bestående av medlemmer fra PACE og den russiske Statsdumaen for «kontinuerlig å vurdere fremskrittene i forhold til PACEs anbefalinger» og å overvåke «etterforskningen av lovbrudd begått av militære og sivile aktører mot sivilbefolkningen». ¹⁴

En lignende inkluderende og samarbeidsorientert tilnærming har preget Europarådets menneskerettighetskommissærers kontakt med russiske myndigheter. I stedet for å fokusere på omfanget av menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia og på fordømmelse, har det blitt jobbet for i det minste å oppnå noen konkrete resultater, som for eksempel opprettelsen av en russisk spesialutsending for menneskerettigheter og friheter i Tsjetsjenia, posteringen av eksperter fra Europarådet ved dennes kontor, og nå senest opprettelsen av en egen ombudsmann for menneskerettigheter i Tsjetsjenia i 2004.¹⁵

¹⁴ For mer om resolusjon 1240 (2001), se www.hri.ca/fortherecord/2001/euro2001/vol2/russia.htm.

¹⁵ Se for eksempel menneskerettighetskommissær Alvaro Gil-Robles' rapport fra besøk i Russland 7.–10. desember 1999, og en lignende rapport fra besøk 24.–29. februar 2000, på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents.

Det er likevel ikke riktig å si at Europarådet har veket unna kritikk av Russland. Rapporter og resolusjoner fra PACE har vært tydelige i sin fordømmelse av menneskerettighetsbrudd og strafffrihet i Tsjetsjenia. I januar 2002 vedtok PACE en resolusjon som dypt beklaget «de pågående menneskerettighetsbruddene i Den tsjetsjenske republikken, så vel som mangelen på fremgang i etterforskning av lovbrudd og rettsforfølgelse av gjerningsmennene». Noen representanter, som for eksempel PACEs tidligere Tsjetsjenia-rapportør lord Judd, har vært spesielt kritiske.¹⁶ I 2003 la Judd frem en resolusjon hvor det med henvisning til den pågående konflikten og de vedvarende menneskerettighetsbruddene ble bedt om at Russland utsatte folkeavstemningen om en ny konstitusjon i Tsjetsjenia (planlagt gjennomført i mars 2003). Resolusjonen ble ikke vedtatt, og man nøyde seg med å be Russland sikre tilfredsstillende vilkår for gjennomføringen av avstemningen, noe som førte til at Judd trakk seg som rapportør.

Ved å akseptere folkeavstemningen som del av en «politisk prosess» – en prosess som er kontroversiell fordi den utelukker forhandlinger med separatistene under henvisning til at de alle er terrorister – viste PACE igjen at prioriteringen var å holde Russland med på laget. Mens Europarådet innledningsvis oppfordret Russland til å forhandle med separatistene,¹⁷ har man i økende grad akseptert russiske krav når det gjelder å definere rådets engasjement i Tsjetsjenia. Et eksempel på dette var runde bordskonferansen i 2004, hvor man diskuterte mulige løsninger på Tsjetsjenia-konflikten under ledelse av den nye Tsjetsjenia-rapportøren Andreas Gross. På denne deltok etter russisk ønske ingen representanter fra de tsjetsjenske separatistenes side.¹⁸

Et annet eksempel på kritikk var den nye resolusjonen PACE vedtok i 2003, hvor man beklaget menneskerettighetssituasjonen og den vedvarende strafffriheten. Dokumentet slo fast at hvis Russland ikke foretok seg noe, ville det internasjonale samfunnet vurdere å sette opp en adhoc-domstol for å prøve krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheden begått i Tsjetsjenia (PACE 2003b).

16 Se for eksempel *Interfax* 21. mars og 4. juni 2001. Lord Judds rapporter om Tsjetsjenia har vært skarpe og kritiske når det gjelder menneskerettighetssituasjonen. Selv etter omslaget i 2001 fortsatte Judd å kreve forhandlinger med de politiske aktørene på separatistsiden og å sette spørsmålstege ved legitimiteten til den «politiske prosessen» som russiske myndigheter stod bak (se for eksempel PACE 2003a).

17 Dette var også tilnærmingen under den første krigen (Fawn 2002: 15).

18 Innledning holdt av Andreas Gross på seminaret «Confrontation of the Russian State and the Chechen People – The Role of the International Community in the Peaceful Resolution of the Chechen Conflict», Helsingfors, 21. januar 2005.

Likeledes vedtok PACE i oktober 2004 en skarpt formulert resolusjon som slo fast at parlamentarikerforsamlingens anbefalinger ikke hadde blitt fulgt opp og hvor man advarte om at alvorlige menneskerettighetsbrudd var i ferd med å spre seg til Ingusjetia. Resolusjonen stilte også spørsmål ved legitimiteten til de tsjetsjenske presidentvalgene i 2004 (PACE 2004).

Også andre av Europarådets organer har fortsatt med prinsippfast og åpen kritikk av menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia. Etter å ha besøkt Tsjetsjenia i mars 2001, publiserte Europarådets torturkomité 10. juli en av sine sjeldne offentlige uttalelser. Her konstaterte man at komiteen hadde mottatt «tallrike, pålitelige og konsekvente anklager om alvorlig mishandling utført av føderale styrker» i Tsjetsjenia, at Russland hadde mislyktes i å avsløre og rettsforfölge de ansvarlige for menneskerettighetsbruddene og dessuten brutt forpliktsansen til å samarbeide med komiteen (ECPT 2001). En lignende offentlig uttalelse ble publisert av komiteen i juli 2003 (ECPT 2003). Likeledes har den europeiske menneskerettighetskommisæren, til tross for å ha prioritert samarbeidslinjen, i økende grad gitt uttrykk for sin bekymring for menneskerettighetssituasjonen, spesielt det økende antallet forsvinninger og den fortsatte straffriheten.¹⁹ Faktisk var rapporten som ble gitt ut etter kommisærens besøk i Tsjetsjenia i 2003, skarpere formulert enn de foregående og uttrykte en sterk misnøye over de magre resultatene i arbeidet med å sikre menneskerettighetene i Tsjetsjenia og de russiske myndigheters tilsynelatende manglende evne til å følge opp kommisærens anbefalinger og initiativer. Rapporten gikk langt i retning av å sette spørsmålstegn ved de russiske myndighetenes politiske vilje til å håndtere disse problemene.²⁰

Alt i alt ser Europarådets tilnærming til menneskerettighetsproblematikken i Tsjetsjenia ut til å ha vært å fortsette den åpne kritikken av russiske myndigheter samtidig som man unngår å straffe Russland ved å ta i bruk sterke maktmidler som ekskludering og mellomstatlige klager. Europarådet har gått langt i å akseptere den russiske versjonen av Tsjetsjenia-konflikten som en antiteroroperasjon for å beholde Russland med på laget. Dette viser tydelig at Europarådet fortsatt har tro på en sosialkonstruktivistisk tolkning av hvordan politikk fungerer, nemlig at fortsatt samarbeid og engasjement kombinert med verbal kritikk med tiden vil ha en

19 Se kommisærens rapporter fra hans besøk i Russland mellom 1999 og 2004 på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents.

20 Se menneskerettighetskommisær Alvaro Gil-Robles rapport fra besøk i Russland 10.–16. februar 2003 på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents.

sosialiserende effekt og forandre Russlands oppfatning og praktisering av menneskerettigheter.

Russlands reaksjon

I utgangspunktet virket russiske myndigheter ganske imøtekomende overfor PACE. I januar 2000 uttrykte president Putin at han var åpen for forslag fra Europarådet fordi han så på rådet som «viktig for Russland». En PACE-delegasjon ble, sammen med torturkomiteens delegasjon, gitt adgang til Tsjetsjenia. Deres bekymringer ble lagt merke til, og det ble gitt løfter om å forbedre situasjonen (PACE 2000a). Denne retoriske imøtekommenden har russiske myndigheter fortsatt å vise i sin direkte kommunikasjon med representanter for Europarådet, særlig overfor dem som har valgt en «mykere» tilnærming.²¹

Imøtekommennenhet i form av konkret handling og oppfølging av PACEs anbefalinger viste seg imidlertid vanskeligere. Anbefalingerne fra PACE til Russland i januar 2000 ble ikke tatt til følge. Direkte sanksjoner, som den midlertidige opphevelsen av Russlands stemmerett i PACE i april 2000, utløste heller ingen handling, men snarere en kraftig motreaksjon. Russiske representanter stormet ut av PACE og Sergej Jastrzjembskij forbød PACE å besøke Tsjetsjenia. I stedet for å følge opp forebyggende tiltak foreslått av PACE, har Russland ofte avvist at det eksisterer noe problem.²² I økende grad har man også unnlatt å respondere på anbefalinger og å levere den informasjon PACE har bedt om.²³ De russiske delegasjonene har tvert imot avvist rapportene fra PACE som «ikke velbegrunnede», kritisert resolusjonene som sterkt subjektive og kommet med egne motforslag (*MosNews* 7. oktober 2004, 28. januar 2005).

21 Dette gjelder særlig menneskerettighetskommissær Gil-Robles. Se for eksempel *Interfax* 25. september 2004 og *Eurasia Daily Monitor* 28. mai 2004. Andre representanter, som for eksempel den tyske parlamentarikeren Rudolf Binding og Tsjetsjenia-rapportør lord Judd, har russiske myndigheter med tiden mer eller mindre boikottet.

22 I 2001 opplyste for eksempel den russiske riksadvokaten Vladimir Ustinov til menneskerettighetskommissær Gil-Robles at det nå i realiteten var mulig å garantere respekten for menneskerettigheter, i det minste hva rettsforfølgelse angikk (se rapport fra besøk i Moskva 13.–14. september 2001 på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents). Tsjetsjenias fungerende statsadvokat Vladimir Tsjernjajev bekreftet under Gil-Robles' besøk i Tsjetsjenia i september 2004 at problemet med forsvinninger eksisterte, men at det i de fleste tilfellene var «handlinger utført av banditter i uniformer stjålert fra de føderale troppene» (*AFP* 28. september 2004).

23 Mens visse konkrete tiltak ble iverksatt i 2001 og 2002, fikk anbefalingen fra menneskerettighetskommissæren i 2002 ikke engang noe skriftlig svar fra russiske myndigheter (se rapport fra besøk i Russland 10.–16. februar 2003 på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents).

Samarbeidet med torturkomiteen viser det samme mønsteret: Anbefalingene fra ECPT i 2000 gikk upåaktet hen,²⁴ og Russland har så langt nektet å autorisere publisering av en eneste rapport eller anbefaling om Tsjetsjenia fra denne komiteen.

Russisk retorikk avslører mye av logikken bak mangelen på imøtekomenhet. Å presse Russland på Tsjetsjenia-politikken har i økende grad blitt tolket og presentert som et angrep på den mektige og suverene russiske stat. Eksempelvis uttalte Føderasjonsrådets formann Jegor Strojev i januar 2000 at «Europa kan ikke eksistere uten Russland, og man bør behandle en stor stat som Russland med respekt» (*Itar-Tass* 17. januar 2000). Forslaget om å sette opp en egen krigsforbryterdomstol for Tsjetsjenia fikk talmannen for det russiske utenriksdepartementet til å si at et slikt forslag ville være «absurd (...) Russland har sitt eget rettssystem, og ingen kan ta fra det den suverene retten til å utøve jurisdiksjon på sitt eget territorium» (*Chicago Tribune* 20. mars 2005). Likeledes ble rapporter fra PACE som uttrykte bekymring for kidnappingen av menneskerettighetsaktivister og bortføringen av Aslan Maskhadovs slektinger, møtt av den russiske parlamentarikerdelegasjonen til PACE med påstander om at slike uttalelser var «ukoseptable og fornærrende mot Russland» (*Interfax* 28. januar 2005).

Russlands historiske stormaktsstatus og mangelen på erfaring med gjensidig forhandling og kritikk innenfor mer pluralistiske politiske systemer, både nasjonalt og internasjonalt, skaper helt klart en sensitivitet som hemmer landets mottakelighet og imøtekomenhet overfor Europarådet. Selvforståelsen av Russland som en stormakt gjør russiske ledere mer tilbøyelige til å nekte innblanding. Putin har i sin tid som president fremhevet Russlands stormaktsarv. Hans politiske prosjekt har siktet mot å gjenopprette russisk stormaktsstatus, og han har hentet inn personer med lignende visjoner til viktige stillinger. Dette har utvilsomt påvirket Russlands dialog med Europarådet.

I tillegg til denne stormaktsrefleksen har Russland etter hvert som man har kjørt seg fast i Tsjetsjenia, forsøkt å argumentere for at Tsjetsjenia-spørsmålet ikke angår Europarådet. Russiske tjenes-

²⁴ Delegasjoner fra Europarådets torturkomité hadde i utgangspunktet blitt gitt adgang til fangeleiren Tsjernokozovo i 2000 og 2001 og indikerte at mange innsatte hadde blitt fysisk mishandlet. Etter besøket i 2001 benektet imidlertid russiske myndigheter at Tsjernokozovo var etablert av dem og gjorde det klart at de ikke ville gjennomføre etterforskingen torturkomiteen hadde bedt om. Anbefalingene om å «doble innsatsen for å rettsførfølge alle saker om mishandling av personer berøvet friheten i Den tsjetsjenske republikk» ble heller ikke fulgt opp (se «Public Statement Concerning the Chechen Republic of the Russian Federation» 10. juli 2001 på www.cpt.coe.int/en/states/rus.htm).

temenn har påberopt seg artikkel 15, som åpner for muligheten av å ikke overholde konvensjonen «i krigstid og andre krisesituasjoner som truer nasjonens liv». «Antiterroroperasjonen» i Tsjetsjenia rettferdiggjør ifølge russiske myndigheter en midlertidig suspensjon av kravet om å informere og imøtekomme forslag fra torturkomiteen. I et svar til ECPT 28. juni 2001 hevdet russiske myndigheter at slike saker «ikke falt inn under komiteens myndighetsområde ut fra den europeiske konvensjonen» (ECPT 2001). Videre har russiske tjenestemenn trukket paralleller til andre separatistkonflikter i Europa som heller ikke har blitt behandlet av Europarådet (Fawn 2002: 11).

Russlands samhandling med Europarådet i Tsjetsjenia-spørsmålet har også blitt påvirket av antiterrorparadigmets økende innflytelse i internasjonal politikk. Allerede før den internasjonale krigen mot terror ble lansert, benyttet Russland seg av antiterrorretorikk for å rettferdiggjøre håndteringen av Tsjetsjenia-spørsmålet og avvise kritikk fra Europarådet.²⁵ En annen strategi har vært å presentere antiterroroperasjonen ikke som en *trussel mot* menneskerettighetene, men snarere som et middel for å *sikre dem* (Jordan 2003: 683). Etter at den USA-ledede krigen mot terror tok til, har Russland ofte pekt på lignende brudd begått av vestlige aktører og hevdet at kritikken av den russiske antiterroroperasjonen i Tsjetsjenia ikke vitner om annet enn doble standarder.²⁶

Faktisk ser det ut til at russiske myndigheters økende tendens til å tolke, presentere og behandle hele Tsjetsjenia-spørsmålet innenfor det internasjonale antiterrorparadigmet og Europarådets motvilje mot fullt ut å akseptere denne versjonen, over tid har gjort samarbeid for å sikre menneskerettigheter i Tsjetsjenia enda vanskeligere. For eksempel truet den tidligere lederen for den russiske delegasjonen til PACE, Dmitrij Rogozin, med å nedlegge arbeidet til Europarådets eksperter i Tsjetsjenia da PACEs resolusjon 1328 satte spørsmålstege ved folkeavstemningen i Tsjetsjenia i 2003. I et intervju med NTV hevdet han at «Vi diskuterer ikke Tsjetsjenia med dem i Strasbourg lenger».²⁷ Etter PACEs sesjon i

25 Etter at Russland mistet stemmeretten i PACE i april 2000, hevdet utenriksminister Igor Ivanov at PACE var villedet av medlemmer som fortsatt tenkte i en kalkkrigsterminologi og stoltet på «informasjon lagt frem av tsjetsjenske terrorister» (CNN.com 7. april 2000).

26 For eksempel svarte Putin da han ble spurtt om overtredelser i Tsjetsjenia i september 2003 med å spørre om alt var som det skulle med menneskerettighetene i Irak, Afghanistan og på Guantanamo Bay (Washington Bureau 24. september 2003).

27 Gjengitt hos Tass 4. mars 2003. Et annet eksempel er at diskusjonene om Tsjetsjenia-resolusjonen i PACE i 2004 var totalt dominert av uenigheten mellom den russiske delegasjonen og øvrige representanter om hvorvidt man skulle kalle de tsjetsjenske separatistene for «stridende grupper» (*fighting formations*) eller «bandittgrupper knyttet til den internasjonale terrorismen» (*bandit groups tied to international terrorism*) (PINR 15. oktober 2004).

oktober 2004 insisterte Konstantin Kosatsjov, leder av Statsdumaens utenrikskomité og nåværende leder for den russiske delegasjonen til PACE, på at PACEs overvåking av Russland burde bli stoppet fra april 2005 under henvisning til «sløvheten PACE har vist rundt problemet med terrorisme» (*Itar-Tass* 8. oktober 2004). Det siste utsagnet refererer til en uenighet mellom Russland og de europeiske landene om hvorvidt demokratiske prinsipper skal ha forrang fremfor andre vurderinger også i kampen mot terrorisme (*RFE/RL Newsline* 6. oktober 2004).

Sist, men ikke minst ser det ut som om Russlands samarbeid med Europarådet lider under det generelt forverrede klima i russisk-vestlige forbindelser den senere tid. Av russiske utsagn å dømme blir Europarådets henstillinger, initiativ og kritikk i økende grad tolket som politiske verktøy brukt av vestlige stater for å skade Russland. Daværende formann for Statsdumaen, Gennadij Seleznjov, betegnet for eksempel i 2003 PACEs forslag om å sette opp en krig forbryterdomstol for Tsjetsjenia som ingenting annet enn «politisk gambling, et forslag som ikke fortjener betegnelsen seriøs politikk» (*Tass* 4. mars 2003). Ifølge ham var «representantene i PACE ikke interessert i å sikre fred i Tsjetsjenia» (*ibid.*). Ovennevnte Konstantin Kosatsjov har flere ganger de siste årene uttrykt at PACE er fordomsfullt innstilt mot Russland og har karakterisert parlamentarikerforsamlingen som et «rom hvor land som ikke har gjort hjemmeleksen sin for å harmonisere lovgivningen med europeiske standarder kan bli pisket» (*RIA Novosti* 17. januar 2005). Denne retorikken illustrerer den underliggende nyorienteringen russiske ledere har foretatt de siste årene – fra å se på Russland som en del av Europa til i større grad å oppfatte Russland som Europas «andre».²⁸

Hvis man sammenligner logikken som preger den russiske responsen med den som preger Europarådets tilnærming, er det rimelig å karakterisere den som nærmere en nyrealistisk tolkning av politikk, hvor interesser og maktpolitikk vinner over ideer, sosialisering og felles identitet. Kritikken fra Europarådet har ikke hatt den sosialiserende effekt på Russland som Europarådet hadde ventet, men snarere blitt tolket som en del av et nullsumspill.

²⁸ Et eksempel er Putins svar til president Bush da sistnevnte kritiserte Russlands demokratiske utvikling under møtet i Bratislava i februar 2005. Putin slo her fast at demokratiet i Russland må være tilpasset russiske forhold og ses ut fra russisk historie og russiske tradisjoner (*BBC News* 24. februar 2005).

Europarådets tilnærming, Russlands reaksjon – hvilket resultat?

Til tross for svinnende russisk respons har allikevel Europarådets tilnærming frembrakt noen viktige konkrete resultater. Dette skyldes ikke minst at vedvarende samarbeid og kommunikasjon har gjort det mulig for Europarådet å se hvor svakhetene i systemet ligger og på den bakgrunn kunnet foreslå konkrete tiltak.

Arbeidsgruppen for Tsjetsjenia har fortsatt å engasjere russiske parlamentarikere, noe som samtidig har gitt et visst innblikk i den russiske politiske prosessen rundt Tsjetsjenia-spørsmålet. Etableringen av presidentens spesialutsending for menneskerettigheter og friheter i Tsjetsjenia var i stor grad et resultat av kommunikasjon og samarbeid mellom russiske myndigheter og Europarådet.²⁹ Den russiske regjeringen godtok i 2001 å la tre eksperter fra Europarådet assistere presidentens spesialutsending. Til tross for denne institusjonens svakhet – den kunne ikke etterforske påståtte overgrep – representerte dette i det minste et minimum av internasjonal overvåking inne i Tsjetsjenia. I 2001 alene mottok kontoret over 8000 klager fra sivilbefolkningen, et tegn på at det var etablert en viss tillit til myndighetenes evne og vilje til å gjøre noe med menneskerettighetsproblemene. Europarådets eksperter innstilte imidlertid arbeidet våren 2003. Selv om det ble henvist til sikkerhetshensyn, var det også et klart tegn på samarbeidsproblemene mellom Europarådet og Russland. Ekspertenes arbeid ble aldri gjenopptatt, og spesialutsendingens stilling ble nedlagt i januar året etter.

Det er også rimelig å anta at russiske myndigheters vedtakelse av forskrift nr. 80 og påbud nr. 46, beslutninger som tar sikte på å stanse lovbrudd utført av soldater i Tsjetsjenia, i stor grad er et resultat av dialogen mellom Russland og Europarådet.³⁰ Og i noen enkeltsaker, som for eksempel da den tsjetsjenske menneskerettighetsaktivisten og advokaten Makhmut Magomedov kom til rette igjen i februar 2005 etter Gil-Robles' møte med den russiske riksadvokaten, har Europarådets løpende dialog med russiske myndigheter bidratt til en løsning (*The Chechen Times* 21. februar 2005).

Flere andre initiativ fra Europarådet kan på lengre sikt føre til resultater. Ett av dem er etableringen av en tsjetjensk ombudsmannsstilling for menneskerettigheter i 2004. Langt viktigere er antakelig det langsomme, nitide arbeidet til EMD. I januar 2003 ble

29 Se menneskerettighetskommisjons rapport fra besøk i Russland 24.–29. februar 2000 på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents.

30 Se for eksempel «Recommendation of Commissioner for Human Rights», 30. mai 2002, på www.coe.int/T/E/Commissioner_H.R/Communication_Unit/Documents.

saker relatert til påståtte menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia for første gang tatt opp i domstolen. Høringene startet i oktober 2004, og i februar 2005 vedtok domstolen at Russland hadde krenket retten til liv i tre saker som omhandlet til sammen seks tsjetsjenske innbyggere. Til sammen har nærmere 200 andre saker, for det meste vedrørende forsvinninger, tortur og utenomrettslige drap begått i Tsjetsjenia, blitt klaget inn for domstolen og er under behandling (*Reuters* 25. februar 2005). På tross av at russiske myndigheter indikerte at de regnet domsavsigelsene for å være partiske og uberettigede, vil disse første sakene uten tvil føre til en økning i antall innmeldte klager i fremtiden, og dermed gjøre det mulig for russiske borgere å skape et press i retning av en forandring i russisk menneskerettighetspraksis. I tillegg kan domsavsigelsene med tiden fremskynde en reform av rettssystemet – med de følgene dette kan få for russisk rettspraksis.

På tross av de nevnte konkrete og mulige fremtidige resultater har likevel Europarådets samarbeid med russiske myndigheter, sammen med den åpenbare mangelen på fremskritt i menneskerettighetsituasjonen i Tsjetsjenia, ført til at mange nå avskriver Europarådet som et irrelevant og ineffektivt organ og i stedet beskylder det for å være medskyldig i at bruddene fortsetter.³¹ Den tsjetsjenske menneskerettighetsforkjemperen Ruslan Badalovs kommentar til utnevnelsen av Ljoma Khasujev som ombudsmann for menneskerettigheter i Tsjetsjenia i september 2004 er illustrerende: «Da Ljoma Khasujev jobbet som nestleder for den russiske presidentens spesialutsending for menneskerettigheter og friheter i Tsjetsjenia, var han helt og holdent lojal mot de myndighetene som krenker disse rettighetene. Denne mannen er akkurat hva de trenger for å dekke over lovbruddene de selv begår. Dessverre fortsetter kommissær Alvaro Gil-Robles å være med på dette spillet» (*Prague Watchdog* 25. september 2004).

Badalov er kanskje vel kritisk til de resultater Europarådet har oppnådd, men setter likevel fingeren på den store svakheten i Europarådets tilnærming: Rådets samarbeid med Russland har frembrakt visse resultater, og denne institusjonen har sannsynligvis oppnådd mer enn noen annen. I etterpåklokskapens navn og tatt i betrakting Russlands respons og svake evne til å overholde sine forpliktel-

³¹ Denne holdningen kom tydelig til uttrykk hos den russiske aktivisten og journalisten Anna Politkovskaja og menneskerettighetsforkjemperen Svetlana Ganusjkina fra Memorial på et seminaret «Confrontation of the Russian State and the Chechen People – The Role of the International Community in the Peaceful Resolution of the Chechen Conflict», Helsingfors, 21. januar 2005.

ser,³² kan imidlertid de få konkrete tiltakene iverksatt av russiske myndigheter tolkes som taktiske innrømmelser for å tilfredsstille Europarådet og avverge kritikk.³³ Alternativt kan det hevdes at den genuine politiske viljen til å forbedre menneskerettighetssituasjonen i Tsjetsjenia i samarbeid med Europarådet har bleknet over tid, og dermed undergravet initiativenes effektivitet.

Stilt overfor – og antakelig skremt av – stadig krassere russisk språkbruk og mangel på mottakelighet, har Europarådet opprettholdt kritikken av menneskerettighetsbruddene, men ikke gått i rette med Russland ved å ta i bruk sterke sanksjoner. Denne myke linjen har undergravet Europarådets troværdighet idet den vanner ut kravene til overholdelse ved medlemskap og dermed rådets eget normgrunnlag. Dertil har den gitt relativt magre konkrete resultater i en situasjon som har krevet akutte tiltak, uten samtidig å være noen suksess når det gjelder sosialisering – som er Europarådets *raison d'être*, og som danner grunnlaget for dets tilnærming til Russland. Tidligere leder av PACE, lord Russel-Johnston, har riktignok hevdet at Russland gjennom sin deltagelse har blitt sosialisert. Han pekte på at de som er involvert i PACE blir vant til kritikk, og at dette var en prosess som var nødvendig for utviklingen av demokrati (*Rossiiskaja gazeta* 5. mai 2001). Like fullt er det klart at Europarådets «sosialiseringspotensial» overfor Russland har blitt begrenset av landets tendens til å avfeie problemene, forsøk på å utelukke Tsjetsjenia-spørsmålet fra dialogen med Europarådet og, for den saks skyld, fremmedgjøringen som er blitt utløst av Europarådets vedvarende kritikk.

Europarådets tilnærming, som bygger på sosialiseringens myke makt kombinert med kritikk, og som speiler en sosialkonstruktivistisk tolkning av politikk, har helt klart et potensial brukt overfor små stater som streber etter «å høre til». Like klart har den sine begrensninger når den blir brukt overfor en stormakt som i økende grad er tilbøyelig til å handle ut fra en nyrealistisk tolkning av politikk. Som den russiske retorikken og responsen i forholdet til Europarådet avslører, er det svært vanskelig å sikre russisk overholdelse av menneskerettighetsforpliktelsene i Tsjetsjenia. Ikke bare ser Russland på seg selv som en stormakt og krever respekt og ikke-innblanding, landet er også låst fast i antiterrorkampanjen

32 Generelt er Russland sett på som et land med lav «responsivitet» sammenlignet med andre land som nylig har gått inn i Europarådet (Jordan 2003: 660–88).

33 Nedleggelsen av kontoret til spesialutsendingen for menneskerettigheter og friheter i Tsjetsjenia i 2004, med den begrunnelse at «det ikke lenger trengtes», og den påfølgende overføringen av ansvaret for menneskerettighetssaker til Ramzan Kadyrov, støtter en slik tolkning.

på sitt eget territorium og hevder at pålegg om overholdelse går på tvers av egne sikkerhetsinteresser. Etter hvert er det også tvilsomt om Europarådet er så «viktig for Russland» som Putin uttrykte for noen år siden: Russiske myndigheter ser ikke lenger ut til å være like opptatt av å høre til, men oppfatter seg snarere som i utakt og opposisjon til klubben av europarådsland.

Litteratur

- Amnesty International (2000) Russian Federation. *Amnesty International Report 2000*. London: Amnesty International Publications.
- Amnesty International (2001) Russian Federation. *Amnesty International Report 2001* (<http://web.amnesty.org/web/ar2001.nsf/webeurcountries/RUSSIAN%20FEDERATION?OpenDocument>).
- Amnesty International (2002a) Russian Federation. *Amnesty International Report 2002* (<http://web.amnesty.org/web/ar2002.nsf/eur/russian+federation!Open>).
- Amnesty International (2002b) *Denial of Justice* (http://web.amnesty.org/aidoc/ai.nsf/afec99eadc40eff880256e8f0060197c/926470531af8183580256c36005337be/FILE/denial_of_justice.pdf).
- Amnesty International (2003) Russian Federation. *Amnesty International Report 2003* (<http://web.amnesty.org/report2003/rus-summary-eng>).
- Amnesty International (2004) Russian Federation. *Amnesty International Report 2004* (<http://web.amnesty.org/report2004/rus-summary-eng>).
- Bernhardt, Rudolf, Stefan Trechsel, Albert Weitzel & Felix Ermacora (1994) Report on the Conformity of the Legal Order of the Russian Federation with Council of Europe Standards. *Human Rights Law Journal* 15 (7): 249–300.
- Memorial (2003) *Deceptive Justice* (www.memo.ru/hr/hotpoints/N-Caucas/do100603/orlov_2003_engl.pdf).
- ECPT (2001) Public Statement *Concerning the Chechen Republic of the Russian Federation* (www.cpt.coe.int/documents/rus/2001-15-inf-eng.pdf).
- ECPT (2003) *Public Statement Concerning the Chechen Republic of the Russian Federation* (www.cpt.coe.int/documents/rus/2003-33-inf-eng.pdf).
- Fawn, Rick (2002) Russia's relations with the West over Chechnya. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 18 (1): 3–20.
- Human Rights Watch (2000a) *Civilian Killings in Staropromyslovski District of Grozny* (www.hrw.org/reports/2000/russia_chechnya).
- Human Rights Watch (2000b) *No Happiness Remains: Civilian Killings, Pillage and Rape in Alkhan Yurt, Chechnya* (www.hrw.org/reports/2000/russia_chechnya2/).
- Human Rights Watch (2000c) *Welcome to Hell: Arbitrary Detention, Torture and Extortion in Chechnya* (www.hrw.org/reports/2000/russia_chechnya4/).
- Human Rights Watch (2001) *The Dirty War in Chechnya: Forced Disappearances, Torture and Summary Executions*. (www.hrw.org/reports/2001/chechnya/).
- Human Rights Watch (2002a) *Swept Under: Torture, Forced Disappearances and Extra-judicial Killings During Sweep Operations* (www.hrw.org/reports/2002/russchech/).
- Human Rights Watch (2002b) *Last Seen...: Continued «Disappearances» in Chechnya* (<http://hrw.org/reports/2002/russchech02/>).
- Human Rights Watch (2005a) *Country Summary on Russia* (<http://hrw.org/wr2k5/pdf/russia.pdf>).
- Human Rights Watch (2005b) *Worse than a War; «Disappearances» in Chechnya – A Crime Against Humanity* (<http://hrw.org/backgrounder/eca/chechnya0305/>).
- Jordan, Pamela A. (2003) Does Membership Have its Privileges? Entrance into the Council of Europe and Compliance with Human Rights Norms. *Human Rights Quarterly* 25 (3): 660–68.
- PACE (2000a) Chechnya: A Peaceful Settlement. *The Europeans* (<http://assembly>.

- coe.int/Magazines/Europeans/2000/te0100/dossier2.htm).*
- PACE (2000b) *Recommendation 1444: The Conflict in Chechnya* (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1444.htm>).
- PACE (2000c) *Resolution 1227: Conflict in the Chechen Republic: Recent Developments (Follow-up to Recommendations 1444 (2000) and 1456 (2000) of the Parliamentary Assembly)* (<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta00/ERES1227.htm>).
- PACE (2003) *Evaluation of the Prospects for a Political Solution of the Conflict in the Chechen Republic* (<http://assembly.coe.int/Documents/Workingdocs/doc03/EDOC9687.htm>).
- PACE (2003b) *Resolution 1323: The Human Rights Situation in the Chechen Republic* (<http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta03/eres1323.htm>).
- PACE (2004) *Resolution 1403: Human Rights Situation in the Chechen Republic* (<http://assembly.coe.int/documents/adoptedtext/ta04/eres1403.htm>).

Forskellige fortider?

Delingen af Tjekkoslovakiet og den kollektive erindring om Den første Republik

Lone Sarauw
cand.mag. og ph.d. med
tjekkisk og slovakisk sam-
tidshistorie som speciale

Da Den Tjekkiske og Slovakiske Føderative Republik blev opløst 1. januar 1993 og afløst af to nye stater, Tjekkiet og Slovakiet, skete det fredeligt og roligt og uden større protester fra den tjekkoslovakiske befolkning. Sammenligner man med den blodige opløsning af Jugoslavien, virker det som noget nær et mirakel, at det kunne lade sig gøre at dele en stat så systematisk og ordentligt, som de tjekkiske og slovakiske politiske ledere viste sig at være i stand til.

Men hvorfor over hovedet opløse Tjekkoslovakiet? Hvis man kigger nærmere på den diskurs om fortiden og fremtiden, der udviklede sig i de tjekkiske og slovakiske aviser i perioden 1990–92, kommer delingen til at virke som en næsten naturlig følge af denne diskurs. Der blev nemlig diskuteret livligt om den tjekkoslovakiske historie, og når man analyserer debatterne, viser det sig, at der efterhånden blev skabt enighed om, at både tjekker og slovaker ville være bedre tjent med at have deres egen stat.

Jeg vil starte med at forklare, hvorfor tjekkernes og slovakernes forskellige syn på Den første Republik er interessant i sammenhæng med spørgsmålet om, hvorfor Tjekkoslovakiet gik i opløsning. Derefter følger en kort gennemgang af de teorier om kollektiv erindring og historiebrug, der danner udgangspunkt for den efterfølgende

Denne artikel er baseret på ph.d.-afhandlingen *Together We Part. Collective Memory, Political Culture, and the Break-Up of Czechoslovakia*, der blev forsvaret ved Aarhus Universitet i juni 2004. Afhandlingen behandler en hel række forskellige aspekter af delingen af Tjekkoslovakiet og gennemgår avisdebatten om den tjekkoslovakiske fortid i sin helhed. Her har jeg valgt at fokusere på det største diskussionsstema, Den første Republik, da denne diskussion afspejler de forskellige kollektive erindringer, der fandtes blandt tjekker og slovaker. Det var således bemærkelsesværdigt, at alle diskussionerne om de forskellige historiske perioder viste en splittelse mellem de tjekkiske og slovakiske tolknings af den fælles fortid.

analyse af avisdebatten om Den første Republik. Til slut samler jeg op på de forskellige diskussionsbidrag og kommer med mit bud på et svar på spørgsmålet om, hvorfor delingen af Tjekkoslovakiet blev så fredelig og «fløjlsagtig».

Avisdebatterne om Den første Republik

Hovedformålet med artiklen er at vise, hvordan tjekker og slovakker tolkede den fælles historie forskelligt, og hvordan historien blev brugt som argument for, at det ville være bedre for begge parter at gå hver til sit i stedet for at fortsætte kampen for at få indrettet den fælles stat på en måde, der kunne tilfredsstille alle. Udgangspunktet for denne påstand er de debatter om den fælles fortid, der udspillede sig i en række tjekkiske og slovakiske aviser i perioden 1990–92.¹ Det er tidligere blevet hævdet (Innes 2001, Rychlík 2002, Eyal 2003), at tolkningen af fortiden medvirkede til at splitte den tjekkoslovakiske befolkning i perioden op til delingen af den fælles stat, men indtil nu har denne påstand i høj grad været baseret på indtryk og fornemmelser.² Ved at analysere avisdebatterne kan man give empirisk bevis for, at det rent faktisk forholdt sig sådan, og samtidig give et indblik i de tanker, der lå bag befolkningens accept af den teknokratiske deling af den tjekkoslovakiske stat.

Allerede i 1988 konstaterede den amerikanske forsker Carol Skalnik Leff, at tjekker og slovaker var tilbøjelige til at give hinanden skylden for de problemer, de hver især havde i den fælles stat. Slovakerne beskyldte tjekkerne for ikke at opfylde de løfter om indflydelse, som de havde givet slovakkerne allerede, da den fælles stat blev dannet i 1918, og tjekkerne beskyldte slovakkerne

1 Jeg har valgt at kigge på de mest elitære tjekkiske og slovakiske aviser ud fra den antagelse, at eliter spiller en vigtig rolle for meningsdannelsen i befolkningen generelt. Eliter virker ofte som politiske trendsættere, og det er dem, der er mest tilbøjelige til at diskutere forhold som historien og historiske myter, som er de emner, der er interessante her. De valgte aviser er de tjekkiske aviser og magasiner *Lidové noviny*, *Literární noviny*, *Přítomnost* og *Respekt*, og de slovakiske *Národná obroda*, *Verejnosť*, *Literárny týždenník* og *Kultúrny život*. Til min afhandling gennemgik jeg disse aviser på jagt efter diskussioner om historien, og på den måde fik jeg samlet et arkiv på ca. 350 artikler, kommentarer, læser breve og interviews, der udgør den empiriske baggrund for min analyse. Det var dog ikke alle disse diskussionsbidrag, der tilførte debatterne noget nyt, så jeg har valgt at analysere de bidrag, der bedst karakteriserede de forskellige fronter i den ideologiske kamp om fortiden og fremtiden. Jeg har bestræbt mig på at få alle nuancer af debatterne med, så valget af nogle kommentarer og fravalget af andre er ikke foretaget i et forsøg på at skjule eller ignorere aspekter af debatterne, men i et forsøg på at gøre dem overskuelige.

2 Der blev dog foretaget meningsmålinger, der viste sig at støtte antagelsen; se for eksempel Belica *et al.* (1990).

for at være utaknemmelige for al den hjælp, tjekkerne selv mente, de havde givet og stadig gav dem (Leff 1988: 148). Det var et gennemgående træk i forholdet mellem tjekker og slovakker, at de brugte historiske begivenheder til at støtte deres argumenter om forholdene i nutiden. Avisdebatterne fra 1990–92 illustrerer, at der også på dette tidspunkt, hvor de to folk ellers var mere ens på det sociostrukturelle område, end de nogensinde før havde været (Musil 1995: 77), eksisterede forskellige opfattelser af den fælles historie. Groft sagt fandtes der ét tjekkisk sæt og to slovakiske: et sæt, der lagde vægt på de gode sider af samlivet med tjekkerne, og et nationalistisk sæt. Det indebar, at der fandtes en tilsvarende mængde tolkninger af centrale historiske begivenheder og perioder.

I avisdebatterne optrådte der historiske perioder, der tidsmæssigt spændte fra Det stor-moraviske Rige i det 9. århundrede til den kommunistiske «normalisering» i 1970erne og 1980erne. Det er for omfattende at gennemgå alle debatterne her, så det har været nødvendigt at vælge et enkelt tema ud. Jeg har valgt en af de perioder, der oftest blev påkaldt som støtte for forfatterens udsagn, nemlig Den første Republik, dvs. den tjekkoslovakiske stat, der eksisterede fra 1918 til 1938. Erindringerne om denne periode var meget delte, og debatten om den «rigtige» erindring illustrerer fint, hvordan hele kampen om den kollektive erindring og arbejdet med at cementere billede af sig selv og «de andre» foregik.

Historien som selvbetjeningsfænomen

I debatterne om Tjekkoslovakiets fremtid spillede fortiden en vigtig rolle. Historien blev mobiliseret som forsvar for debattørernes holdninger, og det var karakteristisk, at den kunne bruges til forskellige formål. En tilgang til arbejdet med nutidens syn på fortiden findes i teoriene om kollektiv erindring, hvor det fremhæves, at det er nutiden, der dikterer opfattelsen af fortiden (se for eksempel Halbwachs 1992: 39–40, Nora 1992: 3, Burke 1989: 107). Kollektiv erindring kan defineres som «et samfunds samlede erindringsproduktion», og denne produktion er baseret på erindringsfællesskaber, hvis medlemmer deler en følelse af at høre sammen og af at dele den samme fortid (Bryld & Warring 1998: 19–20). Eksistensen af sådanne erindringsfællesskaber betyder, at forskellige grupper i et samfund kan have forskellige opfattelser af fortiden alt efter, hvordan de ønsker, at fremtiden skal forme sig, og hvordan de ser på nutiden. Og disse opfattelser af fortiden er ofte indbyrdes modstridende og i kamp om at blive den, der dominerer i samfundet som helhed.

I den tidligere østblok blev kampen om fortolkningen af fortiden yderst aktuel efter de kommunistiske regimers sammenbrud. Disse samfund var særligt sårbar over for forsøg på at udnytte fortiden til nutidige formål, fordi de manglede en fælles historieopfattelse. De kommunistiske regimer havde taget monopol på at tolke fortiden, og fordi deres udlægninger af historien havde ændret sig med jævne mellemrum i takt med ændringer i samtidens politiske praksis, blev det meget svært for befolkningerne at få en sammenhængende og ens historieopfattelse. Det bevirkede, at der efter Berlinmurens fald opstod, hvad den slovakiske politolog Silvia Miháliková har betegnet som et «selvbetjeningsfænomen», hvor folk kunne vælge og vrage i fortidens begivenheder i deres forsøg på at finde legitimitet for deres holdninger i nutiden (Miháliková 1996: 54).³ Miháliková bemærkede, at det var karakteristisk for de post-kommunistiske samfund, at den historiske kronologi ikke blev anset for relevant. I kampen om nutiden blev historien «horisontaliseret», således at «tænkte eller virkelige synder begået for århundreder siden flyder sammen med de uretfærdigheder, der er begået i de seneste årtier, og er samtidig grunden til nutidens misforståelser og had» (*ibid.*: 54–56). Således blev erindringerne om fortiden brugt til at tjene øjeblikkets magtinteresser og til at vende befolkningens opmærksomhed væk fra nutidens akutte økonomiske og sociale problemer.

Debatten om tolkningen af Den første Republik var meget omfattende og rummede en række vigtige deltemaer. Et af dem var spørgsmålet om vurderingen af den tjekkoslovakistiske ideologi. Tjekkoslovakismen var et forsøg på at skabe et billede af tjekker og slovaker som to grene af samme tjekkoslovakiske nation, og den var blevet anvendt i bestræbelserne på at få de allierede til at godkende oprettelsen af en selvstændig tjekkoslovakisk stat i 1918.⁴ Et andet stort tema var opfattelsen af Tomáš G. Masaryk, der var tjekke og præsident i perioden 1918–35, og som mange tjekker opfattede som en entydigt positiv historisk skikkelse. Endnu et vigtigt emne var synet på slovakken Milan R. Štefánik, der var en af den tjekkoslovakiske stats grundlæggere, og som døde ved et flystyrt i 1919, hvilket gjorde ham til egnet materiale for myter og konspirationsteorier.⁵ Også Pittsburgh-aftalen blev genstand for debatten

3 Selvbetjeningsholdningen til fortiden er dog ikke kun karakteristisk for den post-kommunistiske verden, selv om den er særligt udbredt her. Således hævder den amerikanske historiker John Gillis, at «both Americans and Europeans have become compulsive consumers of the past, shopping for that which best suits their particular sense of self at the moment» (Gillis 1994: 17).

4 Se Krajčovičová (2000) for en uddybning af fænomenet.

5 Se Macho & Vanovičová (2003) for en gennemgang af myterne omkring Štefánik.

om fortiden og dermed om fremtiden for den tjekkoslovakiske stat. Det var et dokument, der blev underskrevet af Masaryk og en gruppe tjekkiske og slovakiske emigranter i Pittsburgh i maj 1918, og det rummede et ønske om, at der i en fremtidig tjekkoslovakisk stat skulle være en form for slovakisk selvstyre. Pittsburgh-aftalen blev senere brugt af slovakiske nationalister som et argument for, at Slovakiet var berettiget til autonomi.⁶ Det vigtigste tema var dog spørgsmålet om bedømmelsen af Den første Republik som sådan, idet tjekker og slovaker bedømte perioden 1918–38 vidt forskelligt, og det er denne debat om statens overordnede karakter, der er hovedtemaet her.

Historien om Den første Republik

Den første Republik blev udråbt 18. oktober 1918, og den gik til grunde efter, at München-forliget fra 30. september 1938 havde ændret statens grænser i betydelig grad. Staten var en centralistisk enhedsstat, men trods de fejl og mangler, den havde (se Bugge 1997), var det den eneste stat i Centraleuropa, der bevarede sit demokratiske styre på trods af de autoritære strømninger, der blev dominerende i resten af regionen i perioden op til Anden Verdenskrig. For tjekkerne var perioden en gylden tid med økonomisk fremgang og et næsten fejlfrit demokrati, mens slovakerne i højere grad huskede den som en tid med nationale og sociale frustrationer. Disse forskellige opfattelser af perioden blev afspejlet i en meningsmåling fra 1990, hvor 70 procent af tjekkerne erklærede, at de vurderede Den første Republik positivt pga. dens demokrati. Kun 37 procent af slovakerne tilsluttede sig denne vurdering, mens hele 33 procent af dem hævdede, at Den første Republik overhovedet ikke havde været demokratisk. Til gengæld hævdede 53 procent af slovakerne, at national undertrykkelse havde været et væsentligt træk ved Den første Republik, et udsagn som 54 procent af tjekkerne afviste (alle tal fra Belica *et al.* 1990: 21). En del af de slovakiske frustrationer skyldtes, at den slovakiske industri havde været ude af stand til at konkurrere med den stærkere tjekkiske, hvilket havde medført en dårligere økonomi i Slovakiet end i de tjekkiske lande. Desuden blev tilstedeværelsen af tjekkiske lærere, administratorer osv. en kilde til utilfredshed, efterhånden som der voksede en ny generation af slovaker op, der ville have været i stand til at udfylde de stillinger, der var besat af tjekker (Bosák 1991: 73–74).

6 Se nærmere i Rychlík (1997).

Økonomisk udnyttelse eller understøttelse?

I 1991 udviklede der sig en debat internt mellem slovakkerne om Den første Republiks økonomiske system. Den slovakiske avis *Národná obroda* præsenterede to holdninger til spørgsmålet ved at modstille de opfattelser, som Marián Tkáč, der var slovakisk viceøkonomiminister og et prominent medlem af Vladimír Mečiars parti HZDS, og økonomen Stanislav Špaňár havde udtrykt i artikler om temaet.⁷

Marián Tkáčs artikel var oprindeligt et kapitel fra hans bog *En nation uden penge* (Tkáč 1992) og som sådan taget ud af en større sammenhæng. Ikke desto mindre identificerede den ham som en aktiv repræsentant for de slovakiske nationalister, hvis mål var at vise, at den fælles stat ikke var spor god for slovakkerne. I hans udlegning havde tjekkerne brugt deres position som førende inden for den nydannede fælles stat til at udnytte slovakkerne. Han hævdede, at de oven i købet havde støttet deres egen industri på bekostning af den slovakiske, som i forvejen var svag, og at de havde gjort det for at undgå ubehagelig konkurrence.

Tkáčs billede gav et indtryk af, at slovakkerne på den ene side havde været næsten forsvarsløse ofre for den tjekkiske udnyttelse, mens de på den anden side havde været så dygtige konkurrenter, at tjekkerne havde været bange for dem. På den måde forsøgte han tilsyneladende at styrke slovakernes selvtillid og få dem til at tro på, at de kunne klare sig uden tjekkerne og måske endda ville klare sig bedre på egen hånd end som en del af den fælles stat. I hans overordnede syn på Den første Republik blev denne fremstillet som en centralistisk periode, hvor «Prag endda bestemte skattepolitikken». Det er interessant, at han valgte udtrykket «Prag» som kilden bag skattelovgivningen frem for for eksempel «den tjekkoslovakiske regering». Dette mere neutrale udtryk ville have været en indrømmelse af, at der også sad slovaker i regeringen, mens ordet «Prag» gav indtryk af, at slovakkerne var underlagt den bedre udviklede tjekkiske del af staten og ikke havde nogen som helst indflydelse på deres egne materielle vilkår.

I modsætning hertil opfattede Stanislav Špaňár Den første Republik som

en periode af normal udvikling i et markedsøkonomisk system og i fri konkurrence, indbefattet at den daværende regering i Prag ikke på nogen særlig måde begunstigede en fremskyndelse af udviklingen af

⁷ Se artiklen «Dva pohľady na ‘doplácanie’» *Národná obroda* 28. maj 1991: 13.

Slovakiet. (...) Allerede i trediverne kunne man se betydelige fremskridt i Slovakiet, og det var fremskridt på europæisk niveau, fremskridt inden for de udviklede landes rammer. Også slovakkerne havde fordel af den stærke tjekkoslovakiske krone og kvalitetsproduktion (*Národná obroda* 28. maj 1991: 13).

Špaňár indrømmede, at regeringen ikke havde gjort en særlig indsats for at hjælpe den slovakiske økonomi og industri, men han var stolt over, at Slovakiet midt i 1930erne havde oplevet fremgang på trods af den manglende hjælp fra regeringen. Hans understregning af, at den slovakiske udvikling i Den første Republik havde været på «europæisk niveau» antydede, at dette ikke havde været almindeligt for Slovakiet. Selv om Slovakiet havde været den mest avancerede del af Ungarn, kunne det ikke måle sig med tjekkerne, for slet ikke at tale om Vesteuropa. Og på trods af, at den slovakiske industri var forblevet underlegen i forhold til den tjekkiske, var det efter Špaňárs mening ikke nogen ringe bedrift, at den havde nået et niveau, hvor den kunne sammenlignes med resten af Europa. Han var således ikke uenig med Tkáč i, at der kunne have været gjort mere for den slovakiske økonomi, men deres tolkninger af dette faktum var helt forskellige. Mens Tkáč fastholdt sin overbevisning om, at samlivet med tjekkerne aldrig havde været gunstigt for slovakkerne, mente Špaňár, at Slovakiet havde nydt godt af den tætte forbindelse til den stærkere tjekkiske økonomi.

Diskussionen om Den første Republiks økonomi var en del af en større debat om de økonomiske relationer i den fælles stat, hvor både tjekker og slovaker hævdede, at de støttede den anden part økonomisk. I en anden artikel påpegede Marián Tkáč således, at tjekkerne, før den fælles stat blev grundlagt i 1918, efter hans mening havde hjulpet slovakkerne økonomisk af et godt hjerte. Som tiden gik var dette forhold i stadig stigende grad blevet afløst af en antagelse om, at tjekkerne understøttede Slovakiet, hvilket ifølge Tkáč var uretfærdigt, eftersom «ingen nogensinde har betalt til Slovakiet».⁸

Tkáč fremsatte her en række påstande: For det første at Slovakiet var blevet udnyttet af tjekkerne under Den første Republik. For det andet at den slovakiske stat under Anden Verdenskrig havde haft økonomisk fremgang pga. slovakernes dygtighed. Og for det tredje at ikke engang investeringerne i den slovakiske industri i perioden 1948–68 havde været massive nok til at erstatte de penge,

8 Se artiklen «Podstata zvrchovanosti Slovenska». *Literárny týždenník* nr. 44, 1. november 1991: 1, 11.

slovakkerne havde betalt til den fornyede tjekkoslovakiske stat, da den fælles valuta blev genindført efter 1945. På denne måde fremmanede han et billede af, at tjekkerne udnyttede slovakkerne, som i hans fortolkning af historien ville klare sig bedre økonomisk som uafhængige end som medlemmer af den fælles stat med tjekkerne

Denne opfattelse af de økonomiske forhold i den fælles stat blev ikke bare modsagt af andre slovaker, også mange tjekker havde ikke overraskende en anden tolkning. Et eksempel på det er en kommentar fra den tjekkiske journalist Jiří Hanák, der havde været blandt de første til at underskrive Charta 77. Hanák hævdede i sin kommentar, at det var nødvendigt, at tjekkerne holdt op med at give efter for de slovakiske økonomiske krav. Efter hans mening var det nødvendigt at sige et tydeligt «nej» til slovakkerne, fordi de inderst inde ønskede selvstændighed, men ikke turde klippe navlestrenget til tjekkerne over, fordi den forsynede dem med penge.⁹ Diskussionen om den gensidige økonomiske støtte vedrørte således det større spørgsmål om tjekkisk-slovakisk sameksistens, hvilket også de forskellige konklusioner, Tkáč og Spaňár nåede frem til, viste.

Hvor demokratisk?

Også når det drejede sig om andre temaer end økonomien var det slovakiske syn på Den første Republik delt. I en længere artikel argumenterede slovakken Juraj Charvát for, at man hellere skulle vurdere Den første Republik ud fra, hvor slovakkerne var nået til i 1991, end ud fra hvilke uretfærdigheder de havde lidt under for et halvt århundrede siden.¹⁰ For ham såvel som for Stanislav Špaňár var det, at samlivet med tjekkerne havde bragt Slovakiet op på et meget højere niveau, end det havde været i stand til at opnå som en del af Ungarn, et vigtigere aspekt af Den første Republik, end spørgsmålet om, hvorvidt slovakkerne var blevet udnyttet af tjekkerne. Charvát var kritisk over for udlægninger, der udelukkende så perioden som en kamp mellem overlegne tjekker og misbrugte slovaker, idet det efter hans mening var vigtigt at huske på, at tyskerne og ungarerne også havde været vigtige økonomiske spilere på den tid. Desuden mente Charvát i modsætning til Tkáč, at slovakkerne havde nydt godt af den «gen-slovakificering» af den ungarsk-ejede industri og de landbrugsreformer, som det nye tjekkoslovakiske styre gennemførte.

9 Se artiklen «Nahlas!» *Lidové noviny* nr. 60, 12. mars 1991: 1.

10 Se artiklen «Ešte raz: ‘Ako sa vyberajú fakty?...’» *Národná obroda* 21. maj 1991: 7.

Den slovakiske digter Ján Švantner havde et helt andet syn på Den første Republik. I en artikel i *Literárny týždenník* protesterede han mod, at formanden for Det tjekkiske Nationalråd,¹¹ Dagmar Burešová, i en tv-debat havde nævnt Spanien som et eksempel på en europæisk stat, der havde været i stand til at løse problemerne med at få samlivet mellem forskellige etniske grupper i én stat til at fungere.¹² Burešová havde sammenlignet Kataloniens stilling i Spanien med Slovakiet stående i Tjekkoslovakiet. Švantner fandt det imidlertid helt forkert at opfatte Slovakiet som en integreret del af den tjekkiske historie på samme måde, som Katalonien var en integreret del af den spanske historie. «Den Masaryk-Beneš-agtige form af Tjekkoslovakiet, overvundet og uantagelig på alle niveauer af et moderne demokrati, lader til at være forstenet i den tjekkiske tankegang for evigt,» skrev Švantner. På denne måde præsenterede han Den første Republik, som Masaryk og Eduard Beneš¹³ var symboler på, ikke som et mørksterdemokrati, men som en stat, hvis politiske system var uforeneligt med nutidens demokratipattelse.

Švantner tolkede Burešovás udtalelse som «et forsøg på at genoplive Masaryks gamle model, så Slovakiet igen ville befinde sig på et ‘naturligt områdes’ niveau, forbundet til de tjekkiske historiske lande». Hans fortørnelse var forårsaget af, at nogleargumentet for tjekkisk autonomi inden for Habsburghriget før Første Verdenskrig havde været den «historiske statsret», der hævdede, at De tjekkiske Lande var berettigede til autonomi pga. Bøhmens historie som et selvstændigt kongerige. Da Slovakiet blev inddraget i kampen for en uafhængig tjekkoslovakisk stat efter Første Verdenskrig, blev argumentationen ændret. Nu hed det, at «naturretten» berettigede den slovakiske nation til national selvbestemmelse (Kováč 1998: 172).¹⁴ Det var således tydeligt, at Švantner også protesterede mod Burešovás sammenligning af Slovakiet og Katalonien, fordi han

11 I perioden op til delingen af Tjekkoslovakiet fandtes der tre parlamenter i landet: Den tjekkoslovakiske Føderalforsamling, hvor der sad både tjekkiske og slovakiske politikere, plus et tjekkisk og et slovakisk Nationalråd, der var sammensat udelukkende af henholdsvis tjekker og slovaker.

12 Se artiklen «Anabáza národot». *Literárny týždenník* nr. 42, 18. oktober 1991: 1, 10.

13 Tjekken Eduard Beneš var den tredje «landsfader», der sammen med Masaryk og Štefánik havde været hovedkraæfterne bag oprettelsen af den tjekkoslovakiske stat i 1918.

14 Som Vladimír Macura har vist, blev Prag i det 19. århundrede en central del af den tjekkiske nationalideologi, mens den slovakiske nationalideologi lagde tilsvarende stor vægt på Tatrabjergenes betydning for den slovakiske nation. Oprindeligt havde de slovakiske nationale «vekkere» således selv understreget den slovakiske natur og Tatrabjergene som afgørende bestanddele af deres nationale identitet (Macura 1995: 186). Se Lipták (2003) for Tatrabjergenes rolle i den slovakiske bevidsthed.

så den som en rest af den traditionelle opfattelse af tjekkerne som «historiske» og slovakkerne som «naturlige».

Švantner hævdede endvidere, at tjekkerne stadig foregav at følge de demokratiske spilleregler, mens deres intention i virkeligheden var at udnytte Slovakiet og dets billige råvarer og arbejdskraft. Han mente, at grunden til, at det nationale princip i Vesteuropa var flydt sammen med borgerretsprincipippet, var, at de vesteuropæiske nationer havde fået deres egen stater. Derfor burde Slovakiet efter hans mening også blive uafhængigt, siden der nu, hvor Berlinmuren var faldet, var en chance for, at Slovakiet kunne indhente de vesteuropæiske nationer. Den bølge af nationer, der var på vej i den tidlige Østblok, var således for Švantner ikke kun en blodig og deprimerende proces, men også en proces fuld af håb, og han konkluderede sin artikel med retorisk at spørge, hvem der kunne ønske at stoppe denne bølge. På denne måde antydede han, at det slovakiske krav om uafhængighed var et naturligt skridt i den slovakiske nations udvikling.

Bindestregskrigen

Den tjekkiske fortolkning af Den første Republik var mere entydig og helt igennem positiv. «Bindestregskrigen» fra starten af 1990 om statens navn er velegnet som illustration af et typisk tjekkisk syn på Den første Republik. Krigen blev udløst, da præsidenten, Václav Havel, fremsatte et lovforslag, der skulle ændre statens navn. Han foreslog, at man simpelthen udelod ordet «socialistisk», så staten i stedet for at hedde Den Tjekkoslovakiske Socialistiske Republik kom til at hedde Den Tjekkoslovakiske Republik. Dette forslag svarede til en tilbagevenden til Den første Republiks officielle navn, og det nød stor opbakning blandt tjekkerne, mens slovakkerne var mindre tilfredse med det.

Havels forslag førte til en stor og til tider ophedet diskussion både i parlamentet og i pressen. At den blev kendt som «bindestregskrigen» skyldtes, at slovakkerne i stedet foreslog, at man skulle indsætte en bindestreg i ordet «tjekkoslovakisk», således at staten kom til at hedde «Den tjekko-slovakiske Republik». Det skyldtes, at nogle slovaker mente, at Slovakiet var usynligt i varianten uden bindestreg. Til gengæld blev mange tjekker fornærmede over, at bindestregen gjorde deres nationale komponent til det uformelige «tjekko». Desuden var mange tjekker tilhængere af et navn, der signalerede kontinuitet med Den første Republik, og som samtidig gjorde den kommunistiske periode til en parentes i

historien. Mange slovakker var derimod mindre ivrige efter at bekende sig til den periode, som de i stort omfang erindrede som en tid med sociale og nationale frustrationer. Enden på uenighederne blev, at staten fik det officielle navn «Den Tjekkiske og Slovakiske Føderative Republik».

Mens «bindestregskrigen» udspillede sig, skrev den tjekkiske journalist og forfatter Jaroslav Veis en kort kommentar, hvor hovedpointen var en opfordring til at afslutte diskussionen snarest muligt, siden statens karakter efter hans mening var vigtigere end dens officielle titel. Han hævdede, at

Alt begyndte så enkelt og fornuftigt. Præsidenten foreslog (...) Den Tjekkoslovakiske Republik. Vi hed sådan gennem de første to årtier af vores eksistens, og det var år, som vi ikke behøver skamme os over, som vi ønsker at knytte an til (*Lidové noviny* nr. 39, 18. april 1990: 8).

Der var således ikke skyggen af tvivl hos Veis: Den første Republik var en periode, man burde være stolt over, og den burde opfattes som en forgænger for nutidens Tjekkoslovakiet. Dette viser, hvordan Den første Republik i den tjekkiske kontekst kunne bruges som symbol for alt det gode og demokratiske, der var blevet undertrykt i 40 år, og som nu skulle tillades at dukke op til overfladen igen. I modsætning hertil var der i Slovakiet nok nogle, der tilsluttede sig en sådan brug af Den første Republik, men der var lige så mange, der afviste den.

I et læserbrev et år senere erklærede en tjekke ved navn Josef Fousek, at han ikke forstod, hvad al debatten om den nye forfatning, der skulle vedtages, skyldtes. Hans brev var et typisk udtryk for indholdet af myten om Den første Republik i den tjekkiske kollektive erindring:

Det burde vel have været tilstrækkeligt straks efter den 17. november¹⁵ at se i Den første Republik's love, overtage det vigtigste af dem og gøre det gyldigt. Den første Republik var trods alt et erklæret demokratisk land, og dens indretning var næsten ideel. (...) Denne måde at indrette republikken på modsvarede statens og dens indbyggeres behov og fremkaldte ikke nogen som helst uenigheder. Jeg husker det glimrende, for jeg gennemlevede hele Den første Republik (*Lidové noviny* nr. 121, 25. maj 1991: 5).

¹⁵ Den 17. november var den dato i 1989, da fløjlsrevolutionen brød ud. Revolutionen startede med en lovlig studentdemonstration, der udviklede sig til den første massemønster mod det kommunistiske regime. Politiet opløste demonstrationen med vold, og det førte til så omfattende protester, at regimet ikke kunne ignorere dem.

Fousek lader til at mene, at hans sidste sætning er det ultimative argument for hans pointe: han husker det, for han var der. Men på trods af hans tro på, at hans syn på Den første Republik var det rette, var det ikke alle, der var enige med ham. Mange af de slovaker, der er citeret ovenfor, sandsynligvis også dem, der så Den første Republik i et positivt lys, ville protestere imod Fouseks påstand om, at indretningen af Den første Republik ikke skabte nogen som helst problemer.¹⁶ Hvad hans argument beviser er, at der ikke herskede skyggen af tvivl i hans erindring: Den første Republik var et mørksterdemokrati, og nutidens tjekkoslovakiske republik skulle ikke kun knytte an til den på den måde, Veis foreslog, den skulle simpelthen forsøge at blive en gentagelse af Den første Republik trods de mange årtier, der skilte den fra nutiden.

Fouseks korte læserbrev viser, hvordan nogle tjekker nægtede at forstå den slovakiske afvisning af Havels forslag til statens nye navn. Den slovakiske afvisning af at knytte alt for tæt an til Den første Republik skyldtes således ikke, at de afviste Den første Republik demokratisk værdier, men at de afviste, at Den første Republik havde været et ideelt demokrati, fordi Slovakiet efter deres mening var blevet uretfærdigt behandlet i den. Dette var mange tjekker ude af stand til at forstå, og det lader til, at den typiske tjekkiske opfattelse af Den første Republik som et mørksterdemokrati blokerede for en forståelse af, at den slovakiske oplevelse af Den første Republik kunne være anderledes, og at det kunne være grunden til, at den slovakiske erindring om perioden var mindre entydigt positiv end deres egen.

Konklusion

Debatterne om Den første Republik viser klart, at der fandtes tre forskellige sæt af kollektiv erindring. Yderligere viser de, at kampen om den «rigtige» tolkning af historien i høj grad var en del af kampen om politisk magt i den nye demokratiske stat. Det betød, at det var *forskelle* snarere end *ligheder* mellem tjekker og slovaker, der blev fremhævet i store dele af debatten, og det første efterhånden til, at det overordnede lag af tjekkoslovakisk identitet, som langt de fleste tjekker og slovaker følte uden om deres identitet som henholdsvis tjekker og slovaker, gradvist blev svækket. I stedet blev tjekkernes

¹⁶ Desuden lader det til at Fousek, og her afspejlede han sandsynligvis mange andre tjekkers holdning, helt havde glemt, at Den første Republik også var hjem for en sudetertysk minoritet på 3 millioner, der heller ikke havde været fuldstændig tilfredse med staten på trods af dens demokratiske system.

og slovakernes identitet som forskellige og potentielt statsbærende grupper styrket, og det gjorde det i stigende grad muligt for de to grupper at forestille sig livet i hver sin selvstændige stat.

Vi så tydeligt, at der fandtes to forskellige bud på en slovakisk kollektiv erindring. Nogle slovакker var modstandere af den fælles stat, og de så Den første Republik som et eksempel på den tjekkiske dominans over og udnyttelse af den slovakiske nation. Andre slovакker troede derimod stadig på værdien af den fælles stat. De så Den første Republik som den bedst mulige løsning for Slovakiet under de forhold, der fandtes efter Første Verdenskrig, og de mente, at fordelene ved samlivet med tjekkerne langt havde oversteget ulemperne. Disse to slovakiske sæt af kollektiv erindring konkurrerede om slovakernes kollektive erindring som sådan, og de var meget synligt en del af den større debat om den tjekkoslovakiske stats fremtid.

I modsætning til den splittede slovakiske erindring om Den første Republik var den tjekkiske erindring om perioden udelukkende positiv. Mange tjekker troede, at Den første Republik kunne tjene som model for det nye demokrati, man var i gang med at bygge op, og de indså ikke, at slovakernes modstand mod dette projekt ikke var rettet mod republikkens demokratiske værdier, men mod dens nationale og sociale indretning, som mange slovакker fandt uretfærdig.¹⁷ Således bar selve den positive tjekkiske erindring om Den første Republik kimen i sig til at demontere den overordnede tjekkoslovakiske identitet, idet den tjekkiske insisteren på republikkens demokratiske mørnsterkarakter gjorde det umuligt for dem at indse, at den slovakiske erindring om perioden kunne være lige så gyldig som deres egen, selv om den var anderledes. Denne antagelse støttes af, at det var utrolig let for tjekkerne at overføre deres positive erindring om den første *tjekkoslovakiske* stat til deres nye *tjekkiske* stat efter, at den fælles stat var blevet delt (Bugge 2000: 5).

Analysen af debatten om karakteren af Den første Republik viser således, at tjekker og slovакker havde helt forskellige kollektive erindringer om den fælles fortid. At befolkningen endte med at acceptere delingen af den fælles stat, selv om et flertal var modstandere af den,¹⁸ skyldtes således til dels, at der var blevet

17 Dette afspejlede også, at mange tjekker ikke indså, at slovakernes opfattelse af et demokrati var anderledes end deres egen. For mange tjekker var demokrati tilsyneladende lig med en enhedsstat, mens de fleste slovакker mente, at hvis en stat med to forskellige nationale grupper skulle være demokratisk, var den nødt til at være en føderation, hvor de to grupper havde de samme rettigheder.

18 Meningsmålinger fra juli 1992, altså mindre end et halvt år før delingen blev en realitet,

skabt modstridende diskurser om den fælles historie, der så denne historie helt forskelligt, og som drog helt forskellige konklusioner ud fra den. Det var altså en diskursivt konstrueret forskel nærmere end en reelt eksisterende, der gjorde det muligt for de politikere, der ønskede staten delt, at gennemføre delingen.

At forskellen var konstrueret snarere end reelt eksisterende, gjorde den imidlertid ikke mindre betydningsfuld. Og det, at der blev formet et billede af de tjekkiske og slovakiske verdener som forskellige og uforenelige spillede en væsentlig rolle for den deling, som politikerne viste sig rede til at gennemtrumfe imod befolkningens ønske: Den gjorde det umuligt for delingen at blive andet end fredelig, fordi der var blevet skabt en diskurs om, at en deling af den fælles stat var det bedste for begge dele af staten.

viste, at 53 procent af tjekkerne og 42 procent af slovakerne ønskede at bevare den fælles stat, mens henholdsvis 24 og 32 procent ønskede en deling (Wolchik 1995: 233).

Litteratur

- Belica, Cyril, Zora Bútorová, Ivan Dianiška, Mario Dobrovodský, Pavol Frič, Ol'ga Gyarfášová, Tatiana Rosová & Marián Timoracký (1990) *Aktuálne problémy Česko-Slovenska. (Správa zo sociologického výskumu)*. Bratislava: Centrum pre výskum spoločenských problémov.
- Bosák, Edita (1991) «Slovaks and Czechs: An Uneasy Coexistence» i H. Gordon Skilling (red.) *Czechoslovakia 1918–1988. Seventy Years from Independence*. Hounds-mills/London: Macmillan Academic/Professional Ltd (65–81).
- Bryld, Claus & Anette Warring (1998) *Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945–1997*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Burke, Peter (1989) «History as Social Memory» i Thomas Butler (red.) (1989) *Memory. History, Culture and the Mind*. Oxford: Basil Blackwell (97–113).
- Bugge, Peter (1997) «Democracy and Parliament in Czech Politics» i Lene Bøgh Sørensen & Leslie C. Eliason (red.) *Forward to the Past? Continuity and Change in Political Development in Hungary, Austria, and the Czech and Slovak Republics*. Aarhus: Aarhus University Press (161–77).
- Bugge, Peter (2000) *A Happy Ending? The Czech «Return» to Masaryk after 1989*. Paper præsenteret på AAASS National Convention i Denver, 9.–12. november 2000.
- Eyal, Gil (2003) *The Origins of Postcommunist Elites. From Prague Spring to the Breakup of Czechoslovakia*. Minneapolis, MN/London: University of Minnesota Press.
- Gillis, John (red.) (1994) *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Halbwachs, Maurice (1992) *On Collective Memory*. Chicago, IL/London: The University of Chicago Press.
- Innes, Abby (2001) *Czechoslovakia. The Short Goodbye*. New Haven, CT/London: Yale University Press.
- Kováč, Dušan (1998) *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Krajčovičová, Natália (2000) «Pôsobenie českoslovákovizmu v politickej praxi v prvých rokoch po vzniku ČSR» i Miroslav Pekník et al. (2000) *Pohľady na slovenskú politiku. Geopolitika, Slovenské národné rady, Českoslovákovizmus*. Bratislava: Veda (569–83).
- Leff, Carol Skalnik (1988) *National Conflict in Czechoslovakia. The Making and Remaking of a State 1918–1987*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lipták, Ľubomír (2003) «Die Tatra im slowakischen Bewusstsein» i Hannes Stekl & Elena Mannová (red.) *Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich*. Wien: WUV (261–88).
- Macho, Peter & Zora Vanovičová (2003) «Der Mythos von Milan Rastislav Štefánik in Geschichtsschreibung und mündlicher Tradierung» i Hannes Stekl & Elena Mannová (red.) (2003) *Heroen, Mythen, Identitäten. Die Slowakei und Österreich im Vergleich*. Wien: WUV (199–229).
- Macura, Vladimír (1995) *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H & H.
- Miháliková, Silvia (1996) Národné symboly slovenskej štátnosti. *Politologická revue* 2 (december): 53–70.
- Musil, Jiří (1995) «Czech and Slovak Society» i Jiří Musil (red.) *The End of*

- Czechoslovakia*. Budapest, London, New York: Central European University Press (77–94).
- Nora, Pierre (1992) *Realms of Memory. Rethinking the French Past. Vol. I: Conflicts and Divisions*. New York, NY: Columbia University Press.
- Rychlík, Jan (1997) *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava/Praha: Academic Electronic Press Bratislava/Ústav T.G. Masaryka.
- Rychlík, Jan (2002) *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Tkáč, Marián (1992) *Národ bez peňazí*. Bratislava: Bradlo.
- Wolchik, Sharon (1995) «The Politics of Transition and the Break-Up of Czechoslovakia» i Jiří Musil (red.) *The End of Czechoslovakia*. Budapest, London, New York: Central European University Press (225–44).

Historisk realitet eller moderne myter?

Historierevisjon og nasjonal identitet i Hviterussland etter 1991

Heidi-Iren Wedlog Olsen
høgskolelektor ved
Institutt for samfunnsvitenskap,
Høgskolen i Molde

Historieskrivning som politisk virkemiddel har minst to formål. For det første skal den overbevise det enkelte individ innenfor en gitt gruppe om at alle medlemmene av gruppen deler en felles fortid. For det andre skal historien legitimere samtiden og fremtiden ut fra fortiden. Historien skal med andre ord både samle en gruppe innad og distansere den fra en eller flere andre utad. For dagens hviterussiske nasjonsbyggere er historien i denne sammenheng et råmateriale som kan benyttes til å forme en postsovjetisk nasjonal kultur og til å styrke den statlige legitimiteten.

Samtidig ligger det en stor utfordring i å skille den hviterussiske fra den russiske historien. Sovjetisk historieskrivning forfektet gjennom årtier bildet av den hviterussiske nasjon som en del av et felles russisk-hviterussisk-ukrainsk brorskap og den russiske erobringene av det hviterussiske territoriet som realiseringen av en ønsket gjenforening av broderfolkene. Den sovjetiske historiefremstillingen kan antas fortsatt å nyte stor legitimitet i deler av den hviterussiske befolkningen, særlig blant russere og russifiserte hviterussere. Målet med denne artikkelen er derfor å diskutere om måten de hviterussiske historikerne reviderer den sovjetiske historiefremstillingen på vil ha betydning for om Hviterussland kan benytte historien til å skille det nasjonale «selvet» fra Russland og fremstille russerne som «den andre».

Bakgrunn: etnisk sammensetning og selvoppfatning
I dagens Hviterussland utgjør russifiserte hviterussere og etniske russere en stor andel av befolkningen. Det er vanskelig å anslå nøyaktig, men folketellinger og survey-undersøkelser kan gi oss

et bilde av russifiseringsgraden. I 1989 utgjorde etniske russere 13,2 prosent av den totale befolkningen i Hviterussland (og 59,6 prosent av den ikke-hviterussiske befolkningen) (Kolstø 1999: 124). En undersøkelse fra 2000 viser imidlertid at selv om 75,9 prosent av respondentene anså seg som hviterussiske statsborgere (2,2 prosent oppgav at de anså seg som russiske statsborgere og 12,4 prosent som sovjetborgere), er oppfatningen av nasjonal særegenhets i Hviterussland svakt utviklet: Knappe halvparten av respondentene definerte hviterussere som en egen nasjon, mens nesten 43 prosent så på hviterussere som en gren av den russiske nasjon (Zaprudnik 2003).

At knappe 10 prosent av den statsbærende nasjonen (titulærbefolkningen) har hviterussisk som førstespråk (Sanford 1996), gir nok et bilde av russifiseringsgraden. Vi vet at politiske initiativ og sosiale prosesser, både før og under sovjetperioden, har resultert i små kulturelle forskjeller mellom de to slaviske folkene, inkludert i språklig, historisk og religiøst henseende. Av den grunn er det mange i dagens hviterussiske samfunn som identifiserer seg med mer enn en kultur.¹ På bakgrunn av dette er det ikke usannsynlig at det for hviterusserne kan være vanskelig å skille mellom hviterussiske og russiske elementer i nasjonsbyggingsprosessen. Et illustrerende eksempel er svaret en polsk delegasjon på besøk i Minsk i 1992 fikk i møte med den hviterussiske informasjonsministeren. Da de fikk opplyst at polakkene var den største minoritetsgruppen i Hviterussland og så spurte om ikke dette likevel var russerne, fikk delegasjonen det svar at russerne ikke er en minoritet (Zaprudnik 2003).

Noen teoretiske betrakninger og metodiske utfordringer

Begrepet nasjonsbygging brukes ofte om ulike statlige tiltak som har som mål å skape et nasjonalt fellesskap av et lands innbyggere. I en nasjonsbyggingsprosess blir det ofte gjort et poeng av at landets innbyggere kan knyttes til et gitt geografisk definert område, at de deler samme språk, religion og/eller historie samt andre kulturelle fellestrekks.

Fredrik Barth (1969) har tatt utgangspunkt i hvordan etniske grupper er konstituert og opprettholdt, for å studere relasjonene mellom «selvet» og «den andre». Han påpeker at grenser mellom et-

¹ Törnquist-Plewa (2004) omtaler dette som kulturell valens.

niske grupper ikke blir opprettholdt som følge av fravær av kontakt, informasjonsflyt og/eller mobilitet over grensene, men at de blir trukket ved at den etniske statusen dikotomiseres ut fra trekk som skiller «selvet» og «den andre». For å studere relasjonen mellom «selvet» og «den andre» tar Barth i bruk det han kaller diakritika, eller grensemarkører for nasjonal identitet. Disse markørene kan ha et kulturelt innhold, som språk, klesdrakt og livsstil, eller et mer esoterisk innhold (Neumann 1999). Det er først i interaksjon at disse elementene blir potensielle identitetstrekk.

Jeg har valgt å fokusere på i hvilken grad historiefremstillingen har fungert som grensemarkør for nasjonal identitet i Hviterussland etter 1991. En nasjonal historie hvor egenart og fortidens ønsker om egen statsdannelse blir vektlagt, vil gjøre det mulig for hviterusserne å dikotomisere forholdet mellom seg selv og russerne. Samtidig vil en slik historieskrivning stå overfor store utfordringer: Dersom slike historiefortellinger skal slå rot, må de være troverdige og kunne aksepteres av alle, både av titulärnasjonen og de etniske minoritetene. Dette krever at historien er både «affektiv og effektiv» (Wilson 1997: 182). Denne utfordringen viser selve paradokset i enhver nasjonsbyggingsprosess. På den ene siden vil prosessen kunne fremme solidaritet og en følelse av tilhørighet blant statens innbyggere. På den andre siden kan kostnadene bli store dersom en gruppe dominerer på bekostning av et bredere politisk fellesskap.

I gjennomgangen av historieskrivningen har jeg valgt å fokusere på myter. Myter har tradisjonelt vært en viktig kommunikasjonsform mellom mennesker og er ett av flere viktige instrumenter i den kulturelle reproduksjonen. Nasjonale myter formidler et samfunns verdier, de fremmer standardisering og lagrer informasjon. De hjelper et fellesskap til å forstå at de deler et sett av felles oppfatninger og at de tilhører den samme tankeverdenen. Mytene gjør med andre ord verden mer håndgripelig og kontrollerbar, samtidig som de etablerer grenser for innlemmelse og interaksjon. Her vil fokus være de sovjetiske historiske mytene om (1) østslavernes enhet og (2) hviterussernes ønske om en gjenforening med Russland og russerne.

Datagrunnlaget for artikkelen er allerede publiserte tekster. Jeg har brukt sovjetiske historiebøker trykt i perioden 1944–86, samt russiskspråklige historiebøker utgitt i Hviterussland etter 1991. I tillegg har jeg benyttet hviterussiske russiskspråklige tidsskrifter og riksdekkende aviser. Bøker, aviser og tidsskrifter på hviterussisk er imidlertid ikke inkludert i datamaterialet. Dette innebærer en viss fare for representativiteten til datagrunnlaget, blant annet

fordi den hviterussiske nasjonalismen i de første årene etter 1991 var sterkt knyttet til det hviterussiske språket. Bruken av arbeidene til Jan Zaprudnik og Andrew Wilson vil i en viss grad veie opp for denne svakheten, idet begge i stor grad benytter nasjonalt orienterte hviterussiskspråklige historikere i sitt materiale. Samtidig kan vi utover 1990-tallet se et stadig klarere skille mellom språklig og politisk russifisering i Hviterussland. For eksempel brukes russisk i økende grad til å fremme hviterussisk nasjonal bevissthet, særlig i de uavhengige tospråklige avisene (Zaprudnik 2003). Et annet eksempel på denne utviklingen er at den primært russiskspråklige hovedstaden Minsk er et arnested for politisk virksomhet til forsvar for hviterussisk suverenitet og uavhengighet, mens de hviterussisk-talende landsbyene i større grad er preget av nostalgitiske lengsler etter sovjetiden og drømmer om en reintegrering med Russland (*ibid.*: 117).

I dagens Hviterussland eksisterer det (minst) to konkurrerende fortolkninger av den nasjonale historien (Kotljarchuk 2004, Wilson 1997). Jeg har valgt å legge vekt på de historikerne som fremstår som nasjonalt orienterte, da dagens offisielle fortolkning, som er godkjent av det sittende regimet, i hovedtrekk er en videreføring av den sovjetiske historiefortolkningen (Kuzio 2004).

Fraværet av en kontinuerlig hviterussisk stats-tradisjon

Til tross for en rekke tidligere statsdannelser på dagens hviterussiske territorium er det vanskelig å påvise en kontinuerlig statstradisjon i Hviterussland.² Mellom 1917 og 1921 erklærte hviterusserne statlig uavhengighet tre ganger. Indre og ytre forhold førte imidlertid til at de to første republikkene falt. Internt manglet hviterusserne, til tross for en viss kulturell blomstring på begynnelsen av 1900-tallet, en sterk urban base som kunne være utgangspunkt for hviterussisk stats- og nasjonsbygging. På slutten av 1800-tallet bodde anslagsvis 98 prosent av alle hviterussere på landsbygda³ og 92 prosent hadde sin hovedinntekt fra primærnæringene. Bare en liten del av hviterusserne var lese- og skrivekyndige (Marples 1999). Denne situasjonen endret seg ikke vesentlig frem til inngangen av 1920-tallet (Zaprudnik 1993). De ytre forhold som fikk betydning for de to republikkenes fall, kan på ulike måter knyttes til Polen. En

2 For en kortfattet oppsummering av ulike statsformasjoner på dagens hviterussiske område, se Kotljarchuk (2004: 46–47).

3 Byene var i hovedsak dominert av jøder og russere.

kombinasjon av manglende internasjonal anerkjennelse av den første republikkens territorielle grenser og en svak oppfatning av nasjonal egenart førte til at den første hviterussiske republikken ble satt til side i det europeiske stormaktsspillet knyttet til oppgjøret etter første verdenskrig og gjenopprettelsen av Polen (Marbles 1999). Den andre republikken falt som en følge av polsk invasjon i august 1919 (*ibid.*, Zaprudnik 1993).

Dagens republikk føres tilbake til 1921 og fredsavtalen mellom Polen og Sovjet-Russland. Den nye hviterussiske republikken ble fra 1922 en del av Sovjetunionen. Den sovjetiske invasjonen av Polen i 1939 førte til at det hviterussiske territoriet ble utvidet med 45 prosent og befolkningen med 46 prosent. Dagens grenser fikk imidlertid republikken først etter andre verdenskrig, da Vilnius med omland ble overført til Litauen (Marbles 1999, Zaprudnik 1993). Etter andre verdenskrig ble de vestlige områdene som hadde blitt annektert fra Polen, integrert i Hviterussland og Sovjetunionen ved hjelp av religiøs undertrykkelse, kollektivisering og russifisering (Marbles 1999). Denne brokete historien om Hviterusslands territorielle vekst og samling viser hvilke utfordringer den hviterussiske nasjonsbyggingen står overfor: Da den hviterussiske befolkningen til slutt ble samlet innenfor en felles stat, ble området og befolkningen utsatt for sterk russifisering og sovjetisering.

Den sovjetiske nasjonalitetspolitikken

Sovjetunionen var delt inn i etnonasjonale jurisdiksjoner. Likevel var det langsigtige målet en sammensmelting av de kulturelle gruppene innenfor den nye statsdannelsen. Konstitusjonelt var unionsrepublikkene suverene. De facto var deres rettigheter svært begrenset siden kommunistpartiets sentraliserte karakter og en sterk administrativ kontroll effektivt begrenset republikkenes autonomi.

Prinsippet om republikkenes selvbestemmelse og vektleggingen av likhet mellom de sovjetiske nasjonene skapte imidlertid et rom for nasjonaliserende politikk på republikknivå. Dette kom blant annet til uttrykk i *korenizatsija*-politikken på 1920-tallet, hvor målet var kulturell utvikling av de ulike etniske gruppene innenfor Sovjetunionen. Støtte til og utvikling av de ikke-russiske språkene var et av de mest synlige tegnene på denne politikken. I tillegg var også utdanning av og politisk rekruttering fra de ikke-russiske nasjonalitetene viktige tiltak som fremmet en konsolidering og institusjonalisering av nasjonalitet i det statlige apparatet (Simon 1991, Suny 1993).

Som multinasjonal stat måtte Sovjetunionen tidlig forsøke å definere begrepet nasjonalitet. Et tidlig forsøk på å gi begrepet et klarere innhold ble gjort i 1926 i forbindelse med den første sovjetiske folketellingen. Her ble innbyggerne bedt om selv å definere sin nasjonalitet. I de tilfellene hvor det for den enkelte var vanskelig å svare, ble de oppfordret til å legge vekt på mors nasjonalitet, ikke geografisk bosted, religion eller statsborgerskap. I de tilfellene hvor den enkelte så båndene til forfedrene som vague eller tapt, ble de oppfordret til å indikere hvilken gruppe de selv anså seg å være medlem av (Wanner 1998). Selvmotsigelsen er innlysende: På den ene siden ble nasjonalitet definert som noe varig, som den enkelte arver. På den andre siden ble nasjonalitet sett som subjektivt, som en personlig oppfatning.

Etter hvert som Stalin konsoliderte sitt grep om makten, ble de etniske gruppene interesser underordnet kravet om økonomisk effektivitet. *Korenizatsija*-politikken ble aldri offisielt forlatt, men fra midten av 1930-tallet utviklet det seg en samfunnsstruktur hvor tekniske ferdigheter, lojalitet til regimet og god kjennskap til den russiske kulturen ble viktige faktorer for å sikre sosial og geografisk mobilitet (Simon 1991, Suny 1993).

Det er dessuten rimelig å anta at initiativet om å skape det nye sovjetfolket (*sovetskij narod*) var med på å utfordre konstitueringen av nasjonalitetsbegrepet: Ideelt hadde dette folket kvittet seg med alle kulturelle levninger fra fortiden og levde og åndet for de nye sovjetverdiene (Kolstø 1999). Det kan se ut til at dette prosjektet til en viss grad har vært vellykket. Med utgangspunkt i funn fra survey-undersøkelser argumenterer Roman Szporluk (1998) for at Sovjetunionen og kommunismen har etterlatt seg en betydelig sosial og psykologisk arv. Det er også grunn til å tro at ideen om sovjetfolket gav det sovjetiske statsborgerskapsbegrepet en kulturell og historisk konnotasjon. Det er ikke urimelig å anta at dette, i tillegg til de andre politiske og sosiale konsekvensene av sovjetpolitikken, førte til en flertydig artikulering, og dermed svekket betydning, av nasjonalitetsbegrepet. Til tross for dette har Hviderussland, på linje med de fleste etterfølgerstatene til Sovjetunionen, erklært seg som en nasjonalstat, av og for en gitt nasjonal gruppe.

Sovjetisk historiografi: fra mangfold til ensretting

I de første årene etter etableringen av Sovjetunionen eksisterte det en viss akademisk frihet for historikerne, og den marxistiske historiefortolkningen hadde ingen dominerende stilling (Black 1957, Kan

1988). I denne perioden ble den gamle samfunnsordenen forsøkt revet opp med roten, samtidig som regimet forsøkte å konsolidere og legitimere makten ved hjelp av en generell økonomisk, kulturell og politisk oppmyking. Fra 1928 gikk imidlertid det sovjetiske samfunnet inn i en periode med store omveltninger som forsørt industrialisering, innføring av planøkonomi, kollektivisering og en sterk ideologisk ensretting. Dette fikk også følger for den historiske forskningen og undervisningen.

Ensrettingen av historieskrivningen og historiefaget fra 1930-tallet og utover kom til uttrykk på flere måter. Historikere ble pålagt å tolke historien i henhold til de retningslinjer som til enhver tid ble satt av kommunistpartiet. De ble også pålagt å bruke en gitt analysemetode (dialektisk historisk materialisme) og de måtte skrive historien ut fra en periodisering som lå tett opp til russisk historie og statstradisjon (Velychenko 1993). En sammenligning av prinsipper for inndeling og fortolkning av hviterussisk historie med fremstillinger av sovjetisk historie (Olsen 2000) viser hvordan den pålagte periodiseringen gjennomsyrer både de generelle verkene om Sovjetunionens historie og fortolkningen av hviterussisk historie.

Innflytelsesrike ikke-marxistiske historikere ble fjernet fra sine stillinger. Noen ble forfulgt, andre sendt i eksil eller henrettet som folkefiender. Vsevolod Ignatovskij, Mitrofan Dovnar-Zapskij og Vatslav Lastovskij, sentrale historikere og politiske aktører i Hviterussland på slutten av 1920-tallet, ble alle anklaget av regimet for «borgerlig-nasjonalt avvik». Dovnar-Zapskij ble sendt til Moskva i 1926 og fikk aldri vende tilbake til Hviterussland. Lastovskij ble henrettet som folkefiende i 1937, og Ignatovskij tok sitt eget liv i 1931 etter at han ble anklaget for «nasjonaldemokratisme» (Zaprudnik 1998).⁴ Et ytterligere tegn på ensrettingen av historien var kravet om at historikerne måtte ta i bruk ideologisk godkjente konsepter i sin fremstilling av historien (Polonska-Vasylenko 1968, Velychenko 1993, Wynar 1979). I det følgende presenteres to av de mange offisielle mytene i den sovjetiske historiografin.

De sovjetiske mytene om østslavernes enhet og hviterussisk ønske om en gjenforening

Ved hjelp av myten om østslavernes felles opprinnelse forsøkte de sovjetiske myndighetene å etablere en forbindelse mellom de tre østslaviske folkene – russere, hviterussere og ukrainere. Ifølge den

4 Begrep brukt av hviterussiske myndigheter fra slutten av 1920-tallet for å diskreditere den nasjonalt bevisste intelligentsiaen i Hviterussland (Zaprudnik 1975).

sovjetiske historiefortolkningen hadde de tre folkene en felles rot i det russiske «narodnost»⁵ som grunnla Rus, eller Kiev-staten, den første østslaviske statsdannelsen (Grekov 1944).

Dette russiske «narodnost» ble formet i løpet av 800- og 900-tallet. Ifølge sovjetisk historiefortolkning delte østslaverne språk, kultur og en hedensk religion allerede før grunnleggelsen av Rus. Slik sett forsterket Rus de allerede eksisterende fellestrekkene. Selv samlingen av Rus ble fortolket som et resultat av økonomiske, sosiale og politiske forhold. Spesielt var østslavernes kamp mot felles fiender i øst og vest viktig for samlingen (Bazan 1971, Kondufor 1986, Pankratova 1947).

Den påfølgende utviklingen av tre broderfolk (russere, ukrainere og hviterussere) var et resultat av at mongolene, samt omkringliggende stater som Litauen og Polen invaderte Rus. Opplosningen av Rus førte hviterusserne under utenlandsk herredømme og dominans. Men den markerte også begynnelsen på hviterussernes århundrelange kamp for en gjenforening med sin russiske brodernasjon. På bakgrunn av dette ses gjenforeningen med Russland på slutten av 1700-tallet som en innfrielse av hviterussernes eget ønske. Denne gjenforeningen legitimeres ved at de to nasjonene delte et historisk opphav og ved at den reddet hviterusserne fra å bli kulturelt og sosialt utryddet under polsk styre; det var kun i enhet med Russland at hviterusserne hadde mulighet til en reell frigjøring og etnisk utvikling (Bazan 1971, Kondufor 1986). Den russiske gjenforeningspolitikken⁶ var dermed av positiv verdi for den hviterussiske frigjøringskampen (Kondufor 1986).

Årsaken til at de tre broderfolkene ikke ble gjenforent på et tidligere tidspunkt, blir tillagt den polsk-litauiske adelen og den katolske kirken. I de sovjetiske historiefremstillingene blir det hevdet at det polsk-katolske styret undertrykket det hviterussiske folket sosialt, religiøst og nasjonalt (Bazan 1971, Kondufor 1986, Pankratova 1947). Påstanden belegges blant annet ved å vise til at ortodokse ble fratatt retten til å inneha statlige embeter i Storfyrstedømmet Litauen i 1413. Også Brest-konsilet i 1596, som førte til opprettelsen av Den unerte kirken,⁷ ses som et tiltak iverksatt av katolikkene for å undertrykke hviterusserne i åndelige henseende

5 Narodnost bruktes i sovjetisk nasjonalismeterminologi for å beskrive en folkegruppe som ennå ikke hadde utviklet en nasjon.

6 Gjenforeningspolitikken er betegnelsen på den russiske krigføringen mot Storfyrstedømmet Litauen og Det polsk-litauiske samveldet.

7 Den unerte kirken, eller Den katolske kirke av østlig ritus, er kjennetegnet ved at den anerkjenner paven som åndelig overhode, men samtidig benytter ortodokse riter og kirkelavisk liturgi.

og for å bryte den religiøse enheten mellom hviterussere og russere (Bazan 1971, Kondufor 1986, Pankratova 1947, Pitsjeta 1961).

Ved å lese den sovjetiske historiefremstillingen får vi lett inntrykk av at båndene mellom hviterussere og russere var gode. Historiene gir inntrykk av at hviterusserne så Russland som en alliert og beskytter. Den russiske stat har ingen erobringsmotiv i disse fremstillingene. I stedet fremstår Russland som en motivasjonsfaktor for hviterussernes kamp mot den polsk-litauiske undertrykkelsen. Eller som den kjente hviterussiske historikeren V.I. Pitsjeta har uttrykt det:

Det russiske folket var holdepunktet for hviterussernes kamp mot polsk aggresjon. Bevisstheten om at de var russiske, at de var knyttet til det russiske folk, var den store idé som uten tvil støttet deres valg om å bevare sitt språk, sin kultur og sin nasjonalitet (Pitsjeta 1961: 730).

Historien som kjennetegn for nasjonal identitet i Hviterussland

I 1991 erklærte Hviterussland seg uavhengig. Som en følge av Russlands dominerende stilling i Sovjetunionen kunne man forvente at hviterusserne i sin stats- og nasjonsbyggingsprosess på 1990-tallet ville markere en eller annen form for avstand til Russland. Det vi imidlertid har sett, er at Hviterussland i stadig sterkere grad har orientert seg i retning av Russland.

I de første årene etter Belovezj-avtalen, som førte til oppløsningen av Sovjetunionen, var de hviterussiske politikerne delt i sitt syn på Russland. Mens enkelte argumenterte for å distansere seg fra Russland i både politisk, økonomisk og militært henseende, argumenterte den stadig voksende konservative delen av nasjonalforsamlingen for et tettere samarbeid, særlig på det økonomiske området. Orienteringen østover er blitt stadig tydeligere etter at Aleksandr Lukasjenko ble valgt til president i 1994. Lukasjenko markerte seg tidlig som en antinasjonal politiker, og under hans styre har man gått langt i å opprette en politisk og økonomisk union med Russland.

Perestrojka i historiefaget

Frem til slutten av 1980-tallet var de hviterussiske historikerne lojale mot kommunistpartiets offisielle linje, og Hviterusslands historie var kun et regionalt avsnitt i den sovjetiske historien. I

1989 erklærte Den hviterussiske folkefronten at den hviterussiske republikken som ble proklamert i 1919 var et resultat av «hviterussernes nasjonale selvstendighet i fyrstedømmene Polotsk og Turov, deres statstradisjoner fra Storfyrstedømmet Hviterussland-Litauen og deres kamp og lidelser for et eksistensgrunnlag» (Zaprudnik 1993: 133). Denne oppfatningen av en fortid som selvstendig stat stod i direkte motsetning til den sovjetiske historiefortolkningen hvor etableringen av den hviterussiske republikken knyttes til den russiske revolusjon og etableringen av Sovjetunionen.

Folkefrontens utspill vakte sterke reaksjoner hos både politikere og i den statskontrollerte pressen (Zaprudnik 1993). Generelt fremstår politikerne i disse årene som svært reserverte overfor ideen om å fremme en nasjonal hviterussisk historieforståelse. I årene frem til 1991 ble det ikke tatt politiske initiativ til å revidere den nasjonale historieskrivningen. Det er symptomatisk at hviterussisk historie ble introdusert som eget fag i grunnskolen og ved høyere utdanningsinstitusjoner først etter uavhengigheten (Marbles 1999, Wilson 1997, Zaprudnik 1993).

Fra 1991 til 1994/95 ble det tatt flere initiativ til å revidere store deler av den nasjonale, hviterussiske historien (Kotljarchuk 2004, Kuzio 2002). Blant annet publiserte man et seksbinds leksikon om hviterussisk historie (Zaprudnik 2003), grunnskolepensumet ble revidert i 1993 og tidligere forbudte historikere som Lastovskij, Dovnar-Zapskij og Ignatovskij ble utgitt på nytt. Disse årene var dessuten preget av historiedebatter både i aviser og tidsskrifter. Temaer som ble tatt opp var blant annet hvordan man skulle tolke den nære historien, graden av sannhet i de nye historiefremstillingene og tilgangen på gode historiebøker (se for eksempel Gapova 1996, Krejdik 1994, Orlov 1992).

Etter presidentvalget i 1994 stoppet imidlertid hviterussifiseringen opp (Kuzio 2002, Wilson 1997). Konservative historikere og statlige byråkrater gikk i stadig sterkere grad ut mot det de oppfattet som ekstrem nasjonalisme og feiltolkning av fortiden (Zaprudnik 2003), og i 1995 ble det på Lukasjenkos initiativ satt ned en kommisjon som skulle vurdere det nye historiepensumet i grunnskolen. Instruksionen var å gjeninnføre den tradisjonelle russofile versjonen av hviterussisk historie. Kommisjonen konkluderte blant annet med at de nye bøkene manglet objektivitet og skapte et feilaktig bilde av fortiden. Resultatet ble at grunnskolene igjen tok i bruk de sovjetiske historiebøkene (Marbles 1999, Wilson 1997, Wilson 1998).⁸ Alle

⁸ Lukasjenkos antinasjonale holdninger har også kommet til uttrykk på andre områder, for eksempel i favoriseringen av den ortodokse kirken på bekostning av andre trossam-

skolebøker i historie publisert mellom 1991 og 1994 ble forbudt brukt i undervisningen (Kotljarchuk 2004). Følgelig eksisterer det i dag (minst) to konkurrerende fortolkninger av hviterussernes statstradisjoner og nasjonale egenart – den nasjonalt orienterte og den offisielle fortolkningen av historien.⁹

Om østslavernes enhet, den hviterussiske nasjon og Russland

Til tross for Hviterusslands klare politiske orientering østover etter 1994/95, har hviterussiske historikere gjennom sine fremstillinger av den hviterussiske historien på mange måter utfordret den sovjetiske fortolkningen av forholdet mellom hviterussere og russere. De nasjonalt orienterte historikerne i Hviterussland fører hviterussernes etniske opphav tilbake til de slaviske stammene kryvitsjer, dregovitsjer og radzimitsjer, som var bosatt i de nordre og sentrale delene av dagens Hviterussland (langs sørkysten av Pripjat-elven og i den øvre delen av Dnepр-regionen) (Kokhanovskij 1997, Rudkin 1997). De tre stammene skal ha oppstått gjennom en sammensmelting av slaviske og baltiske stammer (Rudkin 1997: 16). Dette perspektivet avviser med andre ord den sovjetiske historiemyten om slavernes opprinnelige enhet. Sistnevnte har i stedet blitt avvist som en fabrikasjon fra Moskva (Krejdik 1994).

Det samme synspunktet kommer delvis til uttrykk i hviterussiske historikeres syn på Kiev-statene (Wilson 1998: 32). På den ene side synes de å akseptere påstanden om at Rus ble samlet som en følge av kulturell likhet. På den andre siden avviser de at Rus var en sentralisert og samlet stat. Dette gjør de blant annet ved å vise til at de hviterussiske områdene i perioder var politisk uavhengige av Kiev (Kokhanovskij 1997, Wilson 1998). Herunder vektlegger de spesielt at fyrstedømmet Polotsk stadig var i krig med Kiev (Wilson 1998) og at Polotsk var en separat statsstruktur som var lokalisert på dagens hviterussiske territorium (Kotljarchuk 2004: 50). Dagens nasjonalt orienterte hviterussiske historieskrivning synes dermed å legitimere dagens hviterussiske stat ved å vise til eksistensen av tidligere statsformasjoner innenfor dagens statsgrenser. De historiske fremstillingene setter imidlertid ikke frem noen påstand om

funn. Den ortodokse kirken har blant annet blitt tildelt ulike statlige ordener og priser for sitt arbeid for å fremme integrasjonsprosessen mellom Hviterussland og Russland (Tomashevskaya 1998) og for sitt arbeid for åndelig gjenfødsel blant det hviterussiske folket (*Belarus Today* 12.–19. januar 1999).

9 En kortfattet oversikt over de ideologiske retningslinjene for den russofile historiografien i dagens Hviterussland finnes i Kuzio (2002: 255).

en uavbrutt hviterussisk statstradisjon fra fyrstedømmet Polotsk og frem til dagens republikk.¹⁰

I historiefremstillingene fra 1990-tallet fremstår Polotsk som sosialt og politisk velutviklet, og med nære bånd til de omliggende fyrstedømmene, de tyske hansabyene og Skandinavia (Kokhanovskij 1997, Novik 1994, Rudkin 1997, Teleznikov 1998, Wilson 1998). Det blir også påpekt at Polotsk ble grunnlagt før Kiev, og at dets territorium i storhetsperioden dekket hele det nordvestlige området av Rus, mellom Polen og Øvre-Volga (Wilson 1998).

Den neste hviterussiske staten var ifølge de samme historikerne Storfyrstedømmet Litauen (Kreuski 1991a, Tasjkov 1998, Wilson 1998). Offisielt het staten Storfyrstedømmet Litauen, Rus og Samogitia og territoriet omfattet deler av dagens hviterussiske, ukrainske og litauiske statsdannelser. At storfyrstedømmet bar navnet Litauen forklares ved å vise til lignende tilfeller i europeisk historie: Både tyske Preussen og angelsakserne hentet navnet på staten fra folkene de erobret (Kreuski 1991b). Det blir også påstått at betegnelsen Litauen kun hadde politisk betydning, ikke etnisk (Kotljarchuk 2004), og at navnet på storfyrstedømmets innbyggere, litviner, viste til hviterusserne og ikke til litauerne, som var kjent under navnet samogiter (Kreuski 1991b, Wilson 1998).

Videre argumenteres det for at storfyrstedømmet var hviterussisk fordi majoriteten av befolkningen var hviterussere og at hviterusserne bebodde 90 prosent av storfyrstedømmets samlede territorium (Kasko 1998, Rudkin 1997). Det blir også hevdet at de hviterussiske områdene på dette tidspunktet var kulturelt overlegne de hedenske områdene som i dag utgjør Litauen (Sjirjajev 1991). Det offisielle språket i storfyrstedømmet var gammelhviterussisk og ble brukt av storfyrsten, i domstolene og i statlige dokumenter. Dette tolker hviterusserne som en bekrefteelse på deres sentrale politiske og kulturelle posisjon i denne staten.

I disse historiefremstillingene finner vi dessuten argumenter for at storfyrstedømmet som politisk enhet ikke ble svekket etter Lublin-unionen og innlemmelsen i Polen. I 1588 ble det lovfestet at storfyrstedømmet hadde sin egen statsadministrasjon, lovgivning, statsspråk, finanssystem og hær (Kasko 1998, Rudkin 1997). Gammelhviterussisk ble først erstattet av polsk som statsspråk i 1696 (Kasko 1998, Kokhanovskij 1997, Novik 1994, Rudkin 1997), og

¹⁰ Dette til forskjell fra dagens ukrainske historiografi, hvor man argumenterer for eksistensen av en kontinuerlig statstradisjon i Ukraina fra 200-tallet og frem til 1900-tallet (Olsen 2000).

det var først ved delingen av Polen 1772–95 at de hviterussiske statstradisjonene forsvant (*ibid.*).

Når det gjelder den sovjetiske historiefremstillingens påstand om at hviterusserne frivillig lot seg innlemme i Russland, avvises også denne av de nasjonalt orienterte historikerne. De vektlegger i stedet Polens delinger på slutten av 1700-tallet som et maktpolitisk spill som førte Hviterussland under russisk kontroll. At innlemmelsen var ufrivillig, kommer til uttrykk ved at hviterusserne i flere tilfeller satte seg opp mot de russiske «okkupantene» og «det russiske tsar-åket» (Kasko 1998, Kokhanovskij 1997, Novik 1994, Rudkin 1997). Styrken på hviterussernes motstand gjenspeiles i de undertrykkende tiltakene Russland påførte de hviterussiske områdene utover 1800-tallet, hevder de. De polsk-litauiske statuttene fra 1588 ble erstattet med russisk lov, og universitetet i Vilnius ble stengt. Den unerte kirken og det hviterussiske språket ble forbudt på 1830-tallet, mens katolske klostre ble stengt og katolikker tvangskonvertert til den ortodokse tro. Selv benevnelsen Hviterussland forsvant og ble erstattet med Den nordvestlige provins (Flynn 1993, Kokhanovskij 1997, Rudkin 1997). I de nye historiefremstillingene hevder man at disse tiltakene ble iverksatt av russerne for å sikre en sammensmelting av det polske kongedømmets (hviterussiske) landområder med Russland.

Enkelte historikere ser dessuten etableringen av den politiske unionen mellom storfyrstedømmet og Polen som et uttrykk for hviterussernes kamp mot Russland (Rudkin 1997, Wilson 1998). V.G. Rudkin aksepterer delvis at aggressjonen fra Moskva var motivert av ønsket om å forsøre de ortodokse, fordi storfyrstedømmets protokatolske politikk i en kortere periode diskriminerte de ortodokse fyrstene og bojarene innenfor den politiske sfæren. Men aggressjonen fortsatte til tross for at storfyrstedømmet forlot denne politikken. Dermed var Brest-unionen et tiltak mot det eksanderende Moskva, hevder Rudkin (1997: 66–67).

Historien som kjennetegn for nasjonal identitet i Hviterussland

I den sovjetiske historieskrivningen fremstilles hviterusserne som kulturelt, sosialt, politisk og økonomisk knyttet til russerne. Gjenomgangen over viser at dagens nasjonalt orienterte historikere i hovedtrekk tar avstand fra en slik fremstilling. I stedet argumenterer de for eksistensen av hviterussiske statstradisjoner, at en sterkt og selvstendig hviterussisk kultur kan spores flere århundrer tilbake

og at hviterusserne har en etnografisk egenart som skiller seg fra den russiske.

Det er allikevel mye som tyder på at mytene om enhet og gjenforening fortsatt spiller en viktig rolle. I nye historiske fremstillinger blir ikke mytene direkte avvist, selv om det er et gjennomgående trekk at mytene i større grad enn tidligere blir ispedd et fokus på hviterussernes kulturelle og historiske fortid. Det er derfor rimelig å konkludere med at fremstillingen av russerne som «den andre» ikke er entydig og gjensidig utelukkende i hviterussisk historiefremstilling og at det er ulike oppfatninger om hvor grensen mellom hviterussere og russere går.

En forklaring på dette kan være de spesifikke demografiske og kulturelle forholdene i Hviterussland. I den nasjonalt orienterte historiefortolkningen er Russland åpenbart den konstituerende «andre», og i mange tilfeller fremstilles Russland som «det evige onde». En slik dikotomisering av det russiske og hviterussiske gjør at en nasjonalt orientert hviterussisk historie sannsynligvis vil bli vanskelig å akseptere for mange russifiserte hviterussere og etniske russere i Hviterussland.

En annen forklaring kan knyttes til det politiske klimaet og president Lukasjenkos påbud i 1995 om å gjeninnføre den sovjetiske historietilnærmingen. I årene før dette kunne det synes som om en mer nasjonalistisk orientert historieoppfatning begynte å få gjenomslag i den offentlige sfære og samfunnet generelt. Revideringen av historiepensum på begynnelsen av 1990-tallet åpnet mulighetene for å bryte med de sovjetiske historiemytene. Denne prosessen ble imidlertid reversert ved gjeninnføring av den tradisjonelle, russofile versjonen av hviterussisk historie fra og med 1995.

Samtidig er det lite som tyder på at de sovjetiske historiemytene på sikt vil overleve i sin opprinnelige form i hviterussernes nasjonale historie, både fordi majoriteten av de hviterussiske historikerne forsøker å fortolke og skrive historien ut fra et nasjonalt perspektiv og fordi de sovjetiske mytene gir lite rom for statlig og nasjonal individualitet.

Litteratur

- Barth, Fredrik (1969) «Introduction» i Fredrik Barth (red.) *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget (9–38).
- Bazan, M.P. (red.) (1971) *Soviet Ukraine*. Kiev: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.
- Black, C.E. (1957) «History and Politics in the Soviet Union» i C.E. Black (red.) *Rewriting Russian History: Soviet Interpretations of Russia's Past*. London: Atlantic Press.
- Flynn, James T. (1993) «The Uniate Church in Belorussia: A Case of Nation-Building?» i James Niessen (red.) *Religious Compromise, Political Salvation: The Greek Catholic Church and Nation-building in Eastern Europe*. Pittsburgh, PA: The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies (27–46).
- Gapova, Jelena (1997) Belarus: ot sovetskogo pravlenija do jadernoj katastrofy. *Svaboda* 2. februar.
- Grekov, B.D. (1944) *Kievskaja Rus*. Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Kan, Aleksander (1988) *I påvente av frigjeringa. Sovjetisk historieteorি mellom Stalin og Gorbatsjov*. Oslo: Det norske samlaget.
- Kasko, V.K. (1998) *Belarus. A Story of Change*. Minsk: Vydatelstva «Universitetskae».
- Kokhanovskij, A.G. (red.) (1997) *Istorija Belarusi*. Minsk: MP «Belarty».
- Kolstø, Pål (1999) *Nasjonsbygging. Russland og de nye statene i øst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kondufor, Yuri (red.) (1986) *A Short History of the Ukraine*. Kiev: Naukova dumka.
- Kotljarchuk, Andrej (2004) «The Tradition of Belarusian Statehood: Conflicts About the Past of Belarus» i Egle Rindzeviciute (red.) *Contemporary Change in Belarus*. Huddinge: BEEGS (41–72).
- Krejdik, Leonid (1994) Istoritsjeskie realii i sovremennye mify. *Sovetskaja Belorussija* 5. januar.
- Kreuski, J. (1991a) Core Issue of Byelorussian History: Significance and Origins of Litva. *Byelorussian (Bielarusian) Review* 3 (1): 17–18.
- Kreuski, J. (1991b) Core Issue of Byelorussian History: Significance and Origins of Litva. *Byelorussian (Bielarusian) Review* 3 (2): 14–15.
- Kuzio, Taras (2002) History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space. *Nationalities Papers* 30 (2): 241–64.
- Marples, David R. (1999) *Belarus: A Denationalized Nation*. Amsterdam: Harwood Academic.
- Neumann, Iver B. (1999) Identitet i internasjonal politikk. *Internasjonal Politikk* 56 (1): 52–54.
- Novik, Uladzimir (1994) *Belarus. A New Country in Eastern Europe*. Minsk: Tekhnalohija.
- Olsen, Heidi-Iren (2000) *Historisk kontinuitet? Religion, historie og konstruksjon av nasjonal identitet i Hviderussland og Ukraina 1991–98*. Oslo: Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Orlov, V. (1993) Istorija utsjit... No kak izutsjat istoriju? *Sovetskaja Belorussija* 13. mai.
- Pankratova, A.M. (1947) *A History of the USSR. Part One*. Moskva: Foreign Languages Publishing House.

- Pitsjeta, V.I. (1961) *Belorussija i Litva, XV–XVI vv.* Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Polonska-Vasylenko, Natalia (1968) *Two Conceptions of the History of Ukraine and Russia*. London: The Association of Ukrainians in Great Britain.
- Rudkin, V.G. (red.) (1997) *Istorija Belarusi*. Minsk: IP «Ekoperspektiva».
- Sanford, George (1996) Belarus on the Road to Nationhood. *Survival* 38 (1):131–53.
- Simon, Gerhard (1991) *Nationalism and Policy toward the Nationalities in Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society*. Boulder, CO: Westview Press.
- Sjurjajev, Je. Je. (1991) *Belarus. Rus belaja, Rus tsjornaja i Litva v kartakh*. Minsk: Nauka i tekhnika.
- Suny, Ronald G. (1993) *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Szporluk, Roman (1998) Nationalism after Communism: Reflections on Russia, Ukraine, Belarus and Poland. *Nations and Nationalism* 4 (3): 251–63.
- Tomashevskaya, Olga (1998) Orthodox Patriarch visits Minsk. *Minsk News* 6.–12. oktober.
- Törnquist-Plewa, Barbara (2004) «The Union Between Belarus and Russia in the Context of Belarusian Nation-Building» i Egle Rindzeviciute (red.) *Contemporary Change in Belarus*. Huddinge: BEEGS (21–39).
- Velychenko, Stephen (1993) «A Survey of Soviet Religious Policy» i Sabrina Petra Ramet (red.) *Religious Policy in the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press (3–30).
- Wanner, Catherine (1998) *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine*. University Park, PA: Penn State University Press.
- Wilson, Andrew (1997) «Myths of National History in Belarus and Ukraine» i Geoffrey Hosking & George Schöpflin (red.) *Myths and Nationhood*. London: Hurst & Company (182–97).
- Wilson, Andrew (1998) «National History and National Identity in Ukraine and Belarus» i Graham Smith (red.) *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*. Cambridge: Cambridge University Press (23–47).
- Wynar, Lubomyr (1979) The Present State and Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A Brief Overview. *Nationalities Papers* 7 (1): 1–23.
- Zaprudnik, Jan (1975) Problems in Terminology and in the Periodization of Belarusian History. *Nationalities Papers* 2 (1): 25–45.
- Zaprudnik, Jan (1993) *Belarus: At a Crossroad in History*. Oxford: Westview Press.
- Zaprudnik, Jan (1998) *Historical Dictionary of Belarus*. Lanham, MD/London: Scarecrow Press.
- Zaprudnik, Jan (2003) «Belarus: In Search of National Identity Between 1986 and 2000» i Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson & Rosalind J. Marsh (red.) *Contemporary Belarus Between Democracy and Dictatorship*. London: RoutledgeCurzon (112–24).

Habitat-agendan – förutsättningar för implementering i ryska bostadsområden

Madeleine Granvik
doktorand, Institutionen
för landskapsplanering
SLU, Ultuna

Habitat-agendan (UNCHS 1998) är ett globalt politiskt handlingsprogram som uppmanar till arbete för en hållbar utveckling. Dokumentet framhåller dels vikten av ett brett synsätt på vad ett hållbart boende innebär (det omfattar fysiska, biologiska, sociala, organisatoriska, ekonomiska och kulturella aspekter), dels uppmanar det till medborgardeltagande och lokalt arbete i implementeringsprocessen för att uppnå en hållbar utveckling. Utifrån detta finns anledning att studera vilka förutsättningar som finns för att förverkliga denna politik i praktiken. Finns det intresse, tid och reella förutsättningar för deltagande i planeringsprocessen bland boende? Syftet med denna artikel är att i en rysk kontext diskutera dessa frågor, delvis utifrån ett samhällsperspektiv men främst på individnivå.

Problem och innehåll

Forskning visar att det idag finns en allt tydligare gräns mellan individ och samhälle (bl.a. Giddens 1991, Berman 1987, Lash 1994, Læssø 1992). Tendensen är att fler och fler människor föredrar det privata, familjen och det lokala. Närområdet, bostadsområdet och boendet blir i högre grad det individer förhåller sig till, agerar i och identifierar sig med. Utifrån denna tendens kan man hävda att det

Denna studie var finansierad av det svenska forskningsrådet för miljö, areella näringar och samhällsbyggande (Formas). Ett stort tack, dels till mina kollegor Dmitrij Kislov, Tatjana Solovjova och Julija Dubanevitj vid Petrozavodsk statsuniversitet för gott samarbete med intervjuarbetet, dels till min handledare Per Berg, Institutionen för landskapsplanering SLU, min biträdande handledare Ulla Berglund, Institutionen för landskapsplanering SLU och Rolf Johansson, Enheten för bebyggelseanalys, KTH och Institutionen för landskapsplanering SLU, för genomläsning och goda synpunkter.

finns en god förutsättning för en av Habitat-agendans intentioner – att lokalområdet blir arena för implementering av en hållbar utveckling.

Individen värderar det lilla och nära högt, men är individen verkligen villig att aktivt verka i den lilla världen som social aktör för ett gemensamt hållbart boende? Kanske den typiska senmoderna människan i det verkliga livet snarare förhåller sig till betydelsen av den lokala nivån och medborgardeltagande så, att det lokala närområdet – bostadsområdet och inte minst det egna hemmet/bostaden – visserligen är av stor vikt, men att deltagande i kollektiva angelägenheter i bostadsområdet inte prioriteras? Om vi utgår från ett sådant antagande, är då den etablerade politiken för en hållbar utveckling realistisk? Bör samhället verkligen förlita sig på medborgarnas egen vilja och förmåga till deltagande för ett hållbart boende?

Min avsikt med den föreliggande studien är att med utgångspunkt i intervjuer med boende försöka förstå vilka förutsättningar som kan finnas för att uppnå ett hållbart boende utifrån de *boendes* perspektiv. Studien har genomförts i två bostadsområden i staden Petrozavodsk i Karelen, Ryssland hösten 2003. Information har i första hand samlats genom intervjuer med boende. Artikeln inleds med en kort presentation av Habitat-agendan, samt en kortfattad historisk exposé om rysk stadsplanering och bostadspolitik. Detta för att skapa en ram. Sedan följer en diskussion av dagens senmoderna livsstil kopplat till resultat från studien i Petrozavodsk.

Habitat-agendan

FN har tagit på sig rollen att globalt driva frågor om hållbar utveckling kopplat till boendet. Habitat II, den andra världskonferensen om boende, bebyggelse och stadsutveckling ägde rum i Istanbul år 1996. Den samlade ett stort antal regeringsrepresentanter, företrädare för kommuner och representanter från näringslivet och ideella organisationer. Huvudfrågan för konferensen var den tilltagande urbaniseringen i världen, framförallt i utvecklingsländerna. Två övergripande teman genomsyrade konferensen: 1) kravet på en rimlig bostad för alla, och 2) frågan om hur man säkrar en hållbar utveckling av människors boplatser i en värld med växande städer.

Konferensen resulterade i två dokument: Istanbuldeklarationen, som i femton paragrafer sammanfattar konferensens viktigaste slutsatser, samt Habitat-agendan, som redogör för principer, mål och åtaganden och ett globalt handlingsprogram med strategier för

genomförande. Handlingsprogrammet är präglat av synsättet att en hållbar livsmiljö måste formas och beslutas lokalt i samverkan med boende, intresseorganisationer och verksamma: «En uthållig utveckling av städer och dess bebyggelse och bosättningar kräver aktivt engagemang av organisationer inom det civila samhället och ett brett deltagande av alla medborgare» (Habitat-agendan, paragraf 181). Arbetssätt och lösningar ska enligt förslagen anpassas till de specifika geografiska, naturmässiga, institutionella, kulturella och sociala förutsättningar som råder i olika samhällen (SOU 2003: 31).

Rysk stadsplanerings- och bostadspolitik

Dagens ryska bostadsområden präglas till stor del av den sovjetiska historien. Sovjetisk stadsplanering byggde på tanken om att den skulle främja ett kommunistiskt samhälle. Storskalighet och ovanifrån-planering (top-down), symmetri och linearitet – eller som Henri Lefebvre (1991) uttrycker det, det abstrakta och maktfull-komliga rummet – kom att präglia den sovjetiska stadsplaneringen. Det finns inget tvivel om vad som prioriterades – system framför människans livsvärld.¹

Arbetet med att bygga det kommunistiska samhället från 1920-talet efter revolution och krig, fram till Sovjetunionens fall, kan delas in i olika epoker. Den första epoken handlade till stor del om stadens rumsliga utformning där de marxistiska teoretikerna menade att det inte skulle få existera skillnader mellan stad och landsbygd eftersom det sågs som typiskt för ett kapitalistiskt samhälle (Stites 1989).

1930-talets Stalin-diktatur var en omvälvande tid, under vilken det ryska samhället omvandlades från jordbruks- till industriksamhälle. Industrin kom att prioriteras och den stadsplan som antogs 1935 i Moskva kom att bli förebild för övriga Sovjetunionen (Bater 1996). Stadsplanen visade att ett centrum med plats för politiska och kulturella aktiviteter skulle prioriteras i utformandet av staden, vilket ledde till byggandet av stora torg, boulevarder och praktfulla monument.

En egentlig bostadspolitik blev det frågan om först efter Stalins död 1953. Bostadsbristen hade länge varit akut och levnadsstandarden allmänt låg. Nikita Chrusjtjov fick till stånd ett omfattande

¹ Begreppen «system» och «livsvärld» har kommit att utvecklas av flera samhällsvetare och är numera en del av det samhällsvetenskapliga språket. Jürgen Habermas (1984) använder sig av begreppen i sin teori om det kommunikativa handlandet. Livsvärlden, den privata, lilla sfären sätts i kontrast mot systemet, det stora abstrakta och offentliga.

bostadsbyggande. De så kallade Chrusjtjov-längorna var fem-våningshus som byggdes strax utanför centrum. Under slutet av 1960-talet satte en annan typ av byggande igång, de storskaliga bostadsområdena en bit utanför stadskärnan med niovånings lämehus, vilka kom att bli en vanlig boendeform. På 15 år, mellan 1960 och 1975, fick 66 procent av stadsbefolkningen i Ryssland en förbättrad bostadssituation (Bater 1996).

Från Sovjetunionens upplösning fram till 1998 stod stadsplaneringen och bostadspolitiken i stort sett stilla. Sedan dess har bostäder börjat att byggas igen. Idag är bostadsbristen generellt stor, men samtidigt byggs det också mycket bostäder. Främst är det grönområdena i novostrojka-områdena (motsvarande svenska miljonprogramsområden) från 1960–1990-talen som bebyggs. I stadens utkanter byggs dessutom andra typer av bostäder med andra ideal, ofta villor och radhus, ofta med hög standard (Lavrov 2003). Nya bostadsideal är på intåg, men än så länge bara för dem med hög inkomst.

Den sovjetiska stadsplaneringen byggd på stora statliga system gav inget nämnvärt utrymme för människan i boendet att påverka sin miljö. Därför finns ingen vana vid att engagera sig eller ta initiativ för kollektiva angelägenheter lokalt. Det betyder dock inte att de boende inte har uppfattningar och idéer till förändring.

Dubbel (kultur)krock

Skillnaden mellan system och livsvärld kan kopplas till diskussionen om det senmoderna samhällets villkor generellt, vilket efter Sovjetunionens fall även kommit att gälla det ryska samhället. Det senmodernalivet kännetecknas av individualism, egoism och en jakt på kunskap, tid och pengar. Ofta upplever människor idag någon slags stress vilket kan visa sig i konstant tidsbrist, otillräcklighet i arbetsliv och privatliv och social press utifrån samhälleliga normer. Genom media, annonser och reklam påverkas vi av intryck som visar sig i val och prioriteringar i vardagslivet. Dessa val och prioriteringar handlar inte enbart om grundläggande behov, utan allt mer om individuella, skapade behov. Genom att konsumera allt mer vidmakthålls en god självbild och de konstruerade behoven. Anthony Giddens menar att människor idag söker tilltro i en intimsfär därför att det finns en avsaknad av historisk kontinuitet, en känsla av att tillhöra en följd av generationer, såväl bakåt som framåt i tiden (Giddens 1991).

Mot bakgrund av ovan förlita resonemang kan den senmoderna

livsstilen i relation till de politiska intentionerna om en hållbar utveckling, manifesterad i handlingsprogram som Habitat-agendan, upplevas som en (kultur)krock. Habitat-agendan uppmanar till medborgardeltagande och lokalt arbete i tillämpningen av en hållbar utveckling. Alla medborgare har i och med detta ett uppdrag. Enligt dokumenten krävs förändringar för att uppnå en hållbar utveckling, vilket i sin tur kräver social acceptans bland medborgarna (Eriksson 1996).² Detta är en förutsättning särskilt då utgångspunkten i Habitat-agendan är att ett hållbart boende endast kan uppnås om de boende själva vill arbeta för det. I praktiken handlar det bland annat om att som individ utvärdera sin livsstil och därmed syna sina värderingar och de handlingar och val man gör i det dagliga livet. Givetvis handlar det också om individens egen vilja och engagemang samt att se sig själv som en självklar aktör i planeringsprocessen.

Förutsättningarna för att arbeta utifrån intentionerna med Habitat-agendan i Ryssland kan dock inte anses vara de mest gynnsamma. Ryska folkets erfarenhet av lokala initiativ är få eftersom sådana inte uppmuntrades, då alla politiska initiativ skulle tas av partiet. Sovjetunionens politik handlade till stor del om kontroll och det har satt sina spår. Och historien lever i högsta grad kvar i människors vardag, den visar sig i – och påverkar – deras attityder, värderingar och handlingsberedskap. Med detta som utgångspunkt kan arbetet med att implementera handlingsprogrammet Habitat-agendan lätt känna utopiskt – det kan leda till en dubbel (kultur)krock, både genom den konsumtionsorienterade västerländska livsstilens intrång och det ryska folkets avsaknad av erfarenheter av att praktisera demokrati.

Idag ser det politiska klimatet annorlunda ut. Men hur väl anpassad är den postsovjetiska människan till politiken om hållbar utveckling? Vilken vilja och handlingsberedskap och vilket intresse finns att ikläda sig rollen som den «demokratiskt aktiva» ryske medborgaren – med allt vad det innebär i form av samhälleliga rättigheter och skyldigheter? Hur rustade är det ryska folket att ta lokala initiativ eller överhuvudtaget individuella initiativ när det gäller lokal hållbar utveckling?

2 Begreppet social acceptans är centralt i förändringsarbete. I en boendekontext förutsätter ett förändringsarbete att de boende känner förtroende, vilja och upplever att de har en möjlighet att klara av vad en förändring kan komma att innebära.

Habitat-agendan i en rysk kontext

Ryssland består idag av 89 federala subjekt (republiker, oblastar, kraier, autonoma regioner och två städer av federal vikt) vilka har sina rättigheter och privilegier under det federala fördraget som antogs mars 1992 och konstitutionen av december 1993. En decentralisering ägde rum under 1990-talet. Till exempel fick republikerna överta kontrollen av en del av de egna naturresurserna.³

En av dessa republiker är Karelen. Republiken är indelad i 18 regioner och städer med lokalt självstyre.⁴ Karelen är den region av Ryssland som har den längsta gränsen till EU, vilket gör att republiken är av stor betydelse för Ryssland när det gäller internationell politik. Huvudstaden heter Petrozavodsk och har cirka 280 000 invånare. Staden ligger på den västra sidan av Onegasjön och är omgärdad av väldiga skogsmarker. 1996, fyra år efter FN:s konferens om miljö- och utvecklingsfrågor i Rio de Janeiro, deklarerade Rysslands dåvarande president Boris Jeltsin politiken för en hållbar utveckling. Under samma år lämnade dåvarande presidenten för republiken Karelen, Viktor Stepanov ett förslag till den ryska du-man om att göra Karelen till pilotregion gällande hållbarhetsfrågor. Förslaget godkändes och för första gången tillsattes en rådgivare i hållbarhetsfrågor, Viktor Zjurkin, till Karelens president.⁵

Genomförande av studien – plats och situation

Under hösten 2003 genomfördes halvstrukturerade samtalsintervjuer med totalt 40 vuxna boende i två bostadsområden (20 personer i varje område) i staden Petrozavodsk. De övergripande frågorna för studien var:

- 1) Hur upplever de boende sitt bostadsområde beskrivet utifrån sin livsvärld?
- 2) Vilka förutsättningar upplever de boende att de har gällande tid och intresse för att själva engagera sig i förändringsarbete i bostadsområdet?

Två typer av bostadsområden valdes för studien: Perevalka, ett småhusområde från 1930-talet, samt Drevljanka, med flerbostadshus

³ Under 2000-talet har man dock upplevt en ny centraliseringssvåg under president Putin.

⁴ Intervju med Dmitrij Kislov, doktorand vid Institutionen för statskunskap och sociologi, Petrozavodsk statliga universitet, 2003.

⁵ Intervju med Viktor Zjurkin, förste rådgivare inom området hållbar utveckling till Karelens president, 1997.

från 1980-talet. Drevljanka valdes för att det är ett typiskt flerfamiljsområde som väl representerar den typ av boende som flertalet petrozavodskbor lever i (även ryssar i allmänhet). Områdets skala och storlek är tidstypiskt för den sovjetiska stadsbyggnadsstilen. Området kännetecknas av storskalighet, höga hus, ofta gråa och byggda i betongelement. Perevalka valdes därför att det representerar ett typiskt småhusområde, även om detta utgör en mer sällsynt form av boende. Området består av små trähus med i stort sett samma standard som när de byggdes på 1930-talet.⁶

Intervjufärfarandet gick till så att kontakt med respondenterna togs direkt på plats i bostadsområdet genom att slumpmässigt knacka dörr eller fråga personer på gården eller gatan om det var möjligt att få genomföra en intervju med vederbörande (vuxna, över 18 år boende i området). Anledningen till att använda denna metod – istället för till exempel brevutskick med förfrågan, eller via telefon – var att flera av de boende ej hade telefon, namn på de boende ej gick att få tag på som offentlig handling eller att namnen på de boende ej stod på brevlådorna eller i trappuppgångarna. De flesta intervjuer i småhusområdet genomfördes i respondenternas hem, i flerfamiljsområdet utomhus på gården eller vid områdets populära gångstråk.

Till intervju situationen hade övergripande frågor tagits fram i förväg. Samtalet utgick från dessa frågor, men flertalet av respondenterna talade relativt fritt då intervjuens «inledningsfråga» lös: «Berätta om ditt bostadsområde.» Syftet med att inleda samtalet med denna fråga var att styra så lite som möjligt. Ett stort antal av respondenterna gav dock inte så uttömmande svar på inledningsfrågan. Av dem som hade lätt för att prata fritt fungerade emellertid inledningsfrågan på så sätt att den även ledde till svar på en mängd andra frågor som skulle ställas senare. Genom respondenternas egna berättelser täcktes därför flertalet av de övriga frågorna in.⁷

I resultatpresentationen nedan finns efter varje citat en beteckning där information går att finna om kön och ålderskategori för den person som uttalat sig. En indelning av olika ålderskategorier gjordes för studien enligt följande: 15–23 år, 24–35, 36–50, 51–65, 66–80, samt 81 år och uppåt.

6 Dessa två bostadsområden studeras även i en jämförande enkätstudie inom forskningsprojektet Gras III vid Institutionen för landskapsplanering, Ultuna, där liknande typer av bostadsområden i Polen, Lettland, Ryssland, Danmark och Sverige ingår.

7 I intervju situationen deltog även en tolk som översatte från ryska till engelska. Varje intervju spelades in på band. Efter varje intervju samtalade tolken och forskaren om vad som kommit fram under intervjun, även dessa samtal spelades in på band.

Perevalka

Bostadsområdet Perevalka ligger en och en halv kilometer från stadskärnan. Den del av Perevalka som ingår i denna studie består av 200 små trähus (ca. 60 kvadratmeter) med en tomt i storleken cirka 300–500 kvadratmeter. Husen är slitna och har en mycket enkel standard. De byggdes i början av 1930-talet och det är den tidens standard som de flesta av husen fortfarande har, vilket innebär veduppvärmning, utedass och att vatten hämtas från vattenpumpar som finns placerade på gatorna. De boende i området är mest pensionärer men idag har även en del barnfamiljer flyttat in. De allra flesta som bor här är ryssar, men det finns också ett fåtal familjer från Kaukasus eller med romskt ursprung. Antalet invånare i bostadsområdet finns det inga officiella uppgifter om.⁸

Ljudmila är 75 år och har bott i området i 33 år. Hon bor numera ensam i sitt hus men har mycket bra kontakt med flera av sina grannar. I största allmänhet tycker hon om området. Hon är i huvudsak nöjd med sitt boende då hon trivs med att ha ett eget hus med trädgård, att området inte är så stökgilt och livligt och hon uppskattar närheten till centrum. Ljudmila har inga önskningar om att flytta. Det första hon dock tar upp i samtalet är problemet med sopor på gatorna. Hon frågar mig:

Kan du se alla dessa sophögår? Vårat område är inte välskött. Ibland kommer en bil och tar upp soporna men det händer sporadiskt, trots att vi regelbundet betalar för det. Kollektivtrafiken är också dålig och det finns många hemlösa och arbetslösa här. Jag känner mig inte alltid säker. Det har hänt flera olyckor med bränder i husen för att folk är påverkade av alkohol. Husen är alla gjorda av trä och brinner väldigt lätt.

Hon anser att folk måste bli mer civiliserade och ta ansvar för att till exempel inte slänga skräp på gatorna. Samtidigt menar hon att tjänstemännen i staden måste följa vad som händer i alla bostadsområden kontinuerligt, inte bara just före politiska val. Dock menar hon sig själv vara för gammal för att hjälpa till i ett förändringsarbete: «När jag var yngre så kunde jag hjälpa till, men inte nu. Förresten så lyssnar inte tjänstemännen på vad vi har att säga.» Vardagslivet spenderar hon mycket i hemmet och i bostadsområdet.

Jag tycker om att arbeta med något. Jag kan inte sitta ner och inte göra någonting. Mycket tid går åt till sysslor i hemmet men det är ok. Jag

⁸ Intervju med Tatjana Solovjova, student i statskunskap, Petrozavodsk statsuniversitet, 2004.

umgås med familj och vänner också, och läser tidningar och tittar på tv, jag har tid för vila om jag vill. Faktum är att jag känner mig i stort sett alltid stressad. Jag försöker att ta det lugnt. Jag var med om en otäck sak då jag lät några personer som jag inte känner sova över i mitt hus. När de åkte upptäckte jag att de stulit pengar från mig. Först så grep jag av panik, men jag sansade mig och försökte tänka på min hälsa. Men jag var upprörd länge.

I slutet av samtalet talade vi om vad hon skulle vilja förändra i bostadsområdet om hon själv fick bestämma. Hon valde att tala i termer om det ideala bostadsområdet. Ett område som är rent, välskött med mycket ljus och lekplatser och parker där människor kan vila och promenera.

Det finns flera likheter, men även olikheter, mellan Ljudmilas uppgifter och övriga respondenters upplevelser. Nedan följer en generalisering av hela intervjuaterialet i tematiserad form. Huvudteman är fördelar och nackdelar med att bo i området, upplevelse av tid i vardagslivet, vila och stress samt roller och ansvar i förändringsarbete.

Bostadsområdets positiva och negativa värden

Flertalet av de tillfrågade perevalkaborna upplevde att närhet till service och centrum samt att ha en egen trädgård vara det mest positiva med att bo i Perevalka: «Jag tycker om att ha ett eget hus med en trädgård där jag kan plantera allt jag vill ha» (man, 51–65 år). Flera nämnde explicit bostadsområdets gröna värden som oerhört viktiga både för trivsel, hälsa och ren överlevnad. De gröna värdena i Perevalka är i stort sett de egna trädgårdarna. Gröna offentliga ytor i form av parker, gångstråk och lekparker finns inte. Däremot finns skogspartier på gångavstånd. Den egna trädgården fyller en funktion för de flesta utifrån flera perspektiv. Dels är det en plats där man med sina sinnen kan njuta och finna ro för vila, dels en plats som kräver hårt arbete för att kunna ge ekonomiska möjligheter. Odling av grönsaker, frukt, bär och blommor är centralt för många både för självhushållning och försäljning. Även den sociala kontakten i området upplevde flera som positiv. Drygt hälften av de intervjuade upplevde att de hade en bra kontakt med sina grannar.

Beträffande negativa värden uppgav en majoritet att sopor och den dåliga standarden på gatorna var det i särklass sämsta med att bo i området: «Huvudproblemet för oss är sopor. Det är verkligen förskräckligt här på grund av den enorma mängden sopor. Även våra gator är förskräckliga, speciellt på vintern» (man, 51–65 år).

Vid observationsrundor i området slås man av de enorma sophögar som finns lite här och där, utspridda över området, speciellt i gathörnen. Flera nämnde att de ansåg att området generellt var smutsigt. Andra problem som togs upp var lössläppta skällande hundar, samt avsaknad av gemensamma ytor där barn kan leka, av kontroll på områdets ordning, av eget indraget vatten, av varmvattnet och telefon. «Det här området är väldigt smutsigt. Det är därför många inte gillar det. Jag tycker inte om att det är en massa hundar här. Jag gillar när det är ordning och reda, men det är en omöjlighet här» (kvinna, 66–80 år).

Tid och vardagsliv

Upplevslen av tid i vardagslivet undersöktes genom att respondenterna fick gradera hur de upplevde olika sysslor i tid utifrån en skala: mycket, lagom eller lite tid och huruvida det upplevdes som bra eller inte. Ungefär hälften uppgav att de inte förvärvsarbetade (av dessa är alla pensionärer förutom en arbetslös, en studerande och en mamma som var hemma med små barn). De flesta av de förvärvsarbetande (de övriga 12 personerna) uppgav att de upplevde att de lägger «lagom» med tid på arbetet, endast en kände att det tog «för mycket» tid och därför inte kändes bra. Hälften uppgav att de lägger «lagom» med tid på sysslor i hemmet, ett mindre antal tyckte att de la ner «för mycket tid» och att det inte kändes bra. Knappt hälften uppgav att de umgicks med sin familj «mycket» och att det kändes bra. Lika många upplevde att de umgicks «lagom» med sin familj. En majoritet uppgav att de träffade vänner «lagom» mycket.

Hälften upplevde att de la ner «lagom» med tid på sin hobby och drygt hälften uppgav att de vilade «lagom» mycket, några få uppgav «lite» tid för vila och att det inte kändes bra. Kopplat till detta berördes stress:

Ja, jag känner mig stressad på grund av problem hemma och brist på pengar, men min man hjälper mig mycket (kvinna, 24–35 år).

Jag har ingen garanti för min framtid. Vad ska jag göra i fall jag inte har möjlighet att arbeta? Jag är inte skyddad. Jag försöker att gå i skogen för att koppla av (kvinna, 36–50 år).

Fler än hälften (12 personer) kände sig stressade i sitt vardagsliv av olika anledningar. Flera oroade sig för pengar och framtiden.

Förändringsarbete

Frågan om de boende ville ha någon förändring av området handlade till stor del om soporna, gatorna och att få bekvämare, bättre hus med vatten- och värmesystem. Kan då perevalkaborna själva tänka sig att ha en roll i ett förändringsarbete?

Jag betalar pengar för förändringar. Vad kan jag göra personligen? Det är ingen idé (man, 51–65 år).

Om jag hade en möjlighet så skulle jag förändra en hel del i det här området. Men jag har inte det, så jag har ingen roll i ett förändringsarbete (kvinna, 36–50 år).

Dessa citat är illustrerande för hur respondenterna ser på sig själva i ett eventuellt förändringsarbete. En majoritet uttryckte att de inte har någon roll i ett sådant förändringsarbete men ändemot ansåg man att de lokala myndigheterna bör ta sitt ansvar i högre utsträckning. Finns det då inget intresse för politik och samhällsfrågor generellt hos perevalkaborna? Ingen talade om medlemskap i eller att arbeta för en förening eller organisation, utan de främsta intressena generellt var att läsa, titta på tv och vistas i naturen. Endast *en* person av de intervjuade uttryckte ett intresse för politik.

Drevljanka

Bostadsområdet Drevljanka ligger cirka 4 kilometer från stadskärnan och byggdes i början av 1980-talet. Det består främst av niovaningshus, men även några femvaningshus. Områdets skala och storlek är tidstypiskt för den sovjetiska stadsbyggnadsstilen, vilken kännetecknas av storskalighet, och höga, ofta gråa hus byggda i betongelement. Här bor 55 000 petrozavodskbor.⁹ Området anses vara jämförelsevis modernt då lägenheterna är försedda med rinande vatten, även varmvatten, centralvärme och toalett. I området finns ett centrum med flera servicefunktioner, samt en marknad som håller öppet dagligen. Även mindre affärer finns utspridda över området. Åldersstrukturen på dem som bor i området är blandad. En majoritet av de boende är ryssar. De boende med annan härkomst är vanligtvis romer eller från Kaukasus.

Jelena är 29 år och har bott i Drevljanka i knappt ett år tillsammans med sin man och deras son. Hon har universitetsutbildning

⁹ Intervju med Tatjana Solovjova, student i statskunskap, Petrozavodsk statsuniversitet, 2004.

och arbetade innan hon fick barn. Vid intervjugtillfället var hon mammaledig. När hon började tala om Drevljanka var det i stort sett bara positiva saker hon valde att berätta om. Det märktes att hon trivdes i bostadsområdet.

Jag älskar det här området. Det är nya hus som gör att det är bekvämt för mig att bo här. Jag har en bra lägenhet och det finns parker och skog i närheten. En annan bra sak är att det finns väldigt mycket affärer i området och sjukhuset är bra. Jag känner mig säker här, men det finns andra som tycker det är farligt här.

Hon hade ingen som helst tanke på att flytta. De problem som hon dock senare kom in på i samtalet handlade om att det fanns för få grönområden i bostadsområdet, att det var smutsigt och skräpigt på gator och gårdar och att det var viktigt att underhålla byggnaderna. En brist som hon och många andra var irriterade över var att det inte fanns kollektivtransport till och från Drevljanka (se nedan). De förändringar som krävs för att åtgärda det hon upplevde som problem i området såg hon vara politikernas ansvar att åstadkomma.

Politikerna ska lösa de här problemen för oss. Jag är inte engagerad i något sådant arbete och jag vill inte ha någon roll heller. Jag är inte intresserad av politik överhuvudtaget eller att på något vis engagera mig i samhällsfrågor.

I vardagen tillbringar hon sin mesta tid i bostadsområdet. De flesta sysslorna och inköpen görs i det lokala centrumet och på marknaden. Mycket av hennes tid går åt till att sköta sysslor i hemmet. Hon tar hand om sin son och är tillsammans med familjen, vilket hon upplevde mest vara positivt. Däremot ansåg hon att hon spenderade för lite tid med sina vänner och hon hade inte heller tid för att vila. Jämfört med andra personer menade hon sig dock inte känna sig stressad. Om hon själv fick bestämma, skulle hon vilja se att Drevljanka blev renare och att det planterades mer träd. Även att få till stånd en bättre trafiksituation med till exempel trafikljus för att reglera intensiteten var högt prioriterat för henne.

Bostadsområdets positiva och negativa värden

En majoritet av de intervjuade upplevde att det mest positiva med att bo i Drevljanka var närheten till service samt att området är modernt och har en bra standard: «Jag tycker om att det här området är nytt och tillräckligt bra jämfört med andra områden» (kvinna, 35–50

år). I Drevljanka finns ett stort utbud på dagligvaror men även en del specialaffärer och tjänster att nyttja. Den lokala marknaden är ett populärt ställe att handla sina dagligvaror. Den är utomhus året om och priserna där är lägre än i butikerna. Flera av respondenterna tog upp att de var generellt nöjda med den standard som området har. Kranvatten, varmvatten, vattentoletter och värme i lägenheterna på vintern och ett stort utbud av närservice utgör goda förutsättningar för att möjliggöra ett relativt bekvämt boende. Många talade mycket positivt om det gröna gångstråk som fungerar som en slags mittpunkt i området. Det är mycket välanvänt och populärt att vistas i. I anslutning till stråket finns en fontän, bänkar och en större lekplats. Flera hade någon familjemedlem, släktning eller vän boendes i området, vilket gjorde det relativt enkelt att umgås. Ungefär hälften av de intervjuade upplevde att de hade en bra kontakt med sina grannar.

En majoritet av de tillfrågade drevljankaborna upplevde det allmänna transportsystemet som ett problem. För dem som inte har egen bil finns i stort sett endast en möjlighet att ta sig till andra delar av staden och det är med minibussar. Det råder en allmän uppfattning om att dessa är för dyra att åka med. Biljettpriiset på minibussarna är nästan det dubbla jämfört med priserna på de ordinära bussar som finns tillgängliga i andra delar av Petrozavodsk. Vanliga bussar efterfrågas: «Det är problem med kollektivtrafiken. Jag är pensionär och det är svårt för mig att betala för minibussarna» (kvinna, 66–80 år). Flera var inte heller nöjda med vatten- och värmesystemet vintertid och hävdade att det var alldeles för kallt inne i lägenheterna. Andra problem som nämndes var att det inte finns tillräckligt med lekplatser och parker. Drygt hälften önskade att det fanns mer grönytor i bostadsområdet.

Tid och vardagsliv

En majoritet av de intervjuade drevljankaborna förvärvsarbetade inte. Av dessa var de flesta mammor hemma med barn, eller pensionärer, förutom en studerande. Hälften av de förvärvsarbetande upplevde att de lade «mycket» tid på arbetet men att det kändes bra (andra ansåg att det tog «mycket» tid och att det inte kändes bra). Knappt hälften upplevde att de hade «lagom» med tid för sysslor i hemmet. Drygt en tredjedel upplevde att de umgicks «mycket» med sin familj och att det kändes bra. Något färre upplevde att de umgicks «lagom» med sin familj.

Umgänge med vänner upplevde en dryg tredjedel att de hade

«lagom» med tid till medan lika många upplevde «lite» tid vilket upplevdes som negativt. Knappt hälften menade att de lade ner «lagom» med tid på sin hobby och lika många menade att de inte hade tid för vila. Hälften upplevde stress i vardagslivet. «Jag känner mig stressad varje dag. Jag studerar, har två arbeten och har problem hemma. Men jag försöker att inte tänka på det» (man, 15–23 år).

Förändringsarbete

Förutom en förändring av transportsystemen, önskade de flesta drevljankaborna att få en bättre standard på gatorna. Fler lepkarker efterfrågades också. En klar majoritet av respondenterna menade att ansvaret för att genomföra förändringarna ligger på de lokala myndigheterna: «Här behövs fler lekplatser och det vore bättre om det inte var så mycket bilar och annan transport. Jag tycker att kommunen ska agera för de här aspekterna» (kvinna, 24–35 år). Knappt hälften menade att de själva inte har någon roll i ett eventuellt förändringsarbete, medan något mindre än en tredjedel uppgav att de redan försöker att göra någonting eller är positivt inställda till att bidra i ett arbete.

Jag vet inte riktigt vad jag skulle kunna göra. Jag har reparerat bänkar på gården (man, 36–50 år).

Jag är snickare och skulle till exempel kunna hjälpa till med att förbättra den här lekplatsen (man, 15–23 år).

Vi kan hjälpa till med att göra rent och vi kan vända oss till våra politiker (kvinna, 24–35 år).

Utifrån detta resultat kunde man tänka sig att det fanns ett visst intresse för politik och samhällsfrågor bland flera av dessa drevljankabor. Endast tre personer uttryckte dock ett intresse för politik och ingen talade om medlemskap eller om att arbeta för en förening eller organisation. «Jag har inte tid att själv delta i föreningsliv, men jag tycker samhällsfrågor berör varje del i våra liv och jag är intresserad av politik» (kvinna, 51–65 år).

Boende och deltagande i Perevalka och Drevljanka

Sammantaget kan sägas att studien visar att en majoritet av samtliga respondenter inte såg sig själva ha en roll i ett eventuellt förändringsarbete. I stort sett deklarerade samtliga att de lokala myndigheterna

hade ansvaret för ett sådant arbete. Varken perevalka- eller drevljankaborna visade något direkt intresse för politik och samhällsfrågor generellt – endast fyra av 40 personer totalt uppgav ett sådant intresse. Inte någon talade om engagemang, medlemskap eller stöd till någon typ av förening eller organisation. Samtidigt inger resultatet ett visst hopp då sex av drevljankaborna visade en positiv inställning till att själva delta på något vis i ett eventuellt förändringsarbete. Inget mönster kan ses gällande de personerna som visade ett intresse för delaktighet jämfört med dem som inte visade det. Generellt var en majoritet nöjda med sitt boende och avsåg att bo kvar. Tiden prioriterades till arbete, familj, sysslor i hemmet och till viss del hobby. Drygt hälften upplevde konstant stress i vardagen. Av dem som arbetade menade en majoritet att de antingen lade lagom med tid eller mycket tid på arbetet men att det kändes bra.

Resultaten i föreliggande studie är inte så förvånansvärdta om man relaterar dessa till de allmänna tendenserna gällande demokratitvecklingen i Ryssland. En intervjustudie genomförd i Ryssland 1999–2000 visade att endast 20 procent av de tillfrågade ansåg att Ryssland är ett demokratiskt land och att enbart 12 procent var nöjda med hur demokratin utvecklades. Och 85 procent hade en uppfattning om att beslutsfattare inte bryr sig om vad «vanligt» folk tycker (Colton & McFaul 2002). Från det att Putin blev president år 2000 menar flera experter att utvecklingen av det civila samhället har gått åt fel håll. Ryssland styrs av ett så kallat presidentiellt system vilket försvårar påverkansarbetet för det civila samhället.¹⁰ Ett annat hinder är att den samhällsgrupp som vanligtvis utgör en grund för det civila samhället, både genom finansiellt stöd och deltagande, är medelklassen, vilken är en liten grupp i dagens Ryssland. De svåra ekonomiska förhållandena som många fortfarande upplever påverkar också förutsättningarna för ett civilt samhälle. Om människor har svårt att få såväl pengar som tid att räcka för den egna överlevnaden, är det inte troligt att dessa knappa resurser läggs på att uppnå mål för det gemensamma bästa (McFaul 2002).

Studien i relation till Habitat-agendans intentioner

Resultatet från den empiriska studien i Petrozavodsk, samt de samtidiga tendenserna som redovisades ovan kan inte anses vara de mest fördelaktiga för att implementera Habitat-agendans intentioner om

10 Ett styre byggt på ett parlamentariskt system skulle underlätta utvecklingen av det civila samhället (McFaul 2002).

medborgardeltagande och lokalt arbete för en uthållig utveckling. Även annan forskning (se bl.a. Berglund 2002, 2004, Borén 2003, Granvik 2000, Shupulis 2002) visar på postsovjetiska mänskors brist på erfarenhet av och intresse för att engagera sig i kollektiva angelägenheter. Till exempel beskriver Edmunds Shupulis (2002) hur den enskilda individen inte känner något ansvar för bostadsområdets gemensamma ytor, ett fenomen han kallar «learned powerlessness», ett arv från Sovjetunionen. Resultatet från Petrozavodsk-studien visar att en majoritet av respondenterna för ett senmodernt liv. Till exempel lades en stor del av tiden i vardagslivet på förvärvsarbetet, upplevelse av stress var vanligt förekommande och deltagande och engagemang i kollektiva angelägenheter – såväl individuellt agerande som kollektivt – var lågt.

Bör samhället förlita sig på medborgarnas egen vilja och förmåga till deltagande för ett hållbart boende? Tanken om under-ifrånperspektiv är god, men frågan är om det räcker för att uppnå en hållbar utveckling. Och är det överhuvudtaget rimligt att lägga en så stor del av ansvaret på medborgarna att lösa komplexa frågor som en hållbar utveckling innebär? Dagens situation är paradoxal då dubbla budskap ges medborgarna. Å ena sidan ges signaler om att konsumera mera för att uppnå tillväxt, ett budskap som i sin tur underblåser den senmoderna livsstilen. Samtidigt krävs att medborgarna ska ändra livsstil för att målet om en hållbar utveckling ska kunna nås. Den politik som förs är med andra ord inte konsekvent.

Till detta ovan förläda resonemang kan paralleller dras till den svenska statsvetaren Stig Montins diskussion om den lilla respektive stora demokratin: «Medborgarna tillåts och uppmuntras att medverka i och ta ansvar för den ‘lilla demokratin’ medan politiska och andra eliter sköter den ‘stora demokratin’» (Montin 1998). Frågan är om inte betydelsen av den «lilla demokratin» i arbetet för en hållbar utveckling i själva verket har övervälderats, och betydelsen av åtgärder i den «stora demokratin» kommit i skymundan. En annan relevant fråga kopplat till Montins resonemang är hur den lilla respektive stora demokratin förhåller sig till varandra (man kan knappast se dem som två separata system som lever sina egna liv). Montin talar om att ett socialt kapital i form av bland annat sociala nätverk måste skapas mellan den lilla och stora demokratin som bygger på samarbete som i sin tur leder till förståelse för varandra. Dessa nätverk måste byggas genom att den stora demokratin är lyhörd och beredd att stödja de «små» demokratiernas idéer om hållbarhet. Detta är i högsta grad en utmaning för världens länder i implementeringen av en hållbar utveckling, inte minst för det ryska samhället.

Litteratur

- Bater, James (1996) *Russia and the Post-Soviet Scene: A Geographical Perspective*. London: Arnold.
- Berglund, Ulla (2002) «Privatisation, Segregation and Local Engagement: A Latvian Case Study» i Inara Marana & Sasha Tsenkova (red.) *Challenges and Opportunities in Housing: New Concepts, Policies and Initiatives*. Rotterdam: CIB Publication.
- Berglund, Ulla (2004) Drömmar och verklighet i stadens utkant: Att växa upp i en östeuropeisk storstad. *Nordic Journal for Architectural Research* 17 (1): 25–36.
- Berman, Marshall (1987) *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Borén, Thomas (2003) «Den sovjetiska förorten som livsmiljö: fallet Ligovo i St. Petersburg» i Bernd Henningsen, Antje Wischmann & Heiki Graf (red.) *Städtischer Wandel in der Ostseeregion heute – Städters omvandling i dagens Östersjöregion*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Colton, Timothy J. & Michael McFaul (2002) Are Russians Undemocratic? *Post-Soviet Affairs* 18 (2): 91–121.
- Eriksson, Tuula (1996) *Social acceptans för kretsloppsteknik och hållbar utveckling*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Granvik, Madeleine (2000) Miljö och hållbar samhällsutveckling: Är Petrozavodsk redo för lokalt Agenda 21-arbete? *Nordisk Østforum* 14 (1): 47–55.
- Habermas, Jürgen (1984) *The Theory of Communicative Action*. Boston, MA: Beacon.
- Læssøe, Jeppe (1992) *Folkeoplysningens opgave i indsatsen for en bæredygtig udvikling – grundlæggende betragtninger*. Lyngby: Tværfagligt Center, Danmarks Tekniske Højskole.
- Lash, Scott (1994) «Reflexivity and its Doubles: Structures, Aesthetics, Community» i Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash (red.) *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Lavrov, Petr L. & L. N. Likhacheva. (2003) *Saint Petersburg Architectural Guide 1703–2003*. Sankt Petersburg: Eklektika.
- Lefebvre, Henry (1991) *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell.
- McFaul, Michael (2002) Introduction. *Democratizatsiya* 10 (2): 109–16.
- Montin, Stig (1998) *Lokala demokratierexperiment – exempel och analyser*. Demokratitredningen, skrift nr 9. SOU 1998:155. Stockholm: Fritzes.
- Shupulis, Edmund (2002) «The Dimension of Public Participation in Housing Policy» i Inara Marana & Sasha Tsenkova (red.) *Challenges and Opportunities in Housing: New Concepts, Policies and Initiatives*. Rotterdam: CIB Publication.
- SOU (2003) *En hållbar framtid i sikte*. SOU 2003:31. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
- Stites, Richard (1989) *Revolutionary Dreams: Utopian Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. Oxford: Oxford University Press.
- UNCHS (1998) *The Habitat Agenda and the Istanbul Declaration*. New York: United Nations Centre for Human Settlements.

Nordisk bistand og sovjetisk tradisjon i Latvias vannpolitikk

Jens Zvīrgzdgrauds
ansatt ved Europaparlamentet i Brussel, tidligere doktorand, statsvitenskap,
Eurofaculty, Riga

I forbindelse med tilpasningen til EU-medlemskap måtte Latvia innføre bærekraftig utvikling i miljøpolitikken.¹ I praksis benyttes en redusert utgave av doktrinen om bærekraftig utvikling, nemlig begrenset økologisk modernisering (Weale *et al.* 2000: 78, 183). Omtrent samtidig som Latvias assosieringsavtale med EU trådte i kraft i 1998, ble det startet opp en rekke utenlandskfinansierte miljøprosjekter. For å hjelpe latvisk byråkrati med de nødvendige miljørelaterte forvaltningsreformene har de nordiske EU-medlemmene Danmark, Sverige og Finland stilt erfaring og sakkunnskap til disposisjon gjennom en rekke støtteprosjekter – delvis finansiert av EU (for eksempel gjennom PHARE-programmet), delvis av de enkelte regjeringene, samt i noen tilfeller av internasjonale finansinstitusjoner.² Prosjektene har beløpt seg til flere millioner euro og er ellers særdeles veldokumenterte i form av interne evalueringssporter gjort offentlig tilgjengelige på hjemmesiden til det latviske miljødepartementet.³

Målet med denne artikkelen er å se hvorvidt disse utenlandskfinansierte prosjektene har nådd sine målsetninger, gjennom å foreta en casestudie av latvisk vannpolitikk. Et hovedfokus for de nordiske støtteprosjektene var ideen om bærekraftig utvikling. Hvordan forandrer politikk seg under påvirkning av nye ideer? Hvorfor ble bærekraftig utvikling aktualisert i Latvia først ti år etter

1 Jf. Kommisjonens rapport om Latvias forberedelser til EU-medlemskap, november 2003 (www.europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/e40104.htm).

2 For en oversikt over de seneste prosjektene, se hjemmesiden til det latviske miljødepartementets avdeling for europeisk integrasjon (www.vidm.gov.lv/skd/ESkoord/Lproj_arh.htm).

3 Se note 2.

Brundtland-kommisjonens rapport,⁴ og syv år etter at landet igjen ble uavhengig? Og hvilken rolle spiller den «totalitære arven» for dagens institusjonelle forutsetninger og, derigjennom, politiske utfall. For å vurdere dette nærmere skal vi starte med å se nærmere på et par miljøpolitiske konflikter i Latvia.

Miljøpolitiske konflikter i den sene sovjetperioden og i dag

I 1986 gjorde miljøspørsmål for første gang sitt inntog på den politiske dagsorden i Latvia. Årsaken var sovjetiske planer om å bygge et nytt vannkraftverk på Daugava-elven. Journalister benyttet seg av sovjetstyrets tale om åpenhet (*glasnost*) og tok miljøspørsmål opp til debatt. Dette satte i gang en massebevegelse, som til slutt førte til at Latvia i 1991 gjenvant uavhengigheten (Ivans & Snips 1986, Misiunas & Taagepera 1993).

Ved årtusenskiftet ble den samme Daugava på ny truet av en miljøskandale, denne gang i form av planer om å bygge en gigantisk cellulosefabrikk. Fabrikkens forkjemper var landbruksdepartementet og Baltic Pulp, en lokal avdeling av det finske skogsindustrikonsernet Metsälitto. Disse ønsket i fellesskap å søke om finansiering, totalt 900 millioner USD, fra kilder som IFC/Verdensbanken og EBRD (Den europeiske bank for gjenoppbygging og utvikling).⁵ Videre forsøkte de å få skattelettre ved å hevde at fabrikken ville skape flere hundre arbeidsplasser og derigjennom bidra vesentlig til å forbedre den regionale økonomien. De regionale myndighetene i Jekabpils fylke støttet planene iherdig.⁶ Planene førte imidlertid til omfattende protester fra de ikke-statlige miljøorganisasjonene og bystyret i Riga, som pekte på at drikkevannet i Latvias hovedstad ble tatt fra den samme elven, og at forurensing med ikke-nedbrytbare organiske sammensetninger fra fabrikken ville ødelegge vannforsyningen.⁷

Både føre-var-prinsippet, etablert gjennom artikkel 174 i EU-

4 En omfattende redegjørelse for Brundtland-kommisjonens rapport og dens politiske konsekvenser finner man i Reid (1995).

5 Dokumentasjon om planene for cellulosefabrikken er tilgjengelig på hjemmesiden til det latviske landbruksdepartementet (www.zm.gov.lv/Celulozesprojekts/index.php?id=381).

6 For mer om dette, se artikkelen «Jekabpils rajona padome aicina valdibu atbalstit celulozes rupnicas projektu», *FinanceNet* 21. desember 2002 (www.financenet.lv/zinas/latvija/article.php?id=18707).

7 Se for eksempel foredrag gitt på konferansen «For en ren Daugava», Riga, 11. desember 2001 (<http://celuloze.pie.daugavas.lv/partirudaugavu.html>).

traktaten, og prinsippet om integrasjon av miljøhensyn i andre politikkområder ble truet med å undergraves av celluloseprosjektet. Så sent som i 2002 hevdet det latviske miljødepartementet i dokumentet «Prinsipper for bærekraftig utvikling av Latvia» at rasjonell utnyttelse av vann var det eneste problemet med hensyn til vannpolitikken.⁸ Og først i juni 2003 reagerte det statlige byrået for vurdering av miljømessige konsekvenser med å kreve celluloseforkjemerne for mer detaljert dokumentasjon om fabrikkens miljømessige konsekvenser.⁹

Fellesnevneren for den sovjetiske og den dagsaktuelle miljøskandalen er konflikten mellom økonomisk vekst og miljøhensyn. I begge tilfeller veide de økonomiske argumentene tyngst hos beslutningstakerne. Vekst uten hensyn til miljøkonsekvenser var et typisk trekk ved sovjet-systemet (Åhlander 1993: 39–41, 48, 209–11). Og selv om det i dag offisielt handler om nye reformer, er ofte menneskene bak reformene de samme som før – hvilket også innebærer at gamle vaner og tradisjoner i høyeste grad fortsatt er i live (Beissinger 1996: 158–62). Til tross for utenlandsk støtte til reformer har en betydelig del av det gamle regimet overlevd kamuflert bak symbolske, ytre endringer (Schmitz & Sell 1999: 40). Dyptgående institusjonelle endringer er avhengig av de politiske entreprenørenes evne til å sette ut av spill ideene som de gamle institusjonene hvilte på (Blyth 2002: 309). Det finnes per i dag to diskurser om bærekraftig utvikling i Latvia – en som fokuserer på økonomi, og en på miljø.¹⁰ En utvikling mot et paradigmeskifte hvor bærekraftig utvikling basert på prioritering av miljøhensyn får fullt gjennomslag, er avhengig av at denne diskursen fortrenger ideen om at vekst skal prioriteres for enhver pris.¹¹

-
- 8 Dokumentasjonen finnes på hjemmesiden til det latviske miljødepartementet (www.vidm.gov.lv/varam/Doc/ilgst_att/lpamatnost.htm).
 - 9 For det statlige byrået for vurdering av miljømessige konsekvensers utredning av celluloseprosjektets miljøkonsekvenser, se www.vidm.gov.lv/ivnvb/ivn/projekti/projekti/Lceluloze.htm.
 - 10 De to diskursene slik de opptrer i latvisk skogbrukspolitikk, er beskrevet av Schwartz (1999).
 - 11 Latvia som en frihavn for miljøforurensing er heller ikke forenlig med EU-medlemskap. En av grunnene til miljøpolitikkens fremvekst innen EU var nettopp Tysklands ønske om å begrense miljødumping (Weale *et al.* 2000: 34–36). Samtidig konkluderer en OECD-studie med at lave miljøstandarder virker avskreckende på seriøse investorer fordi det signaliserer alvorlige sosiale problemer i det aktuelle landet (Zamarutti & Klavens 1993: 125).

Teoretisk utgangspunkt: historisk institusjonalisme

Institusjonelle forandringer på et politikkområde kan avspeile en forandring av bakenforliggende ideer, og på den måten bekrefte disse ideenes innflytelse. Problemformulering og -forståelse påvirkes i stor grad av de dominerende forestillingene om fakta og verdier på det aktuelle politikkfeltet, samt av samfunnets generelle ideologiske klima. Men hvilke ideer som får lov til å forme den gjeldende politikken, bestemmes av de allerede etablerte institusjonene. Noe forenklet kan det sies at institusjonene foretrekker visse ideer fremfor andre, avhengig av hvilke interesser eller verdier den angeldende institusjon opprinnelig ble opprettet for å ivareta. Når man undersøker brede institusjonelle mønstre i forskjellige lands historie, kan dette bidra til å forklare hvorfor et gitt land har, eller ikke har, en policy – en kapasitet til å løse en krise eller et problem. Stiavhengighet (*path dependency*) og uforutsette resultater kjenner tegner historisk-institusjonelle policy-forklaringer (Orhan 1999).

Variabelen som skal forklares i denne artikkelen er politikkendring – eller eventuell mangel på sådan. Slike endringer er avhengige av en eksogen variabel, i dette tilfellet ideer om bærekraftig utvikling i dens reduserte utgave, slik de ble formidlet gjennom de nordiske støtteprosjektene. I tillegg trekkes det inn enda en variabel, den institusjonelle arven fra sovjetperioden. Ideene utløser forandringsimpulser, men arven tilfører endringsforløpet en noe annerledes karakter enn ideene selv legger opp til.¹² Endringer skjer gradvis, eller kan også være mer tilfeldige. Politisk læring (teknisk, konseptuell og sosial) skjer gradvis (Fiorino 2001), mens slumpmessigheten beskrives som konvergens av tre forskjellige strømninger med hver sin dynamikk: makropolitiske konjunkturer, de tilgjengelige løsningene i den gitte sektoren samt uoverensstemmelsene mellom aktørenes verdier og virkeligheten (Kingdon 1984). I formative perioder – når nye prinsipper forsøkes forankret i nye institusjoner – pleier politikk å være flyktig, og slumpmessigheten som forklaringsfaktor blir relevant (Baumgartner & Jones 1993: 5).

I artikkelen behandles flere typer institusjoner: lover og forskrifter på vannmiljøområdet, forvaltningsenheter samt standardprosedyrer (*standard operating procedures*) i det latviske byråkratiet. Ideer studeres hovedsakelig som policy-programmer og deres begrundelser. Det oppstilles to hypoteser om latvisk vannpolitikk. Den første hevder at alt vil forbli mer eller mindre ved det gamle: Uansett

¹² For en diskusjon av ideer som forandringskraft og institusjoner som en mellomliggende variabel, se Campbell & Pedersen (2001: 260).

EU-medlemskap og nordiske støtteprosjekter føres latvisk vannpolitikk fortsatt stort sett på samme måte som i sovjetiden. Mothypotesen er at det til tross for sovjetarven skjer en langsom, men gradvis modernisering. I det videre undersøkes først sovjetarvens fortsatte innflytelse og deretter hvorvidt nordiske støtteprosjekter har ført til varige endringer i retning av økologisk modernisering og bærekraftig utvikling. Det primære empirigrunnlaget er avgrenset til nordiske bistandsprosjekter til fremme av reformer av latvisk vannpolitikk. Dette materialet suppleres av informasjon om utviklingen av latvisk miljøpolitikk i form av lover og policy-dokumenter hentet fra hjemmesiden til det latviske miljødepartementet.

Latvisk miljøpolitikk og sovjetiske tradisjoner

Studier som tar utgangspunkt i historisk institusjonalisme, peker ofte på at arven fra fortiden styrer selv de mest revolusjonære forandringer inn mot gamle baner (Campbell 1996: 10). Selv om sovjetregimet hadde visse miljøverninstitusjoner, var disse ikke i stand til å motstå press fra de mektige statsmonopolene, dominert av en sammensmelting av bransjeministerier og ledelsen for de store statseide virksomhetene. Disse bestemte spillereglene for sovjetisk økonomi, og målet var å skaffe kontroll over så mye av de offentlige ressursene som mulig – uten tanke på effektivitet (Keep 1995: 256–59, 335).

I det sovjetiske paradigmet ble økonomisk vekst tillagt absolutt prioritet, og det var kun begrensede innslag av fredningsideologi. Samtidig var det et gap mellom den offisielle retorikken og praksis. Politikken, for eksempel i form av femårsplaner, ble ofte formulert uavhengig av om det var realistisk mulig å oppfylle målene. Og beslutningsprosessene foregikk uten samfunnsmessig innsyn – samfunnets deltagelse i politiske prosesser ble snarere oppfattet som en fare for systemet.

Ser vi på situasjonen i dagens Latvia, er sovjetarven fortsatt sterkt tilstedeværende. Det samfunnsmessige engasjementet for miljøvern er lavt, selv om stadig flere statlige og ikke-statlige organisasjoner bekjenner miljø som sitt kall. Surveyundersøkelser plasserer miljøproblemer på bunnen av listen over regjeringens mest presserende oppgaver. I 2002 mente bare 2,5 prosent av respondentrene at miljø skulle være blant regjeringens tre viktigste oppgaver.¹³

13 Survey utført av selskapet Latvijas fakti på oppdrag for regjeringen i januar 2002, tilgjengelig på regjeringens hjemmeside (www.mk.gov.lv/site/Publikac/atskaite-junijs-2002.pdf).

Undersøkelser utført av WWF viser at latviere nok er opptatt av natur og miljø, men at hovedproblemet ifølge lokale miljøaktivister er at man på kort sikt prioriterer avkasting på bekostning av naturressursene (Golder 1998).¹⁴

Sovjetarven fremmer også korruption. For eksempel avdekket avisens *Diena* i november 2001 en korruptionsskandale i statens miljøinspektorat (Plato & Galzons 2001). UNDP konkluderer i en av sine rapporter fra samme periode med at forholdet mellom latviske ministre og toppembetsmenn ikke var «konstruktivt» (UNDP 2001: 59). Dette kan tyde på at faglig rasjonalitet ikke nødvendigvis var i takt med politisk rasjonalitet.

I stedet for å integrere naturvern, landskapsforvaltning og økonomiske aktiviteter under ett, foretrekker myndighetene stadig vekk en sovjetisk «top-down»-tilnærming, selv om en slik ikke er spesielt velegnet under de nye markedsøkonomiske forholdene (Lang 1999). En EU-finansiert undersøkelse gjennomført i 2001 avdekket at Latvia fortsatt manglet en samlet administrasjonsstruktur innenfor vannsektoren (EPCE 2002). Oppgavene var splittet mellom en liten avdeling i departementet, regionale avdelinger, sjøinspektoratet, en nyetablert informasjons- og koordineringsmyndighet (miljødirektoratet) samt nye strukturer for forvaltning av de største elvebasengene. Resultatet var en uklar kompetansefordeling og mangel på koordinering.

Også kommunene spiller en stadig større rolle på vannområdet, især innenfor rammen av det landsomfattende investeringsprosjektet «800+». Dette prosjektet omfatter rehabilitering av hovedvannledninger og kloakksystemet i latviske byer. I løpet av de siste fem–seks årene er det blitt investert over 30 millioner euro i dette programmet, i hovedsak midler stilt til rådighet gjennom Nordisk Investeringsbank (NIB) og det nordiske miljøinvesteringsselskapet NEFCO. En betydelig utgiftspost har vært nordisk konsulentbistand til latviske kommuner for å innføre en markedsøkonomisk organisering.¹⁵

Til tross for Latvias stadig mer ambisiøse miljøpolitiske planer kan det ovenstående tyde på at en slik politikk verken har basis i folkemeningen eller i forvaltningsstrukturen. Det ideologiske paradigmet er splittet mellom moderniseringssideer finansiert av

14 Fredning av store landområder har faktisk blitt mye vanskeligere etter at privat eien-domsrett til land ble gjeninnført (Jepsena 1999: 142).

15 Informasjon fra upublisert kvartalsrapport til NEFCO om «twinning»-samarbeidet mellom Skive kommune i Danmark og byene Talsi og Jekabpils i Latvia innenfor rammen av investeringsprogrammet «800+».

utenlandske bistandsytere og den nasjonale preferansen for vekst. Spørsmålet om hvor effektive de utenlandske støttetiltakene vil være hva måloppnåelse angår, forblir dermed åpent.

Danske og svenske støtteprosjekter

Det har blitt beregnet at de nordiske landene og Tyskland kan oppnå større effektivitet av miljøinvesteringer i Østersjøen ved å investere i de fattigere landene, herunder Latvia. Siden 1991 har de nordiske landene bidratt med nesten to tredjedeler av all konsulentbistanden og over en sjette del av alle miljøinvesteringer i de baltiske landene. For eksempel har den danske regjeringen fra 1991 til 2001 bidratt med i alt 291,5 millioner danske kroner til bilaterale miljøprosjekter i Latvia. Den danske regjerings program «Miljøstøtteordningen for Central og Østeuropa» omfattet i samme periode i alt 45 større og mindre prosjekter innen vannmiljøområdet, hvilket sto for 45 prosent av programmets samlede budsjett. De viktigste resultatene har vært en reduksjon av fosfor- og CO₂-utslipp i Østersjøen (Jespersen 1998: 207, 209–10, 212).¹⁶

Mange av miljøprosjektene har hatt som formål å bygge opp institusjonell kapasitet i Latvia for at landet skal kunne sikre overholdelse av EUs krav. Takket være nordisk støtte har Latvia innført en rekke nye miljøpolitiske instrumenter, som utslippstillatelser, bestemmelser om offentlige høriger i forbindelse med vurdering av miljøkonsekvenser, osv. Her skal vi se nærmere på noen svenske og danske prosjekter.

Det svenske prosjektet «Institutional Strengthening of Latvian Environmental Administration for Implementation and Enforcement of EU Environmental Legislation», avsluttet i 2000, omfattet en rekke seminarer hvor eksperter fra de to landene diskuterte Sveriges erfaring med å innføre EUs regelverk i miljøpolitikken, og vurderte Latvias situasjon med hensyn til en slik implementering. Det ble utarbeidet forslag til ny latvisk lovgivning, og enkelte EU-direktiver ble oversatt til latvisk innenfor rammen av prosjektet. Berørte parter (de hvis interesser vannpolitikken kunne ha konsekvenser for) ble samlet til runde bordssamtaler. Det ble også foreslått flere alternativ for en total omstrukturering av miljøadministrasjonen i Latvia.

I kjølvannet av dette første prosjektet fulgte to andre, hvorav det første var ment å bistå med å formulere ny lovgivning, og det

¹⁶ Se rapporten *Danmarks miljøstøtte til Letland 1991–2001* på adressen www.mst.dk/inter/pdf/The%20Danish%20Environmental%20Support%20to%20Latvia%201999-2001.pdf.

andre representerte et første forsøk på å opprette en egen forvaltningsinstitusjon for Daugava-bassenget.¹⁷ Prosjektene førte til at et nytt lovforslag om vannpolitikk, som blant annet inkluderte EUs bærekraftprinsipper for forebygging av forurensing og integrering av miljøhensyn i andre politiske saksområder, ble vedtatt av parlamentet i 2002.¹⁸ Prosjektets avsluttende rapport konkluderte med at Latvias eksisterende miljøforvaltning ikke var egnet til å administrere implementeringen av EUs *acquis* – det latviske byråkratiet manglet både kompetanse og erfaring.

Fra dansk side finansierte Miljøstyrelsen prosjektet «Assistance to the Latvian Ministry of Environmental Protection and Regional Development for Approximation of Legislation and Regulations in the Water Sector», også dette avsluttet i 2000. Formålet med prosjektet var gjennom avholdelse av felles seminarer å bistå Latvia med innføringen av EUs krav. Prosjektet sørget for vannpolitiske koordinering mellom miljø-, sosial- og landbruksdepartementet. På denne måten skulle man fronte integrasjonsprinsippet.

Sluttrapporten gjengir ganske ukritisk de latviske byråkratenes klager om for stor arbeidsbyrde og for små bevilgninger.¹⁹ På bakgrunn av disse klagene besluttet man fra dansk side ikke å gjøre noe forsøk på å endre den institusjonelle strukturen, men i stedet følge opp det latviske ønsket om at man skulle skrive lovforslag fremfor å reformere forvaltningen. Til forskjell fra det svenske prosjektet angrep dermed danskene ikke sovjetarven – den foreldede institusjonelle strukturen til Latvias miljøforvaltning – men nøyde seg med å tilføre noen marginale forbedringer (oversøring av enkelte EU-direktiver til latvisk lovgivning).

I sluttrapporten beklager man at latviske embetsmenn hadde vært så nedlesset i arbeid at de ikke alltid hadde kunnet delta i prosjektets aktiviteter. Som en følge av manglende deltagelse ble heller ikke lærdommen og konklusjonene fra prosjektet systematisk anvendt av det latviske departementet. Konklusjonen er at prosjektets målsetning først vil være oppfylt når Latvia selv vil ha utarbeidet egne retningslinjer og metoder for den praktiske implementeringen av de danske konsulentenes (Carl Bro og Vandkvalitetsinstituttet) anbefalinger. Man uttrykker håp om at latvierne vil klare denne

17 De tre prosjektene er beskrevet på det latviske miljødepartementets hjemmesider (www.vidm.gov.lv/skd/ESkoord/Lproj_arh.htm).

18 Se det latviske miljødepartementets hjemmesider (www.vidm.gov.lv/vide/LIK/Eudens.htm).

19 Sluttrapporten er tilgjengelig på det latviske miljødepartementets hjemmesider (www.vidm.gov.lv/skd/ESkoord/Lproj_arh.htm).

oppgaven på sikt, men for å sikre dette – for at latvierne skal kunne videreføre resultatet av dette prosjektet – forutsettes det at et nytt prosjekt settes i gang fra dansk side – hvilket også skjedde.

Av de ovenstående eksemplene fremgår at det krever stor gjennomslagskraft fra politikkentreprenørenes side for at tanken om bærekraftig utvikling skal kunne slå igjennom. Selv om enkelte tilfeller av suksess ikke skal underslås – for eksempel vedtakelsen av den nye vannloven og forsøket med en særskilt forvaltningsinstitusjon for Daugava-bassenget – er motstanden mot reformer sterk som følge av inngrodde sovjetiske tradisjoner. Slike tradisjoner er ofte ikke synlige i det daglige, men viser seg når det gjøres forsøk på forandringer i systemet. Uten at man går til angrep på den gamle kjernen i Latvias miljøpolitikk – foreldede ideer om miljøets underordnede stilling i forhold til økonomi og fragmentert institusjonell forvaltningsstruktur – er det ikke mulig å sikre at de europeiske kravene implementeres på en bærekraftig måte. At utenlandske støtteprosjekter angriper denne gamle kjernen, er imidlertid ikke nok; også det bredere publikum må opplyses og mobiliseres for å føre miljøpolitiske omstrukturering til topps på den politiske dagsordenen. Nordisk-latviske «twinning»-prosjekter for departementer, kommuner og virksomheter burde således ideelt sett vært supplert med tilsvarende aktiviteter for de politiske partiene, så vel som for parlamentet og dets utvalg.

Det økologiske moderniseringsparadigmet skal institusjonaliseres med særlig vekt på implementeringsstrukturer og -foranstaltninger. En desentralisert implementering hvor den største ansvarsbyrden påhviler kommunene, skal sikres gjennom å lovfeste allokering av offentlige midler. Først når dette nye «policy-imaget» får et gjennombrudd på høyeste nivå i latvisk politikk, vil man kunne snakke om en «punktert likevekt» – det punktet hvor en avgjørende vending har funnet sted. Inntil da fortsetter kampen mellom konkurrerende ideer i latvisk miljøpolitikk generelt, og innenfor vannpolitikken spesielt.²⁰

Den utenlandske bistanden er på vei til å bli en institusjonalisert del av latvisk miljøpolitikk, men den har ennå ikke gitt seg utslag i en klar og systematisk forståelse av bærekraftighet blant latviere flest. I det følgende skisseres sammenfattende hvordan uklarheten rundt ideene som ble tilført gjennom konsulentbistanden, har påvirket miljøpolitiske reformer i Latvia.

20 Den institusjonelle basisen for sovjetarven er så vel ministeriets nåværende organisasjonsstruktur som bredere sosiale forhold og den ideologiske forvirringen i en overgangsfase mellom to diametralt motsatte systemer, Sovjetunionen og EU.

Nordiske teknokrater vs sovjetisk forvaltningsarv

Fremgangsmåten til danske og svenske konsulenter som har ytterst bistand til vannpolitiske reformer i Latvia, har variert mellom teknokratisk og eksperimentell. Den er eksperimentell når man som i et av de svenska pilotprosjektene forsøker å opprette en forvaltning for Daugava-bassenget i henhold til EUs nye vannpolitiske rammedirektiv, selv om man ennå ikke har etablert slike institusjoner hjemme i Sverige, og derfor ikke har mye spesifikk erfaring å videreføre. Og den er teknokratisk når danske bistandsyttere skriver latviske lover, dvs. innfører vannpolitiske instrumenter for å oppfylle EUs krav, til tross for at man har sterkt begrenset informasjon om latviske forhold.²¹

Foruten å støtte seg til avansert teknologi, omfattet de danske ideene til vannpolitiske reformer desentralisering og policy-dialog mellom departementet, fylker og kommuner, forskere og ikke-statlige organisasjoner. Agenda 21 anbefaler å knytte sammen bærekraftig utvikling med nye kvaliteter ved den miljøpolitiske policy-prosessen, en prosess som skal være integrert, koordinert og tilgjengelig slik at alle borgere kan delta. Danskenes grunnide bak bistanden til Latvia er derfor i samsvar med prinsippene for bærekraftighet. Problemet oppstår imidlertid når denne grunnideen skal føres ut i praksis.²²

Den teknokratiske fremgangsmåten fokuserer på økonomiske og tekniske løsninger, selv om den ikke uteslukker enkelte forsøk på politisk dialog, for eksempel mellom departementene, slik tilfellet var i det danske prosjektet, eller mellom myndighetene og øvrige interesser. Når tekniske problemer rundt forebygging av forurensing tas opp til behandling og integrert miljøforvaltning forsøkes etablert, blir deltakerne oppfordret til å overveie hvilken rolle bærekraftbegrepet kan spille (Halter 1991). I Latvia har man imidlertid foreløpig ikke kommet lenger enn til nettopp å *overveie*. Det falt ikke de nordiske konsulentene inn å vurdere om forutsetningene for den gradvise politikkklaringen som lå til grunn for støtteprosjektene, var til stede i Latvia. Er det en type læring som implisitt forutsetter at det først skapes det Sabatier kaller «advocacy coalitions» (Sabatier 1993)? Legitimerer læreprosessen den gamle miljøpolitiske praksisen istedenfor å avskaffe den? Og er det

21 Det meste av danskenes informasjon om Latvia stammet fra de samme forvaltningshetene som skulle motta bistand.

22 Foruten den sovjetiske forvaltningsarven tynges Latvia av utbredt fattigdom og manglende erfaring med hvordan man sikrer overholdelse av teknisk og politisk miljømessig regulering.

overhodet relevant å snakke om et paradigmeskifte hvis det gamle systemet har overlevd gjennom læreprosessen?

Prioritering av lovskrivning og utvikling av nye forvaltningsenheter sto sentralt i den økologiske moderniseringen som fant sted i Norden på 1970- og 1980-tallet. Denne moderniseringen hvilte hovedsakelig på teknisk rasjonalitet og forutsatte politisk rasjonalitet. Men det er langt fra gitt at det eksisterer en tilsvarende politisk rasjonalitet i Latvia på det nåværende tidspunkt. Til forskjell fra i de nordiske landene, virker ikke bærekraftighet som et mektig redskap for mobilisering av bred politisk konsensus rundt statens miljøpolitikk i Latvia. Bærekraftighet som idégrunnlag har liten gjennomslagskraft utenfor miljødepartementets kontorer i Riga; det anses ikke av befolkningen som et overkommelig mål siden det jo finansieres ved utenlandsk støtte!

Selv om ønskverdigheten av en bærekraftig utvikling sjeldent for alvor dras i tvil (jf. cellulosedebattene), hersker en gratispas-sasjentalitet som de nordiske prosjektene kanskje til og med har vært med på å styrke. Politikkinitiativene kommer utenfra, nå fra Brussel, København eller Stockholm mot tidligere Moskva. Men når de omsettes i praksis, blir de tilpasset den gamle grunnideen om økonomisk utviklings prioritet fremfor miljøhensyn. I en slik situasjon er det ikke produktivt å redusere miljøproblemene til et spørsmål om teknokratisk styring – en slik tilnærming alene vil ikke kunne fjerne det skjæret av politisk utopi som hviler over bærekraftbegrepet i Latvia.

Aktørene: «Den som betaler, bestemmer musikken»

Til tross for at artikkelen så langt har skissert et både intellektuelt og materielt vakuum rundt latviske miljøaktører, fremstår Latvias miljøpolitiske landskap med sine mange statlige og ikke-statlige organisasjoner som mangslungent og med vidt forskjellige kompetanser og erklærte dagsordener. En interessant videreføring av den foreliggende studien ville være å se på om polariseringen mellom celluloseforkjemper og -motstandere manifesterer seg i dannelsen av mer stabile «advocacy coalitions» også i forbindelse med mindre spektakulære miljøpolitiske problemstillinger. En undersøkelse av organisasjonenes/aktørenes innbyrdes innflytelse vil i så måte være nødvendig, ikke minst på grunn av at en og samme aktør kan veksle mellom å fremstå som miljøforkjemper og tilhenger av å prioritere økonomisk vekst (jf. bystyret i Jekabpils og Jekabpils fylke, som skal sørge for overholdelse av miljølovgivningen, men som også

– i strid med føre-var-prinsippet – har drevet lobbyvirksomhet for celluloseprosjektet).

Det latviske miljødepartementet kan ses som omdreiningspunktet for øvrige involverte parter, først og fremst på grunn av sin rolle som distributør av utenlandsk støtte. Som utenlandske partneres fremste kontakt i Latvia vedrørende prosjekter som tar sikte på å utvikle institusjonell kapasitet, er departementet samtidig det sted hvor nye ideer om miljøpolitikk for første gang artikuleres på latvisk. Men dets kapasitet til å styre miljøpolitikken fremstår samtidig som begrenset. Departementet klarte for eksempel ikke å forhindre at ansatte i den regionale miljøforvaltningen i Jekabpils, formelt en enhet underlagt miljødepartementet, erklærte full støtte til prosjektet lenge før den EU-foreskrevne utredningen av miljømessige konsekvenser var foretatt av kompetente statlige institusjoner. I denne tilsynelatende formative fasen for det institusjonelle rammeverket fremstår med andre ord aktørenes handlinger som bare delvis bundet av erklærte mål og lovfestet kompetanse.

Mens utviklingen av forvaltningskapasiteten innenfor miljøsektoren har blitt forestått av utenlandsk kapital, har samtidig regjeringen i flere år støttet planleggingen av celluloseprosjektet. Innad i regjeringen har landbruksdepartementet hatt mer innflytelse på regjeringens beslutninger enn miljødepartementet. Daværende økonomiminister Ainars Slesers droppet støtten til prosjektet først etter at miljøkonsekvensene var utredet, og statsminister Aigars Kalvitis har nylig forsøkt å gjenopplive prosjektet etter at det gikk rykter om at finnene ville flytte det hele til Uruguay.²³ Her ses tydelig hvordan faglig rasjonalitet, EUs miljølovgivning og -prosjekter, kommer i konflikt med politisk rasjonalitet, utenlandske investeringer – med mindre utenlandskfinansierte miljøprosjekter skal ses som bare nok en variasjon av økonomiske interesser. («Så lenge det er utlendinger som betaler, spiller det ingen rolle om det skjer til beste for miljøet eller om det øker forurensingen.») Pålegg om utredning av miljømessige konsekvenser kan nok bremse miljøfarlig virksomhet, men det er tvilsomt hvor effektivt det er i forhold til å endre politikken som helhet i retning av mer miljøvennlige økonomiske beslutninger.

Når konflikter mellom ulike departementers mentalitet og målsetninger får slike dimensjoner som i cellulosesaken, kan det tyde på en ustabil elite som mangler felles verdier og holdninger i en

²³ Med hensyn til den seneste utviklingen rundt celluloseprosjektet, se *Economic Newsletter* nr. 5, februar 2005, utgitt av den nederlandske ambassaden i Riga. Se også *The Baltic Times* 9. mars 2005.

slik grad at verken miljøvern eller økonomi kan utvikles i henhold til regjeringens erklæringer. Det finnes folk i Latvia som satser på miljø, også på kommunenivå – potensielt farlige prosjekter vil ikke nødvendigvis få kommunal velsignelse overalt. Men man kan ikke av den grunn slutte at spillereglene for latvisk miljøpolitikk dermed er kommet i overensstemmelse med prinsippene for bærekraftig utvikling.

Konklusjon: Det beveger seg, men ikke fremover

Vurderingen av de senere års nordiske støtteprosjekter for reform av latvisk vannadministrasjon har vist at de gamle institusjonene utgjør et hinder når det gjelder å inkludere nye ideer om bærekraftig utvikling i politikken. Til tross for at prosjektene har resultert i nye forvaltningsenheter og lovforskrifter, har ikke ideene som ligger bak endringene slått igjennom. Når nye prosjekter settes i gang innenfor samme område umiddelbart etter at de foregående er avsluttet, tyder det også på at de nyskapte institusjonene ikke fungerer uten fortsatt utenlandsk støtte – de forblir «tomme» inntil et nytt prosjekt fyller dem med nytt innhold.

Ideene om bærekraftig utvikling svekkes i flere omganger: først når EU formulerer sin vannpolitikk, deretter når de enkelte medlemsstater implementerer disse i henhold til egen kapasitet og forståelse, og til slutt når de filtreres gjennom restene av de sovjetiske tradisjonene som gjennomsyrer latvisk samfunn og forvaltning. Det er derfor ikke overraskende at de nordiske støtteprosjektene bare delvis oppnår sine mål, det vil si å etablere en egen latvisk kapasitet til å gjennomføre EUs vannpolitikk uavhengig av utenlandsk støtte. Man kan med andre ord ikke spore bærekraftig utvikling i politisk praksis i nevneverdig grad. Politisk læring finner sted på teknisk nivå når ingeniørenes faglige rasjonalitet frembringer nye kontroll- og styringsinstrumenter for forvaltning av vannressurser. Men den konseptuelle læringen finner man bare på papiret, og selv da i begrenset omfang. Bærekraftighet erklares noen ganger som et prinsipp for vannpolitikken, men det operasjonaliseres ikke systematisk, og det er umulig å kontrollere implementeringen. Også den sosiale læringen er svært begrenset, selv om prosjektene forsøker å involvere en bredere krets av interessenter.

For å forstå dagens latviske vannpolitikk er «garbage can»-modellen høyst relevant. De makropolitiske konjunkturene er preget av press for å overta bl.a. den europeiske miljøpolitikken. «Mulighetsvinduet» åpnes her videre jo flere midler EU gjennom strukturfond

og lån stiller til rådighet for reformer. Kingdons «strøm» av tilgjengelige problemløsninger innenfor området vannpolitikk omfatter de nordiske støtteprosjektene. Det som gjenstår for den latviske administrasjonen, er å vise at Latvia nå mestrer de problemene som de nordiske bistandsyterne kom opp med løsninger på.

Det store problemet er imidlertid det manglende samsvaret mellom prioriteringene til administrasjonen og samfunnet ellers. For eksempel tvinger investeringsprogrammet «800+» forbrukerne til å betale mer for vannet som følge av at hovedvannledningene er blitt skiftet ut. Samtidig er kvaliteten på vannet som kommer ut av kranene ofte den samme som før ettersom rørsystemet i blokker og hus er korrodert. På grunn av det kalde klimaet og dårlig isolering oppleves imidlertid ofte varmeisolering og effektivisering av sentralvarmesystemet som et langt mer presserende problem enn drikkevannsnættet. Resultatet er at befolkningen har liten interesse av å samarbeide med myndighetene i denne «top-down»-orienterte miljøpolitikken.

Det er klart at det selv i de mest utviklede land kan ta tid før erklærte politiske ambisjoner omsettes til praksis. Men det faktum at de mest aktive politiske entreprenørene i Latvia på vannområdet har vært nordiske bistandsytere, avslører at Latvias problemer er langt større. Latvia er ikke i stand til på egen hånd å administrere EUs acquis på det vannpolitiske området. Til tross for embetsmennenes forsikringer om det motsatte er hovedproblemet ikke for få penger eller for liten tid. Det er i første rekke en foreldet forvaltningsstruktur samt mangel på klart formulerte og praktisk anvendelige ideer om bærekraftighet tilpasset Latvias situasjon som leder de vannpolitiske reformene på villspor.

Hypotesen om en fortsatt sterk innflytelse av sovjetiske tradisjoner innenfor latvisk forvaltning synes å bli bekreftet av analysen av effektene av nordiske støtteprosjekter. Man kan observere forandringer i Latvias vannpolitikk, men det dreier seg mer om kvantitet enn om kvalitet – de kvalitative endringene er perifere og svake. En videreføring av den foreliggende undersøkelsen med inndragelse av flere prosjekter vil kunne vise om disse forandringene over tid kan kumuleres til mer håndgripelige resultater. En slik utvikling avhenger blant annet av en mobilisering og motivering av innenlandske politiske entreprenører. Uansett står allikevel de nordiske støtteprosjektene betydning fast: De har hittil vært den eneste praktiske drivkraften for forandringer i Latvias vannpolitikk.

Litteratur

- Baumgartner, Frank R. & Bryan D. Jones (1993) *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Beissinger, Mark R. (1996) «State Building in the Shadow of an Empire-State. The Soviet Legacy in Post-Soviet Politics» i Karen Dawisha & Bruce Parrot (red.) *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Blyth, Mark (2002) «Institutions and Ideas» i David Marsh & Gerry Stoker (red.) *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: Palgrave.
- Campbell, John L. (1996) «The Evolutionary Nature of Revolutionary Change in Postcommunist Europe» i John Campbell & Ove K. Pedersen (red.) *Legacies of Change. Transformations of Postcommunist European Economies*. New York, NY: Aldine de Gruyter.
- Campbell, John L. & Ove K. Pedersen (2001) *The Second Movement in Institutional Analysis. The Rise of Neoliberalism and Institutional Analysis*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- EPCE (2002) *The Review of Latvian Implementation and Enforcement Procedures in the Environment Sector*. Environmental Policy Centre Europe (http://europa.eu.int/comm/environment/enlarg/pdf/reap/reap_report_annex3_mc_ac-im-pel_latvia_en.pdf).
- Fiorino, Daniel J. (2001) Environmental Policy as Learning: A New View of an Old Landscape. *Public Administration Review* 61 (3): 322–34.
- Golder, Bronwen (1998) *The State of the Environment and Environmental NGOs in Latvia – Perceptions and Observations*. Gland: WWF International.
- Halter, Faith (1991) «Toward More Effective Environmental Regulation in Developing Countries» i Eröcal Denizhan (red.) *Environmental Management in Developing Countries*. Paris: OECD Development Centre Services.
- Ivans, Dainis & Arturs Snips (1986) Par Daugavas likteni domajot. *Literatura un Maksla* 17. oktober (<http://pie.daugavas.lv/ivans.html>).
- Jepsena, Ilona (1999) «Latvijas aizsargajamo teritoriju sistema tukstosgadu mijā» i *Dabas un vestures kalendars 2000*. Riga: Zinatne.
- Jespersen, Jesper (1998) «Environmental Co-operation in the Baltic Region» i Hans Aage (red.) *Environmental Transition in Nordic and Baltic Countries*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Keep, John L.H. (1995) *The Last of the Empires. A History of the Soviet Union 1945–1991*. Oxford: Oxford University Press.
- Kingdon, John W. (1984) *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Boston, MA: Little, Brown and Company.
- Lang, Stephanie (1999) *Communication and Public Participation in Rural Development Processes in Eastern Europe. Problems and Solution Strategies*. WWF Latvia (www.wwf.lv/doc_upl/Communication_and_Public_Participation_in_Rural_Development_SLang.pdf).
- Misiunas, Romuald J. & Rein Taagepera (1993) *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1990*. London: Hurst.
- Orhan, Gökhan (1999) «European Environmental Policy at the Intersection of Institutions and Ideas» i Marcel Wissenburg, Ute Collier & Gökhan Orhan (red.) *European Discourses on Environmental Policy*. Aldershot: Ashgate.
- Plato, Dace & Edgars Galzons (2001) Kukula ena skar vides sargus. *Diena* 21. november.

- Reid, David (1995) *Sustainable Development. An Introductory Guide*. London: Earthscan.
- Sabatier, Paul A. (red.) (1993). *Policy Change and Learning. An Advocacy Coalition Approach*. Boulder, CO: Westview Press.
- Schmitz, Hans Peter & Katrin Sell (1999) «International Factors in Processes of Political Democratization. Towards a Theoretical Integration» i Jean Grugel (red.) *Democracy Without Borders. Transnationalisation and Conditionality in New Democracies*. London: Routledge.
- Schwartz, Katrina Z.S. (1999) Nature, Development and National Identity: The Battle Over Sustainable Forestry in Latvia. *Environmental Politics* 8 (3): 99–118.
- UNDP (2001) *Human Development Report – Latvia 2000/2001* (http://ano.deac.lv/html_e/xt_09.htm).
- Weale, Albert, Geoffrey Pridham, Michelle Cini, Dimitrios Konstadakopoulos, Martin Porter & Brendan Flynn (2000) *Environmental Governance in Europe. An Ever Closer Ecological Union?* Oxford: University Press.
- Zamparutti, Anthony & John Klavens (1993) «Environment and Foreign Investment in Central and Eastern Europe: Results from a Survey of Western Corporations» i *Environmental Policies and Industrial Competitiveness*. Paris: OECD.
- Åhlander, Ann-Mari Sätre (1993) *The Effect of the Soviet Shortage Economy on the Environment and the Use of Natural Resources*. Stockholm: Department of Economics, Stockholm University.

Velkommen til Internett

Felles historie, forskjellige tolkninger

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Den 9. mai 2005 gjestet statsledere fra hele verden Moskva i et antall byen ikke hadde sett maken til siden 1995. Den gang hadde president Jeltsin invitert til markeringen av 50-årsdagen for avslutningen av 2. verdenskrig eller, mer presist, Den store fedrelandskrigen. Også denne gang var foranledningen for markeringen krigsjubileet, og russiske myndigheter valgte å markere 60-årsjubileet med pomp og prakt. En militær parade med russiske krigsveteraner i spissen ble gjennomført i kjent sovjetisk stil. Gjennom feiringen ønsket president Putin å markere at Russland igjen var på vei tilbake som en makt man må regne med.

Nesten alle europeiske ledere var invitert til Moskva, men noen valgte å bli hjemme. Enkelte, som Storbritannias statsminister Tony Blair, som nettopp hadde vunnet valget og måtte konsentre seg om hjemlig politikk, hadde i russiske øyne gyldig forfall. Andre, som Mikheil Saakasjvili fra Georgia, valgte å bli hjemme fordi han mente at utviklingen i det bilaterale forholdet til Russland tilsa dette. Men to statsledere, Litauens Valdas Adamkus og Est-

lands Arnold Rüütel, valgte å boikotte feiringen i Moskva først og fremst av historiske grunner. For balterne hadde denne datoene en dobbelt betydning: Den betydd frigjøring fra tysk okkupasjon, men samtidig begynnelsen på en sovjetisk okkupasjon. Før de kunne delta i en seiersmarkering, mente de at Russland måtte ta et oppgjør med fortiden og komme med en unnskyldning for Stalins overgrep og den langvarige okkupasjonen. Selv om deres latviske kollega, Vaira Vike-Freiberga, valgte å reise til Moskva i håp om å kunne presentere balternes syn på felles historie, gav de baltiske presidentenes markering jubileet en bismak. Da det etter hvert ble kjent at USAs president, George W. Bush, hadde valgt å legge om reiseruten til Moskva for å besøke både Latvia og Georgia, ble det klart at historiske forhold fortsatt har mye å si for dagens politikk.

I denne utgaven av *Velkommen til Internett* har jeg valgt å se på hvordan noen av de omstridte historiske spørsmålene som lå til grunn for den baltiske boikotten, blir presentert på nettet. Jeg vil også se på måten forskjellige aktører bruker

Internett enten for å formidle eller for å forvrenge disse hendelsene.

Den russiske nettjournalisten Vladimir Maljavin valgte en i så måte illustrerende tittel for sine kommentarer til markeringen av jubileet: *Pamjat 'vojny i vojny pamjati* (Minnet om krigen og krigen om minnet). Denne overskriften fanger kjernen i problemet, nemlig at ulike aktører tolker det som skjedde under krigen på forskjellige måter, og disse fortolkningene resulterer i en ny, denne gang heldigvis kun diskursiv, konflikt. Maljavins nokså ensidige kommentar kan leses på www.russ.ru/columns/poison/20050527.html

Den store fedrelandskrigen på russisk

I forbindelse med 60-årsdagen for den sovjetiske seieren i krigen ble det lagt stor vekt på å bruke Internett som en ny formidlingskanal. Noen av resultatene av dette arbeidet kan man se på nettstede nedenfor.

Et naturlig startsted er det russiske militære biblioteket på nettet, som også inneholder mye stoff om 2. verdenskrig. Adressen til biblioteket er <http://militera.lib.ru/>

En stor samling russiskspråklige lenker til informasjon om Den store fedrelandskrigen er tilgjengelig på adressen <http://world-war2.chat.ru/>

Andre interessante fremstillinger av krigen er å finne på følgende adresser: <http://pobeda.rambler.ru/> www.9may.ru/ www.weltkrieg.ru/

Nettstedet Lenta.ru har satset på et eget prosjekt om krigen i forbindelse med jubileet. Resultatet finner man på adressen

<http://vip.lenta.ru/topic/victory/>

En oversikt over veteraner som fortsatt er i live og noen av deres historier, finnes på nettstedet Pobediteli (Seierherrene). Nettstedet gir en interessant fremstilling og har mange fine tekniske løsninger. Adressen er www.pobediteli.ru/

Et nettsted viet sovjetiske soldater som falt under krigen, med blant annet en database med navn, finner man på adressen www.soldat.ru/

For nye analyser av russiske og tyske tap under krigen, se http://gpw.tellur.ru/page_html?r=facts&s=losses

Nettstedet Achtung Panzer gir generell krigsstatistikk på russisk. Adressen er www.achtungpanzer.bos.ru/wwii_stat.htm

For en generell oversikt over historien til Den røde hær, se www.rkka.ru/index.htm

Lenta.ru gir en oppsummering av feiringen i Moskva på adressen <http://vip.lenta.ru/news/2005/05/10/pobeda/>

Her finner vi også flere analyser av hvordan ulike tolkninger av krigen har påvirket deltagelsen i markeringen i Moskva. Se lenkene

[http://vip.lenta.ru/news/2005/02/03/
latvia/](http://vip.lenta.ru/news/2005/02/03/latvia/)
[http://vip.lenta.ru/news/2005/03/14/
anniversary/](http://vip.lenta.ru/news/2005/03/14/anniversary/)
[http://vip.lenta.ru/news/2005/05/04/
anniversary/](http://vip.lenta.ru/news/2005/05/04/anniversary/)

For en engelskspråklig versjon av den polske tolkningen, se
<http://felszyn.tripod.com/index.html>

En nøytral beskrivelse av den sovjetiske invasjonen er gjengitt på
[www.answers.com/topic/poland-
invasion-of](http://www.answers.com/topic/poland-invasion-of)

Forskjellige krigsminner: Polen og Russland

Den polske presidenten Aleksander Kwasniewskis beslutning om å reise til Moskva ble av mange kritisert som et tegn på en altfor ettergivende linje overfor Moskva. Da det viste seg at også Polens siste kommunistiske leder og mannen bak unntakstilstanden på 1980-tallet, Wojciech Jaruzelski, ble invitert til Moskva, satte det sinnene i kok. Det hele ble tolket som Moskvass kyniske spill med et ømt tema. En viktig årsak til protestene er at polsk tolkning av nyere historie i stor grad skiller seg fra den russiske. Det er særlig tre historiske forhold som forsurer forholdet mellom Polen og Russland: inngåelsen av Molotov–Ribbentrop-pakten, den sovjetiske okkupasjonen av Øst-Polen 17. september 1939 og det grusomme drapet på mer enn 20 000 polske offiserer, politifolk og embetsmenn i Katyn.

For en relativt upartisk omtale av Molotov–Ribbentrop-pakten, se
[www.nationmaster.com/encyclopedia/
Molotov_Ribbentrop-Pact](http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Molotov_Ribbentrop-Pact)

For en polsk tolkning av invasjonen 17. september 1939 og Polens fjerde deling, se det polskspråklige nettstedet Kampania Wrześniowa 1939. Adressen er
www.1939.pl/

Den russiske forståelsen av innmarsjen i Polen er beskrevet på følgende adresser:

[http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/
03.html](http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/03.html)
<http://www.kulichki.ru/poland.htm>

Hva gjelder massakren i Katyn, er adressen til det offisielle nettstedet for Katyn-monumentet
[http://admin.smolensk.ru/history/katyn/
index.htm](http://admin.smolensk.ru/history/katyn/index.htm)

En samling av lenker med informasjon om Katyn finnes på
www.katyn.org.au/contacts.html#2

Grundige gjennomganger av hva som skjedde i Katyn, finnes blant annet på følgende adresser:

<http://faqs.org.ru/misc/katyn.htm>
<http://katyn.codis.ru/>
[www.nationmaster.com/encyclopedia/
Katyn-Massacre](http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Katyn-Massacre)

Et eksempel på en polsk fremstilling av Katyn på nettet er
[www.electronicmuseum.ca/Poland-
WW2/katyn_memorial_wall/kmw.html](http://www.electronicmuseum.ca/Poland-WW2/katyn_memorial_wall/kmw.html)

Hva russisk Internett angår, finnes det et par interessante artikler skrevet av Natalija Gorbanevska fra menneskeret-

tighetsorganisasjonen Memorial. Disse kan man finne på
www.hro.org/ngo/articles/2005/03/09.php
og
www.novpol.ru/index.php?id=410

Den tradisjonelle sovjetiske versjonen – det vil si at Katyn-massakren ble gjennomført av tyske styrker – er gjengitt på følgende adresser:

www.hrono.ru/sobyty/1900sob/1941katyn.html
www.hrono.ru/biograf/burdenko.html

Jurij Mukhins bok *Antirossijskaja podlost* (Den antirussiske nedrighet) kommer med grove anklager om historieforgfalskning, herunder knyttet til Katyn. Boken finnes på

<http://libereya.ru/biblus/muhin/>

Mukhin har også skrevet boken *Katynskij detektiv*. Denne finnes på
http://lib.ru/MUHIN_YU/katyn.txt

For en kritisk russisk analyse av Mukhins argumenter, se
<http://katyn.codis.ru/muhin.htm>

Forskjellige krigsminner: **Baltikum og Russland**

Den viktigste grunnen til at presidentene i Estland og Litauen nektet å reise til Moskva, var forskjellene i tolkningen av Molotov–Ribbentrop-pakten og dens langsigtede følger for balternes uavhengighet.

Det offisielle russiske synet på Latvias innlemmelse i Sovjetunionen i 1940 finner man på sidene til det russiske utenriksdepartementet. Adressen er

www.ln.mid.ru/ns-reuro.nsf/348bdoda1d5a7185432569e700419c7a/e9d4dfcaf9273a5443256db1004e78af?OpenDocument

For en tilsvarende redegjørelse for Litauens innlemmelse i Sovjetunionen, se
www.ln.mid.ru/ns-reuro.nsf/348bdoda1d5a7185432569e700419c7a/432569d80022027e43256b73004e4b27?OpenDocument

Putins syn på Russlands rolle i de baltiske landenes uavhengighet er presentert på
www.ln.mid.ru/Brp_4.nsf/arh/1F66A6A4BB7104DFC325700000218403?OpenDocument

Balternes syn på hva som skjedde i 1940 er, ikke overraskende, ganske annerledes. Det litauiske UDs kommentar til Putins vurdering av Molotov–Ribbentrop-pakten finnes på
http://www.urm.lt/view.php?cat_id=9&msg_id=4190

Mer om det litauiske synet på 1940 finner man i en rekke artikler på følgende adresser:

www.lituanus.org/1989/89_1_02.htm
www.lituanus.org/1989/89_2_04.htm
www.lituanus.org/1989/89_2_02.htm

Det litauiske sentret for studier av folkemord og motstand organiserte i 1999 konferansen «Secret Soviet-German Agreements of 1939, and Their Repercussion to Middle and East European Countries». Konferansepaperne er gjengitt på
www.genocid.lt/GRTD/Konferencijos/

eng/intern1.htm

For en estisk vurdering av hendelsene i 1940, se

www.estonica.org/eng/lugu.

html?menyy_id=99&kateg=43&nimi=&alam=61&tekst_id=258

http://spb.org.ru/winterwar/winter.htm

http://www.kulichki.ru/finland1.htm

www.around.spb.ru/finnish/index.php

Og for en tilsvarende latvisk vurdering,

www.li.lv/en/?id=18

Forskjellige krigsminner: Finland og Russland

Et annet land som led mye som følge av Molotov–Ribbentrop-pakten, var Finland. Når det gjelder krigsminner, er den berømte Vinterkrigen et godt eksempel på finsk sisu i anvendelse. En kort oversikt med mange nyttige lenker i denne sammenheng er

*www.nationmaster.com/encyclopedia/
Winter-War*

Den finske versjonen av Vinterkrigen (på engelsk) med oversikt over utviklingen fra dag til dag finnes på adressen

www.mil.fi/perustietoa/talvisota_eng/

En søkemotor for å finne informasjon om finske soldater som falt under krigen, finnes på

*www.mil.fi/perustietoa/sankarivainajat/
index_en.dsp*

Et nettsted viet den berømte Mannerheim-linjen finnes på adressen

www.mannerheim-line.com/main.htm

Den russiske versjonen av samme krig er gjengitt på

Bokomtaler

Hadets anatomi. Rejser i Bosnien og Serbien

Jens-Martin Eriksen & Frederik Stjernfelt

København: Lindhardt & Ringhof 2003

331 s., ISBN 8759520256

Krigens scenografi. Nye rejser i Bosnien og Serbien

Jens-Martin Eriksen & Frederik Stjernfelt

København: Lindhardt & Ringhof 2004

398 s., ISBN 8759522704

Recenserad av **Peter Lodenius** [redaktör *Ny tid*]

Omarska var ett av de mest beryktade serbiska fånglägren i Bosnien sommaren 1992. Lägret låg i anläggningar ovan jord som anslöt sig till en järngruva där arbetet stoppats av kriget. Nu har aktiemajorteten i gruvan köpts av världens största stålproducent som vill sätta i gång arbetet på nytt. Är grymheterna för drygt tio år sedan redan så bortglömda att man kan börja jobba på nytt som om ingenting hänt? Organisationer för överlevande från lägren har begärt att man sätter upp ett minnesmärke för att påminna om det som skedde på platsen och säkerställer att det inte ligger döda fångar i gruvgångarna innan man börjar spränga. Journalisten Ed Vulliamy, som rapporterade om Omarska redan 1992, befarar dock i en artikel i *The Guardian* 2 december att det inte blir något minnesmärke eftersom stålbolaget vill hålla sig väl med de bosnienserbiska myndigheterna, som inte vill erkänna grymheterna i Omarska.

De danska författarna/journalisterna Jens-Martin Eriksen och Frederik Stjernfelt hör emellertid till dem som inte vill låta oss glömma. I böckerna *Hadets anatomi* och *Krigens scenografi* fortsätter de sitt envisa arbete för att reda ut vad som egentligen hände i det forna Jugoslavien under 1990-talet. Det är en beundransvärd insats – att försöka fullt ut föreställa sig hur ett folkmord gått till kan inte vara någon angenäm sysselsättning.

I den första boken (som nu utkommit också på svenska) försöker de förstå folkmordets psykologi och förklara hur den serbiska nationalismen kunde få en så destruktiv karaktär. De talar med ledande intellektuella i Belgrad och Sarajevo och de ägnar sig speciellt åt den serbiska vetenskapsakademins kända memorandum från år 1986. Deras utgångspunkt är att det inte var Slobodan Milošević som skapade den militanta nationalismen, utan att han med förödande effekt utnyttjade en situation som skapats av andra. Även om man inte heller efter att ha läst boken helt kan leva sig in i nationalisternas tankegångar får man i alla fall en bättre bild av dem än i nästan alla andra böcker om Balkankriget.

Däremot blir det inte så tydligt hur planeringen för de etniska rensningarna skedde. Snarast i förbifarten hänvisar författarna till «RAM-planen», som de tror har legat som grund för dem. I den senare boken har de emellertid samlat nya uppgifter om den och lyckas göra det troligt att den är en av de centrala pusselbitarna, trots att den inte just nämns i litteraturen om Balkankriget. I dokumentform har den åtminstone inte ännu påträffats, men Eriksen och Stjernfelt påpekar att det inte heller finns något Führerbefehl om judeutrotningen. Ändå vet man av händelseförloppet att det måste ha funnits en sådan order i någon form.

Om RAM-planen vet man lite mera. Ursprungligen handlade det om en militär beredskapsplan som fanns i två versioner, S-1 och S-2, beroende om anfallet kom från öst eller från väst. År 1986 övergick man till att enbart utgå från alternativ S-2. Marinofficeren Davor Domazet-Ložo, sedermera kroatisk amiral, har i vittnesmål inför tribunalen i Haag förklarat sin tolkning av händelseförloppet: han antog att man då inte längre trodde på ett anfall heller västerifrån, men att det var bra att använda hotet från väst som en förevändning och att de operationer som ingick i S-2 kunde få ett annat innehåll.

Jugoslaviska folkarmén (JNA) hade redan tidigare varit serbiskt dominerad, men den tendensen blev ännu starkare åren 1981–87. Det innebar bl.a. att den serbiska nationalismen fick ett allt tydligare grepp om armén redan före Miloševićs tid. Det kom till uttryck också i krigsplaneringen. S-2-planen gick ut på att JNA skulle slå tillbaka ett angrepp från Nato över hela linjen. Det innebar att den militära infrastrukturen stärktes speciellt i Kroatien. Dessa garnisoner skulle med tiden mobiliseras – mot Kroatien.

Domazet-Ložo anser att utvecklingens gång visar att JNA «omstrukturerades till en serbisk imperial styrka innan det serbiska politiska målet offentliggjordes, innan Milošević dök upp på den

politiska scenen». Eriksen och Stjernfelt instämmer och drar slutsatsen: «Att den jugoslaviska krisen skulle bero på utbrytarrepublikerna, eller på det västliga erkännandet av dem, vilket en utbredd politisk folklore hävdar, blir allt mindre trovärdigt mot bakgrunden av serbifieringen av JNA och den tidiga militära planeringen av hur en ny serbisk stat skulle kunna upprättas.»

Hur S-2-planen utvecklades till, ersattes av eller kompletterades av RAM-planen har Eriksen och Stjernfelt inte lyckats rekonstruera. RAM-planen utarbetades uppenbarligen åren 1990–91 av nationallistiska delar av JNA:s ledning i samarbete med den politiska ledningen. RAM sägs ha gått ut på att omforma Jugoslavien så att alla serber fanns i en stat, vilket innebar att Serbiens västgräns måste flyttas långt mot nordväst. Vladimir Srebov, en av grundarna av de bosniska serbernas parti SDS, har i en intervju berättat att planen gick ut på en delning av Bosnien i en kroatisk och en serbisk intressесfär. «Muslimerna blir föremål för en slutlig lösning: mer än 50 % av dem skulle dödas, en mindre del omvändas till ortodoxin, medan en ännu mindre del – de med pengar, naturligtvis – skulle ha lov att resa till Turkiet genom den s.k. ‘turkiska korridoren’.

När kriget så bröt ut i april 1992 tillämpade de bosniska serberna två olika strategier, i domstolen i Haag kallas de Variant A och Variant B. A tillämpades i kommuner med serbisk majoritet och där handlade det närmast om att stärka greppet om makten. Variant B, i områden där serberna än så länge var i minoritet, förutsatte betydligt mer omfattande åtgärder. Eftersom man strävade till ett sammanhängande serbiskt område i Bosnien måste etniska rensningar genomföras i stora delar av centrala Bosnien, inklusive Sarajevo. Här förlitade man sig till stor del på arméns hjälp också för den civila förvaltningens del.

För att göra de militära aktionerna effektivare genomfördes de till större delen av paramilitära styrkor som inte besvärades av sådana samvetskval som reguljära enheter eventuellt kunde ha. Dessa paramilitära styrkor samordnades dock av armén. Det officiella Serbien tog inte på sig något som helst ansvar för Arkans, Šešeljs eller kapten Dragans styrkor, men i själva verket utgjorde de en central del av strategin. Utåt hade Belgrad inget att göra med dessa «röda baretter», «tigrar» och andra band, men de utgjorde en central del av den serbiska krigsinsatsen och styrdes från högsta ort.

Men också ledaren för Bosniens muslimer Alija Izetbegović drog sitt strå till stacken. Inte genom att förbereda krig – Eriksen och Stjernfelt förvånar sig över att han in i det sista begravde sitt

strutshuvud i sanden och inte förberedde sig och nationen på det serbiska angrepp som så småningom nästan alla andra insåg var på kommande – men som fundamentalist. För fundamentalist var Izetbegović uppenbarligen, det har författarna visat redan i *Hadets anatomi*, och det fortsätter de att göra på ett övertygande sätt.

Ett av bokens svagare partier är dock deras redovisning av olika teorier om vad som utspelades i bosnisk politik före krigsutbrottet – den röda tråden saknas och i stället får man en hal spaghetti-härva som inte vill hållas på gaffeln. Det trycket får man i alla fall att de flesta inblandade var amatörer, utom den bosnienserbiske humanistprofessorn Milorad Ekmečić, som var en av folkmordets främsta teoretiker och påskyndare.

Bägge böckerna hjälper ändå läsaren att få ett grepp om det som skedde under krigen och det som sker eller inte sker i dagens Serbien och Bosnien. Författarna redovisar sitt material noggrant och de använder sitt sunda förnuft när de prövar vad som kan vara sannolikt och vad som inte verkar vara det.

(En längre version har publicerats i finländska *Ny Tid* 50/2004)

The Ethnic Dimension in Politics and Culture in the Baltic Countries 1920–1945

Baiba Metuzale-Kangere (red.)
 Södertörn Academic Studies No. 18
 Huddinge: Södertörns högskola 2004
 213 s., ISBN 9189315367

Omtalt av **Pål Kolstø** [professor, Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Universitetet i Oslo]

Den akademiske publiseringssvirksemheten ved Södertörns högskola er ganske imponerende. Serien *Södertörn Academic Studies* nærmer seg nå tyve utgivelser. Nummer 18 er viet politikk og kultur i de baltiske statene i mellomkrigstiden, et emne som virket umiddelbart interessant og gav meg lyst til å anmelde boken. Den inneholder mye interessant stoff, men svarte likevel bare delvis til forventningene.

The Ethnic Dimension består av elleve kapitler som er skrevet av like mange författare. Det finnes ingen «list of contributors», så vi får dessverre ikke vite noe om bidragsyternes faglige bakgrunn

eller hvorfor akkurat disse ble valgt ut til å skrive i boken. En av forfatterne begynner sitt kapittel med å skrive at «I can only speak on this topic from the perspective of an emigrant», noe som kan tyde på at utgangspunktet for boken har vært et seminar eller symposium. Hvis det er tilfellet, er det rart at det ikke er nevnt i forordet. En annen bidragsyter viser til et forskningsprosjekt ved Södertörns högskola om «Kulturen und Diktatoren im Baltikum 1927/1934–1991», som hans eget bidrag øyensynlig springer ut fra. Kanskje gjelder det de andre bidragene også.

I forordet gjør redaktøren oppmerksom på noe hun oppfatter som «an obvious omission» ved boken: den tar ikke opp perioden med sovjetisk okkupasjon 1940–41. Det er klart at det ville vært interessant å få belyst dette, men dersom man skulle nevne alt det som ikke er tatt med boken, ville listen fort bli nokså lang. «Politics» er dekket dårligere enn «culture», og noen land er viet langt mindre plass enn andre: Mer enn halvparten av kapitlene tar for seg Latvia og latviere, mens bare et svært kort (men innholdsrikt og interessant) kapittel tar opp forhold i Litauen.

Det er derfor mer fruktbart å se på hva boken faktisk tar opp enn hva den utelater. De tre første kapitlene behandler en person hver, nemlig baltertysserne Paul Schiemann og Ewald Ammende, og balterrusseren Mikhail Kurtsjinskij. Alle disse engasjerte seg sterkt i utformingen av minoritetspolitikk i mellomkrigstiden ikke bare i Baltikum, men også i Europa generelt. Disse kapitlene bringer mye nytt og interessant stoff. Denne anmelderen ble slått av hvor moderne problemstillingene og synspunktene til disse tre aktivistene/tenkerne virker i dag. Som John Hiden skriver i sin artikkel om Paul Schiemann, er deres tanker på mange måter minst like aktuelle nå som de var den gang de levde, eller endog mer. «Schiemann's ideas were attacked by his opponents as utopian but they do not seem so from today's vantage point. It was the spirit of the times which made his thinking seem misplaced; but the times rather than his thinking were in error» (s. 20). Disse tre kapitlene kan med andre ord leses ikke bare for sin historiske interesse, men også som viktige bidrag til dagens debatt om etniske forhold og minoritetspolitikk i Baltikum.

Balterrusseren Mikhail Kurtsjinskij gir, overraskende nok, uttrykk for oppfatninger som er mer liberale enn den forskeren som skriver om ham, Dan Smith, gjør. Selv om Smith strengt tatt skriver om mellomkrigstiden, velger han å avlegge også dagens situasjon i Estland en visitt. Da skriver han at «the possibility of harmonious ethnic relations will depend to a large extent upon the Baltic Rus-

sians' capacity to divest themselves of attitudes inherited from the Soviet era. Recognition must be accorded not simply to the existence of Estonia as a state, but also to the Estonians' right to self-determination in matters of language and culture» (s. 26). Samtidig har Smith faktisk ingenting å si om hva *esterne* mon burde gjøre for å fremme «harmonious ethnic relations»! Kanskje ingenting? Smith bruker Estlands tidligere president Lennart Meri (av alle!) som sannhetsvitne for at dagens Russland mangler «democracy, individual and minority rights, rule of law and market economy». Derfor, mener Smith, kan dagens russere ha mye å lære av liberaleren Kurtsjinskij. Sant å si vil jeg tro at dersom Kurtsjinskij hadde levd i Estland i dag og Dan Smith hadde hatt innflytelse over landets minoritetspolitikk, ville Kurtsjinskij stått på barrikadene sammen med andre russiske aktivister i Tallinn og kjempet for de russiskspråkliges rettigheter.

To kapitler i *The Ethnic Dimension* tar for seg språkpolitikk i Estland og Latvia i mellomkrigstiden. Raimo Raag har gått igjenom alle referatene fra alle Riigikogu-møtene i Estland og tellet opp hvilket språk de enkelte representantene brukte i sine innlegg. Det ligger utvilsomt svært mye arbeid bak kapitlet, men det blir vel mye oppramsing av fakta og relativt lite analyse. Peteris Vanags artikkel om «Language policy under Ulmanis» handler ikke om minoritetsspråkenes stilling, slik man kanskje skulle tro, men hovedsakelig om latvisk språknormering, blant annet striden om latvisk skulle skrives med gotiske eller latinske bokstaver. Denne striden minner oss om at tysk og ikke russisk kultur var «the constituting other» for latvierne i mellomkrigstiden.

Dernest følger tre kapitler om skjønnlitteratur; et om latvisk litteratur generelt, et om én latvisk forfatter, Edvarts Virza, og endelig et om hvordan jødene ble fremstilt i to skjønnlitterære latviske verker i mellomkrigstiden. Alle kapitlene inneholder mye interessant stoff, men det er en del overlapping mellom dem, og det er noe forvirrende når to av forfatterne ikke kan bli enige seg imellom om hvordan romantittelen *Balta Gramata* bør oversettes: Ett sted får vi vite at det betyr *The White Book* (s. 141), et annet sted at det er *The Good Book* (s. 179). Her har redaktøren ikke gjort jobben sin, til tross for at hun har skrevet et av disse kapitlene selv!

Bokens siste kapittel tar for seg den tyske okkupasjonsmaktens kulturpolitikk i Latvia. Det er velskrevet og informativt og får godt frem det motsigelsesfulle i denne politikken. Dels var den diktert av kortsigktige mål basert på en tro på at krigen på østfronten ville bli avgjort ved en kjapp Blitzkrieg, dels av mer langsiktig fortysk-

ingspolitikk. Dette kapitlet er, i likhet med et kapittel om baltertysk erindringslitteratur, skrevet på tysk.

Beyond Post-Soviet Transition. Micro Perspectives on Challenge and Survival in Russia and Estonia

Risto Alapuro, Ilkka Liikanen & Markku Lonkila (red.)

Helsinki: Kikimora 2004

253 s., ISBN 9521014660

Omtalt af **Flemming Splidsboel Hansen** [PhD, Assistant Professor, Central European University, Budapest]

Antologien *Beyond Post-Soviet Transition* behandler et vigtigt og velkommen emne – udviklingen af den politiske kultur («civic culture») i Estland og (det nordvestlige) Rusland. Gennem brugen af et «mikroperspektiv» inviterer den sine læsere med ned på jorden – eller, for to af kapiternes vedkommende, ned på gulvet på en kiksefabrik i Tallinn – for at betragte livet, som det leves blandt «almindelige» estere og russere.

Bogen indeholder analyser af civilsamfundet i praksis, bl.a. i fagforeninger, sportsklubber og politiske organisationer, men med diskussioner af udviklingen i de post-sovjetiske nationale, etniske og kulturelle identiteter sigter den også bredere. I forlængelse af (men ikke *inden*) analyserne af civilsamfundet tilbydes også en diskussion af EUs muligheder og begrænsninger som fødselshjælper.

Resultatet er en bog med lige dele positive og negative træk. Til positivsiden hører en høj grad af kvalitativ ensartethed blandt bidragene. Det er med andre ord et *homogent* værk med relevante teoretiske diskussioner og en stribte interessante og velskrevne enkeltstudier. Stort set alle kapitler indeholder detaljerede og overraskende fortællinger fra «livet på jorden», og for læsere med interesse for netop det valgte «mikrokosmos» er der meget at hente.

Mikroperspektivet er dog også bogens største svaghed; værket virker på mange måder som en samling af fragmentariske øjebliksbilleder. Årsagerne er flere. Mest overordnet savnes simpelthen en samlende ramme for alle de «mikroperspektiverede» analyser. Hvis alle går langs jorden, ja så er der ingen til at tilbyde det af læseren så eftersøgte fugleperspektiv. *Hvad* fortæller alt det her os egentlig? *Hvorfor* er det væsentligt?

Redaktørerne havde gjort de enkelte forfattere en stor tjeneste

ved i et indledende kapitel at have præsenteret centrale begreber og definitioner og ved at tilføje en konklusion (den er nu helt fraværende), hvor det overordnede perspektiv kunne være tilbudt. Hvad forstås egentligt ved «civic culture», bogens samlende begreb? Hvorledes spredes normer? Og, som del af dette sidste spørgsmål, hvilke muligheder og begrænsninger er der i forhold til Estland og Rusland?

Denne kritik forekommer måske urimelig. Problemet er dog, at redaktørerne i forordet annoncerer, at værket vil «consider the ‘post-postsocialist’ condition (...) in civil society in two post-Soviet countries which have acted very differently in their move toward establishing Western institutions» (s. 11). Og videre, at «it is methodologically reasonable to start (...) from an assumption that leaves open the establishment of a hybrid model [Western and non-Western] in both [Estonia and Russia]» (s. 11–12). Se, *dette* er interessante emner af en overordnet karakter, men desværre lover værket mere, end det kan holde, og begge forbliver uberørte. Større ambitioner ville derfor have været passende – ikke mindst da redaktørerne tydeligvis har kvaliteten til at føre dem ud i livet.

Determinants of Centre–Region Relations in the Russian Federation

Peter Söderlund

Pro Facultate No. 7

Åbo: Åbo Akademi University 2003

122 s., ISBN 9521211717

Recenserad av **Katja Ruutu** och **Risto Wallin** [forskare, Aleksanderinstitutet och doktorand, Jyväskylä universitet]

Peter Söderlund har med *Determinants of Centre–Region Relations in the Russian Federation* gett sig in på ett utmanande försök att utforska den politiska relationskarta som består av den Ryska federationens 89 olika regioner och Moskva. Verket håller sig inte enbart till en teoretisk diskussion utan eftersträvar att testa teorins användbarhet genom statistisk bevisföring och i form av praktiska tillämpningar. Med Söderlunds egna ord tillämpar forskningen en abduktiv metod. Den förkastar såväl deduktiv som induktiv bevisföring som alltför enkel för det ovannämnda forskningsmålet. Vad som dessutom höjer bokens originalitet är det faktum att man

förutom ett mycket svårt tema har eftersträvat att hålla forskningsmetoderna mycket mångsidiga.

Hos Söderlund får särskilt tre forskningskoncept en viktig betydelse: *center-periphery relations, asymmetry and federal bargaining* samt *cleavage*. I den diskussion som Söderlund för med stöd av dessa koncept visar han sig känna till den ledande teoritraditionen för forskning på övergångsekonomier; han nämner verk som Rokkan & Urwin (1983) och Mény & Wright (1985) angående centrum–periferi-teorin, Solnick (1996), Treisman (1997), Tarlton (1965), Filippov & Shevtsova (1999) om *federal bargaining*-mekanismer samt Shils (1988) och Easton (1979) om *cleavage*-teorier. Senare stöder han sig på Hansons (1999) klassificering av olika relationer mellan centrum och regioner.

Federal bargaining är den allra mest abstrakta och mångsidiigaste av de tre ovannämnda forskningskoncepten. Enligt Söderlund ingår i spelet «*federal bargaining*» att «*the intergovernmental relations are distinguished by a continual conflict of goals*» (s. 7). Detta spel är asymmetriskt eftersom aktörerna inte är jämnstarka. Forskningskonceptet förefaller fungera så pass väl att det kunde vara försvarbart att lyfta detta koncept ovanför de andra. *Federal bargaining*-mekanismen skulle även kunna möjliggöra en analys där man granskar hur de politiska eliterna bildar nätverk över regionsgränserna. Herbert Kitschelt skulle här kunna erbjuda ett tilläggsperspektiv till analysen av nätverket av relationer mellan region och centrum med sin teori om olika centrala respektive regionala eliters förmåga att omvandla sitt eget kunnande till en maktfaktor (Kitschelt 1992).

Efter teoridiskussionen presenterar Söderlund i arbetets huvudkapitel en mångsidig analys där han har samlat mycket ämnesmaterial om relationerna mellan centrum och region. I kapitel två formuleras frågan angående särdrag i de bilaterala relationerna mellan centrum och region. Söderlund visar att republikerna i Ryssland har lyckats bättre i bilaterala relationer än krajer och oblaster. Ju längre regionen befinner sig från Moskva och ju mer etniskt avvikande den är, i desto tidigare skede har regionen slutit ett bilateralt avtal med Moskva. Tillgång till hav och hamnar har också positiv inverkan på regionernas mer självständiga ställning.

Kapitel tre – *The War of Laws in Russia: A Study of Defiant and Compliant Regional Elites in the Process of Harmonising Regional Laws* – utgör en analys av regionernas reaktion på Putins reformer, från 2001 och framåt. Söderlund har lyckats samla intressant nytt material om regionernas inställning till det krav på harmonisering

som federationen har ställt. Liksom tidigare har republiken Tatarstan även nu lyckats bättre än de övriga regionerna med att uppnå en tydlig förhandlingsposition i förhållande till centralmakten i Moskva och bevara sin självständiga position. Vid sidan av centralmakten påtryckningar har även grundlagsdomstolen engagerat sig i harmoniseringen av olika regioners egna grundlagar. Man har funnit problem och motstridigheter i grundlagarna i republikerna Adygeja, Altaj, Ingusjetien, Basjkortostan, Komi, Tatarstan, Sacha och Tuva. I framtiden vore det intressant att ännu noggrannare studera myndighetstolkningar av den konstitutionella relationen mellan centrum och regioner.

Det kanske största problemet med Söderlunds arbete är att förena de betraktelsesätt som finns presenterade i de olika kapitlen. Först närmar han sig problemställningen utifrån teorimaterialet för att därefter i kapitlen 2 och 3 lägga till en kvantitativ statistikanalys, vilken följs av en politisk-historisk analys. De två kapitlen är därmed till och med mer mångsidiga än vad teorikapitlet lovar. Å andra sidan säger Söderlund sig vara medveten om den risk som en varierande forskningsansats medför.

Undersökningens nyckelkoncept och de visioner som erbjuds verkar också något motstridiga. Man skulle kunna gallra bland dem och fördjupa resten. Arbetets inledningskapitel skapar dessutom förväntningar på en bredare politisk-historisk diskussion om Rysslands bryntningstid på 1990-talet än den historiska analys som slutligen presenteras i de egentliga undersökningskapitlen. Politisk historia ges plats endast på ett par ställen. På grund av knapp behandling måste man göra kast som «Lenin skapade republikerna på 1920-talet för att ge de största före detta minoriteterna en administrativ autonomi» (s. 1) och «Boris Jeltsin lyckades inte att systematisera en federativ förvaltningsmodell till hierarki» (s. 72–73). I kapitel 3 (s. 72–77) finns en längre översikt över Putins reformer som uppfattas som en motsats till Jeltsins modellering. På något sätt borde man försöka behandla dessa frågor mer detaljerat även om detta inte skulle vara det adekvata sättet att nalkas forskningsfrågor. Vi uppmuntrar Söderlund att i fortsättningen utvidga sitt arbete med detta betraktelsesätt.

Enligt vårt förmenande förmår dock Söderlund att klart och tydligt visa att man med den forskningsmetod som han tillämpar kan producera trovärdigt ämnesmaterial om regionerna i Ryssland. Forskningens största utmaningar i framtiden gäller frågeställningen om den kvantitativa analysen.

Sammanfattningsvis utgör Söderlunds verk intressant läsning

och vi kan enbart förorda honom att fortsätta sin forskning. I detta avseende betraktar vi den abduktiva metod som Söderlund skapat som tämligen utmanande men även i fortsättningen som ett försvarbart val för forskning om relationskartan mellan Rysslands regioner och centrum.

Aleksander Nevskij – historien som våben

Peter Mouritsen

Hinnerup: Forlaget Søftendal 2004

101 s., ISBN 8798850210

Recenserad av **Johan Öhman** [doktorand vid Historiska institutionen, Lunds universitet]

Under de senaste två årtiondena har forskning kring hur historia används och brukas i samtidens tjänst varit ett minst sagt populärt ämne. Det har publicerats hyllmeter med böcker om kollektivt minne, museer, monument och förhållandet mellan historia och politik, kultur och makt. I en sovjethistorisk kontext har dock förhållandet mellan historia och politik länge varit ett tacksamt ämne att studera, då det sovjetiska exemplet varit ett av de mest extrema och lätt att observera. Traditionellt har många forskare valt att studera hur de sovjetiska historikerna valde att förvansa historien, det vill säga hur den skrevs om för att passa samtida konjunkturer. Allt som oftast har man dock bortsett från den mer intressanta frågan varför den förvanskades och i vilket syfte.

I *Aleksander Nevskij* tar Mouritsen utgångspunkt i det faktum att historien i Sovjetunionen användes som ett redskap i den politiska och militära kampen (s. 9). Boken bygger på hans speciale *Historen som våben – en analyse af Aleksander Nevskij i Stalinæraens historieskrivning frem til 1945, med særligt henblik på opgøret med Pokrovskijs tradition og forholdet til Hitlertyskland*. Det är inte bara titeln som blivit kortare då specialet blev bok, utan det verkar även som om Mouritsen haft för avsikt att skriva en bok som kan nå ut till en bredare och mer allmänt intresserad publik. Mycket av historievetenskaplig formalia verkar ha sorterats bort i syfte att göra boken mer populärvetenskaplig.

Aleksander Nevskijs roll i rysk och sovjetisk historieskrivning står i centrum. Särskilt fokus ligger på det skifte i historieskrivningen som földe av Centralkommitténs beslut 1934 om att förändra

historieundervisningen i skolorna och att producera nya historieläroböcker för att ersätta de gamla revolutionära som endast ansågs innehålla «klasskamp och inget annat». Vad som behövdes var skolböcker som var spännande att läsa för barnen, böcker som innehöll tsarer och kungar. I denna tolkning av historien, där personer fick en mer framträdande roll som historiska aktörer, kom Aleksander Nevskij att inta en viktig plats i egenskap av vinnande härförare och hjälte.

Framställningen tar sin början i Nevskij:s samtida 1200-tal. Mouritsen ger en bakgrundsbild av hjältenas liv och leverne, baserad på känd forskning. Här koncentrerar sig författaren på de frågor som senare kom att genomgå flera omtolkningar; slaget vid Neva 1240, slaget på isen 1242 och Nevskij:s resa till mongolerna 1246. Vidare redogörs det för kanoniseringen 1547 och Peter den Stores förhållande till den medeltida hjälten Nevskij. Även tre av de mest kända förrevolutionära ryska historikernas förhållande till och behandling av den medeltida hjälten beskrivs. Det inledande kapitlet kan sålunda sägas röra sig från hur det verkligen var till hur efterföljande historiker konstruerade och rekonstruerade bilden av det förflyttna.

Det är dock i de två efterföljande kapitlen som bokens kärna återfinns. Här behandlas den historiska fronten i det tidiga Sovjetunionen, med Michail Pokrovskij i spetsen, och historieveten-skapen efter vändpunkten vid mitten av 1930-talet. I det avsnitt som behandlar Nevskij under det Stora fosterländska kriget lyfter framställningen avsevärt. Här frångår författaren det traditionella historiska materialet och använder sig av både film och barnböcker som källor. Den tematiska framställningen pryds även av strategiskt utvalda scener ur filmen *Aleksandr Nevskij* av Sergej Eisenstein från 1938, som på ett tydligt sätt understryker samtidskopplingen. Att tyskarna i filmen skulle sammankopplas med det tyska hotet på 1930-talet rådde det inget tvivel om.

I den krönika som skrevs av metropoliten Kirill 1280 framställs historien om Aleksander Nevskij framförallt som en berättelse om krig mot Väst. Enligt Mouritsen var likheterna mellan denna konflikt på 1240-talet och Sovjetunionens situation på 1930-talet anledningen till att sovjetiska historiker gärna brukade den medeltida hjälten (s. 21). Historien var underställd politiska mål och blev även ett politiskt redskap. Utifrån ett maktperspektiv förklaras sålunda bruket av historien om Aleksander Nevskij som ett medvetet val av en turbulent samtid. Mouritsen visar samtidigt att «myten» länge varit föremål för politiskt utnyttjande. Alltsedan Peter den Store

utsattes historien om Nevsjij för olika tolkningar och politiska bruk. Här framställs sålunda historien som ett fält öppet för politiskt missbruk av eftervärlden. Samtidigt poängterar författaren stundtals att historien om Nevsjij hade kvaliteter som symbol i sig.

Tyvärr har framställningen blivit något förenklad och förkortad, vilket ger upphov till en del besynnerliga resonemang och slutsatser. Autenticitet blir viktigt för Mouritsen, då han drar slutsatsen att Eisensteins film byggde på både fakta och fiktion. Genom att välja ut en del «fakta» ur krönikorna kunde filmen göras både autentisk och trovärdig. Sålunda kan filmen enligt Mouritsen inte betraktas som ett försök till historieförmedling eftersom den är en fiktion spunnen kring en veriktig person. I stället för att ge en historiskt korrekt bild identifierade filmen den medeltida hjälten med samtidens och dess värderingar. Filmens tillrättalagda bild av Nevsjij «smittade» också ned kommande framställningar, speciellt efter krigsutbrottet (s. 61).

Här uttrycks en närmast naiv uppfattning om inte bara historieförmedling och historiebruk utan även om historievetenskapen som sådan. Mouritsen verkar inte ha tagit del av de senaste femtio årens teoretiska debatter på ämnet. Det förs inget som helst principiellt teoretiskt resonemang om producenter, förmedlare och konsumenter av historia. Överhuvudtaget diskuteras inte bruk av historien eller för den delen historia som vapen. Det är naturligtvis inte något självändamål eller för den delen alltid nödvändigt att föra eleganta teoretiska resonemang som kanske gör en framställning mindre tillgänglig för en bredare läsekrets. Mouritsens bok hade dock otvivelaktigt tjänat på ett sådant.

En fördjupad diskussion om historia som vapen hade möjligen kunnat veckla ut några av de grumligare resonemangen. Kanske viktigast av allt hade en sådan diskussion kunnat klargöra begreppen och perspektiven för författaren själv. I sina slutsatser sammanfattar Mouritsen att man sedan mitten av 1930-talet såg historien generellt och Nevsjij speciellt som ett vapen och att historieskrivningen var präglad av «det generelle skødesløse, ja ligefrem uredelige forhold til sandheden» (s. 93). Här är det alltså det minst sagt fria förhållandet till «sanningen» som karaktäriserar sovjetisk historieskrivning och behandlingen av Aleksander Nevsjij. Viktigast av allt, enligt Mouritsen, är dock att «Her misbrugte man den videnskabelige historietradition som var opstået i Vesteuropa i det 19. århundrede (...) fristelsen til at anvende det politiske monopol til at dikttere historieskrivningen (...) blev åbenbart for stor» (s. 94). Det objektivistiska och positivistiska ideal som Mouritsen framför här har

dock sedan länge avfärdats som inget mer än en «nobel dröm». Att all historievetenskap inte lever upp till de Rankeanska idealen är sedan länge känt.

I Mouritsens framställning handlar historieförmedling, historiebruk och historia som vapen helt enkelt om rätt och fel, sant och falskt. Det finns en sann historia som professionella och ärliga historiker förmedlar genom sina verk. Ryska och sovjetiska historiker förvanskade historien om Aleksander Nevskij av olika politiska skäl. Författaren spårar dessa förändringar från 1800-talets slut till den omedelbara efterkrigstiden. Men på inget sätt försöker han dock närrma sig den viktiga kärnfrågan – varför framställdes Nevskij på olika sätt och av vilka anledningar? Frånvaron av något djupare perspektiv gör boken till en mekanisk framställning av en uppfattat falsk historia.

Russisk politisk idéhistorie fra opplysningsstiden til idag

Bjørn Nistad

Oslo: Solum Forlag 2004

326 s., ISBN 8256014466

Omtalt af Jesper Overgaard Nielsen [Ph.D.-grad på en afhandling om politisk kultur i 1700-tallets Rusland. Ekstern lektor ved Aarhus Universitet]

Den norske historiker Bjørn Nistad præsenterer i sin bog en grundig introduktion til russisk politisk idéhistorie og giver dermed et større publikum indblik i et emne, der i så udførlig form ellers kun har været sparsomt behandlet på de skandinaviske sprog.

Forfatterens udgangspunkt er den russiske intelligentsia og dens særegne stilling som isoleret fra både folk og magthavere. Nistad argumenterer indledningsvis for, at den russiske intelligentsia på grund af fraværet af et stærkt borgerskab i Rusland kom til at fremstå som selvdænvt forsvarer af folket. Den rolle, som det vesteuropæiske borgerskab havde som «formidler» mellem den gamle præviligerede overklasse og folkemasserne, tilfaldt således i det russiske tilfælde intelligentsiaen. Ifølge Nistad fik denne isolation som konsekvens, at intelligentsiaen havde en tendens til at udvikle ekstremistiske politiske holdninger og i sidste ende var villig til at ty til vold i sine bestræbelser på at føre disse holdninger ud i livet.

Efter disse indledende betragtninger, som sætter dagsordenen for resten af bogen, går forfatteren over til en kronologisk gen-

nemgang af de vigtigste politiske idehistoriske strømninger og personer i Rusland fra slutningen af 1700-tallet til nutiden. Han tager udgangspunkt i Aleksandr Radisjtjev, som han med reference til Nikolaj Berdjajev betegner som den russiske intelligentsias grundlægger. Og med dette afsæt i oplysningstiden gennemgås hele 1800-tallets russiske idehistoriske kanon fra dekabristerne og Pjotr Tjaadaevs filosofiske breve over 1840ernes «salondiskussioner» mellem zapadnikker og slavofile til nihilisterne og de revolutionære bevægelser repræsenteret ved narodnikkerne, anarkisterne og de første russiske marxistiske bevægelser. I modsætning til så mange andre fremstillinger af denne periodes idehistoriske strømninger nøjes Nistad ikke med at beskæftige sig med de revolutionære og samfundskritiske af slagten, men behandler også mere konservative og regimetro ideer og personer som fx den officielle nationalism og Konstantin Pobedonostsev.

Fra tiden umiddelbart efter revolutionen giver Nistad et indblik i de politiske ideer hos nationalbolsjevikkerne og eurasisterne, hvorefter scenen overtages af de interne partidiskussioner i 1920erne om det nye samfunds opbygning med Leo Trotskij, Nikolaj Bukharin og Josef Stalin som de vigtigste aktører. Efter Stalins død vises opmærksomheden blandt andet Nikita Khrusjtjovs opgør med stalinismen og Mikhail Gorbatjovs lancering af perestrojka, hvorefter bogen runderne af med et vue over de sidste ti års politiske landskab repræsenteret ved Boris Jeltsin, Gennadij Zjuganov, Vladimir Zjirinovskij og Vladimir Putin.

De enkelte afsnit i gennemgangen er velkomponerede med en kort biografisk præsentation af de vigtigste personer og relativt indgående referater af udvalgte skrifter. Intet sted tager de biografiske skildringer overhånd, og de enkelte afsnit bliver knyttet fint sammen gennem en afsluttende analyse af de behandlede strømningers betydning i et større perspektiv. I afsnittet om Tjaadaev slutter Nistad således af med at fremhæve, hvorledes Tjaadaev var med til at sætte dagsordenen for senere diskussioner op gennem 1800-tallet, og i et andet afsnit drager forfatteren en interessant parallel mellem slavofilerne og antivestlige bevægelser i den tredje verden i dag.

Gennemgangen af de enkelte politiske strømninger og personerne bag dem er grundig og kompetent. Særligt imponerer afsnittene om de tænkere, som er vanskelige at sætte i bås. Forfatteren kommer således fint omkring de mange facetter og fortolkningsmuligheder i Radisjtjevs *Rejse fra Skt. Petersborg til Moskva*, og i afsnittet om Aleksandr Herzen formidles et nuanceret indtryk af en tænker, som med rette karakteriseres som tilhørende zapadnikkerne, selvom han

ikke er fremmed over for mange af de slavofiles ideer.

Temaet fra indledningen om den russiske intelligentsias særlige rolle forfølges fint gennem resten af bogen. Isolationen fra folket tages eksempelvis op i forbindelse med dekabristerne og deres manglende tiltro til folket. Senere, i forbindelse med gennemgangen af begivenhederne i 1905, argumenterer Nistad for, at mange liberales afvisning af Oktobermanifestet var et resultat af, at intelligentsiaen i sin isolation havde fostret mere radikale synspunkter end i Vesten. Det tillod dem ikke at gå på kompromis med styret med henblik på en gradvis udvikling af et demokratisk styre, som man havde set det andre steder.

At skrive en idehistorisk gennemgang af dette omfang kræver mange valg og prioriteringer. For det meste slipper forfatteren godt fra disse, men enkelte steder kan de synes mindre logiske. Det kan således virke lidt overraskende, at Radisjtjev får otte sider, mens hans samtidige Sjtjerbatov må nøjes med mindre end en halv side, hvor hans nok mest kendte skrift endda kun nævnes en passant.

Mere iøjnefaldende er det, at det førrevolutionære Ruslands politiske idehistorie fylder langt mere og gennemgås langt mere detaljeret, end det er tilfældet med sovjetperioden. Forfatteren argumenterer i indledningen for, at Stalins udrensninger resulterede i den gamle intelligentsias undergang, og at dens efterfølger, med få undtagelser, ikke fik samme politiske indflydelse som den førrevolutionære intelligentsia havde haft. Derfor konkluderer Nistad, at man for perioden efter 1917 må flytte fokus til de politiske teorier, der blev frembragt af den herskende elite.

Det har den konsekvens, at bogen i afsnittene om tiden efter 1917 tenderer meget i retning af politisk historie. Det er til dels en naturlig konsekvens af det valg Nistad har foretaget, men man kunne måske alligevel godt have ønsket sig en lidt anden balance. I forhold til de indgående gennemgange af de førrevolutionære tænkeres skrifter er det således overraskende, hvor lidt plads der levnes til så fremtrædende personligheder som Aleksandr Solzjenitsyn og Andrej Sakharov og deres værker. Netop Sakharov fik i kraft af det permanente moralske problem, han påførte Sovjetunionen, en politisk indflydelse, der vel oversteg mange førrevolutionære tænkeres.

Et andet område, som man kunne have ønsket sig, at forfatteren havde givet lidt større opmærksomhed, er forholdet mellem stat og intelligentsia i sovjetperioden, som det fx kom til udtryk i forbindelse med mobiliseringen af kulturlivet under Stalin og Gorbatjovs forsøg på at engagere intelligentsiaen til fordel for sine reformer.

Særligt i det sidste tilfælde virker fraværet af en nærmere diskussion overraskende, når man tager bogens generelle fokus på den russiske intelligentsia i betragtning.

Når dette er sagt, er det imidlertid vigtigt at understrege, at Nistad har begået en bog med mange kvaliteter. Bogens store force er den grundige og kompetente fremstilling af russisk politisk idehistorie i den førrevolutionære periode, der ikke blot i sig selv fungerer som en glimrende introduktion til stoffet, men som med sine indgående referater af de vigtigste værker også giver appetit på mere.

Stalins hjemmefront 1941–1945

Erik Kulavig

Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004

240 s., ISBN 8778388546

Omtalt av **Åsmund Egge** [professor i historie ved Universitetet i Oslo]

Mens litteraturen om den militære utviklingen på østfronten under den andre verdenskrig er relativt rikholdig, er situasjonen på den sovjetiske hjemmefronten et emne som tidligere er blitt forsømt av forskningen. I de siste årene er det imidlertid både i Russland og i Vesten kommet ut en del bøker og artikler som tar for seg ulike sider ved sovjetisk samfunnsliv under krigen. Nå foreligger det også en bok om dette emnet på dansk, under tittelen *Stalins hjemmefront 1941–1945*, skrevet av Erik Kulavig.

Boken er delt i tre hovedavsnitt. Det første, under overskriften «Social kontrol», tar for seg ulike sider ved regimets politikk for å mobilisere befolkningen til motstand mot det tyske angrepet. Det redegjøres for kontrolltiltak overfor befolkningen, rekruttering til kommunistpartiet, partiets propaganda, kampanjer for verving av frivillige til frontjeneste eller bygging av forsvarsverker og for innsamling av gaver og kjøp av statsobligasjoner. Et eget underavsnitt behandler Stalins taler til befolkningen 3. juli og 7. november 1941 og metropolitt Sergijs appell i august samme år.

Det andre hovedavsnittet redegjør for «folkestemningen» i landet under krigen. Kulavig tar for seg utvalgte byer og redegjør for øvrig for reaksjoner på evakueringen. Videre tar han opp nasjonalitetsproblemer, religionens rolle og reaksjoner på sosiale problemer. Egne avsnitt er viet situasjonen i de befridde områdene etter tyskernes evakuering, situasjonen i arbeidsleirene og for soldatene

etter at de vendte hjem fra tysk fangenskap.

I det tredje hovedavsnittet går Kulavig inn på forholdene i arbeidslivet under krigen. Blant annet tar han for seg arbeidsdisiplin og produktivitet i industrien og i jordbruket og ulike former for «alternativ» økonomisk aktivitet.

Kulavigs framstilling baserer seg for en del på sekundær litteratur og trykte kildesamlinger. Men han har også funnet fram materiale fra russiske arkiver, særlig fra Det russiske statsarkiv for sosial og politisk historie (RGASPI), som i boken av en eller annen grunn er benevnt med sitt gamle navn (RTsKhidni). Kulavig er godt oppdatert på forskningslitteraturen og utnytter forskningsresultater basert på funn i russiske arkiver fra tiden etter at disse ble delvis åpnet i kjølvannet av Sovjetunionens sammenbrudd. Primærkildematerialet utnyttes mindre systematisk. Dette har sammenheng med bokens opplegg. Den framstår som en blanding av et forskningsarbeid og en populærframstilling. Det virker som om forfatteren ikke helt har klart å bestemme seg for hvilken sjanger han skulle velge. Som forskningsarbeid ville boken ha vunnet på å konsentrere seg om et mer avgrenset emne og gått bredere og dypere inn i primærkildene. Et forskningsarbeid ville også ha måttet gå grundigere inn på tolkningsproblemer ved kildematerialet.

Kulavig har en tese han vil forsøre, nemlig at den sovjetiske befolknings aktive og passive motstand mot regimet ikke forsvant etter den tyske invasjon, og at kontroll- og straffeorganer spilte en framtredende rolle i bestrebelsene på å sørge for ro og orden i landet og holde produksjonen, især av våpen og ammunisjon, i gang. Han argumenterer dels for at mange ikke sluttet opp om forsvarsbestrebelsene og dels at i den grad slik oppslutning forekom, skyldtes det tvang fra myndighetene eller patriotiske stemninger til forsvar av Russland, ikke til forsvar av regimet. Dette er sikkert et stykke på vei riktig. Spørsmålet er om Kulavigs kildemateriale gir grunnlag for å trekke så vidtgående slutninger som han gjør. Ett problem er for eksempel spørsmålet om representativitet. Kulavig redegjør blant annet for forfallet i det lokale kommunistpartiet i Ivanovo og i Komsomol i byen Molotov (Perm) og trekker av det generelle slutninger for hele partiet. Men er eksemplene fra Ivanovo og Molotov typiske, eller er de ekstreme?

Argumentasjonen er ikke alltid like overbevisende. Kulavig argumenterer således mot at rekrutteringen av nye partimedlemmer i begynnelsen av krigen skulle være tegn på høy moral i deler av befolkningen fordi utsikten til regimets overlevelse på dette tidspunkt så ut til å være liten og fordi partimedlemmer var særlig

utsatt for represalier fra tyskerne hvis de ble tatt til fange. Kulavig hevder derimot at det under ellers like vilkår var en fordel å være partimedlem. Men i framstillingen som følger, legges det vekt på vanskelighetene med å rekruttere nye medlemmer og gis eksempler på at det endatil kunne være betydelig motstand mot å bli parti-medlem. Også her er det for øvrig vanskelig å vurdere representativiteten i de eksemplene som gis.

Størstedelen av det kildematerialet som Kulavig benytter, består i beretninger fra partiorganisasjoner og statlige tjenester til den sentrale partiledelsen om stemningen i befolkningen. Viktigst her er rapporter fra NKVD (det hemmelige politiet). Rapportene var stort sett laget over en felles lest. Innledningsvis er det generelle beskrivelser av positiv art ledsaget av eksempler som skal bygge opp om det positive bildet. Så følger rapporter om negative foretelser – eksempler på dårlig arbeidsmoral, uttalelser med kritikk av regimet etc. Disse eksemplene framstår gjerne som unntak fra den positive hovedregel. Slike rapporter er problematiske som kilder. Det er vanskelig å avgjøre innholdets representativitet og autentisitet, og rapportene mangler ofte en redegjørelse for den kontekst de refererte uttalelser er blitt framsatt i, noe som vanskelig gjør en tolkning av dem.

Kulavig velger å lese disse kildene mot deres intensjon, som han uttrykker det, og argumenterer for at unntakene ikke var så fåtallige og ubetydelige som beretningene gir inntrykk av. Dette er én måte å tolke dem på. Men en annen tolkning er også mulig. NKVDs oppgave var å avsløre og innberette nettopp om negative foretelser. Det hemmelige politiet ville ikke gjøre jobben sin om det ikke redegjorde grundig for de negative foreteelsene, og det kunne derfor snarere være grunn for rapportørene til å overdrive enn til å bagatellisere eksempler på slike. Når rapportene i hovedsak var positive og de negative eksemplene var fåtallige og ubetydelige, kan dette altså tolkes som om dette faktisk var ganske dekkende for situasjonen.

Stalinismen bygde i en ekstrem grad på tvang og vold. Men til tross for dette var det deler av befolkningen som identifiserte seg med regimet – både før, under og etter krigen. Det er denne kombinasjonen av vold og tvang på den ene siden og manges oppofrende hengivenhet for «byggingen av sosialismen» på den annen side som utgjør det fascinerende paradoks ved denne dramatiske perioden i Russlands historie. *Stalins hjemmefront* gir dessverre ikke noe bidrag til en bedre forståelse av dette paradokset.

Nationalism and Orthodoxy. Two Thematic Studies on National Ideologies and their Interaction with the Church

Teuvo Laitila & Jyrki Loima

Helsingfors: Renvall Institute Publications, University of Helsinki 2004

139 s., ISBN 9521016728

Omtalt av Atle Staalesen [cand. philol. med oppgave om forholdet mellom russisk ortodoksi og islam. Ansatt i Barentssekreteriatet, Kirkenes]

Nasjonalisme og religioners rolle i nasjonsbyggingsprosjekter er et komplekst og til dels vanskelig handgripelig fagfelt. I boken *Nationalism and Orthodoxy* tar finske Teuvo Laitila og Jyrki Loima for seg forholdet mellom kirke og stat i henholdsvis Serbia og Finland. Utgivelsen gir verdifullt historisk innblikk i dette forholdet, men har flere formmessige svakheter.

Temaet er aktuelt: Flere av de ortodokse kirkene på Balkan og i Øst-Europa har spilt en viktig rolle i de siste årenes nasjonsbyggingsprosjekter og er blitt fanebærere for en ny patriotisme. Forfatterne har dessuten rett når de skriver at temaet i begrenset grad er dekket av internasjonal faglitteratur.

I bokens forord skriver forfatterne at utgivelsen er myntet på dem som er interessert i «teori og bakgrunn for fenomenene nasjonalisme og ortodoksi». Det understrekkes riktig nok at bokens to casestudier er ment å gi en *kortfattet* innføring i denne tematikken. Likevel er det grunn til å stille flere kritiske spørsmål ved forfatternes presentasjon av moderne teori om nasjonalisme og ortodoksi.

Boken består av to meget ulike deler. Disse kan naturligvis leses hver for seg som atskilte og frittstående studier. Boken sett som en helhet sliter imidlertid med å gi en samlende innføring i problemstillingen. Innledningen, som for øvrig er overraskende kort, bare fire sider, tar utgangspunkt i nasjonalismeteoriene til Eric Hobsbawm og Ernest Gellner om nasjoner som konstruerte enheter i konstant forandring. Forfatterne beskriver religion som viktig innen nasjonalismeteori og presenterer selv begrepet «teologisk nasjonalisme». Dette kunne vært utgangspunktet for en utdypende diskusjon om religion og nasjonalisme, samt om fellestrekks og forskjeller i de to utvalgte geografiske områdene. Sentralt her kunne for eksempel vært hvordan de ortodokse kirkene i perioder har vært både pådriverer for en nasjonalistisk politikk og samtidig blitt brukt og misbrukt som verktøy i statens nasjonalitetspolitikk. En overordnet diskusjon om *fyletisme*, koblingen mellom etnisitet og religion, innen de to kirkene ville vært interessant. Disse dis-

kusjonene overlates imidlertid i stor grad til leserne.

I tillegg til at innledningen er mangelfull, svekkes helheten ytterligere av at boken ikke har et oppsummerende avsluttende kapittel. Mens de to hoveddelene er til dels meget gode, virker dessuten resten av boken stedvis lite gjennomarbeidet. En rekke skrivefeil og språklige unøyaktigheter, deriblant på bokens forside, bakside og i innledningen, er med på å gi inntrykk av at forfatterne har hatt det travelt. I tillegg er det flere eksempler på en inkonsekvent transkribering av russiske kildetekster.

Teuvo Laitilas studie «Religion, Violence, Identity and the Enemy: The Role of the Serbian Orthodox Church in Serbian National State-building and Nation-making» fokuserer på perioden fra 1804 – året for det første store serbiske opprøret mot det ottomanske overherredømme – og frem til 2003. På tross av at kapitlet dekker en lang tidsperiode på relativt få sider – til sammen 70, klarer Laitila å gi en detaljert og god innføring i forholdet mellom den serbisk-ortodokse kirken og staten. Kapitlet må imidlertid i større grad ses som en historisk redegjørelse for dette forholdet enn som en drøfting av serbisk nasjonalitets- og kirkeproblematikk.

Tapet for ottomanerne i slaget ved Kosovo Polje i 1389 har vært grunnlaget for myten om serberne som et undertrykt folk og en uutømmelig kilde for serbiske nasjonalister de siste 200 årene. Laitila klarer å trekke de historiske båndene frem til våre dager. Kapitlet får klart frem hvordan historiske hendelser og myter fortsatt er levende i dagens serbiske kirkeliv. Det beskriver også inngående hvordan kirken har forholdt seg til Slobodan Milosevics styre og de mange voldelige konfliktene på 1990-tallet. For undertegnede ville det imidlertid ha vært interessant om kapitlet også kort streifet innom hvordan de russiske geistlige som etter 1917 bygde opp en russisk-ortodoks emigrantkirke i serbiske Sremski Karlovci, påvirket serbiske geistlige. Denne kirken, som i dag er kjent som Den russisk-ortodokse kirken utenfor Russland, levde i årtier under den serbisk-ortodokse kirkens beskyttende vinger.

Jyrki Loimas studie «Nationalism and the Orthodox Church in Finland 1895–1958» gir unik innsikt i en del av nordisk historie som nok er ukjent for de aller fleste. Mer enn hundre år som autonomt storhertugdømme under Russland fra 1809 til 1917 gjør Finland spesielt i nordisk sammenheng, men også i russisk historie. Storhertugdømmet fikk utstrakt selvstyre og ble stående i en særstilling i forhold til resten av Russland hva gjaldt politikk, så vel som religion. Sterkere russisk nasjonalisme på slutten av 1800-tallet og russisk innflytting i grenseområdene førte til økt press på det

finske selvstyret. Samtidig vokste en ny finsk nasjonal bevegelse frem. Karelerne, som i hovedsak var ortodokse, sto i sentrum for en stadig sterkere finsk-russisk rivalisering.

Kampen om karelernes kulturelle og religiøse tilhørighet i skjæringspunktet mellom finner og russere har beslektede analogier andre steder i Russland i samme periode. I den sentrale Volga-regionen kjempet for eksempel russere og tatarer om skjebnen til krjasjene – tatarer som hadde konvertert til ortodoksi, men som hadde beholdt sitt tyrkisk-ættede morsmål. Det er interessant når Loima skriver at russiske nasjonalister i sin kamp for å vinne karelernes hjerter advarte mot finsk innflytelse og «pan-skandinavisme». På samme måte ble det advart mot «pan-turkisme» og «pan-islamisme» i kampen om krjasjene. Måten Loima plasserer situasjonen i Finland og på Det kareliske neset inn i en større russisk historisk sammenheng er klargjørende, men han lykkes i mindre grad med å analysere samspillet mellom kirke og stat i nasjonalitetspolitikken.

Loima trekker imidlertid en interessant konklusjon når han skriver at prinsippene bak russisk politikk overfor karelerne frem til 1917 faktisk er meget lik hovedtrekkene i den politikken finske kirkemyndigheter førte overfor karelerne i mellomkrigstiden. Begge parter hadde et sterkt ønske om å assimilere karelerne inn i deres egen kultur.

Boken *Nationalism and Orthodoxy* gir samlet sett et godt innblikk i to områder der ortodokse kirker har spilt en viktig rolle i krysningspunktet mellom ulike kulturer. Laitila og Loima klarer imidlertid ikke i tilstrekkelig grad å forene de to ulike studiene til et enhetlig verk. De lykkes heller ikke i å gi en utfyllende og overordnet innføring i nasjonalismeteori og i kirkenes rolle i statenes politikk. Boken ville tjent mye på en bedre og mer samordnende innledning, samt en felles konklusjon. To hver for seg gode utlegninger om forholdet mellom kirke og stat i Serbia og i Finland ville da kunne utfyldt hverandre mye bedre.

The Potential for Community Restructuring – Mining Towns in Pechenga

Vesa Rautio

Helsingfors: Kikimora Publications 2003

168 s., ISBN 9521014180

Omtalt av **Jørn Holm-Hansen** [forsker, Norsk institutt for by- og regionforskning]

Hvilket utviklingspotensial har lokalsamfunn med ensidig næringsstruktur? Mye forskning og utredning har blitt viet dette spørsmålet, og erfaringer har blitt trukket på tvers av landegrensene. Samfunnsgeografen Vesa Rautios forskning er et bidrag til forståelsen av hvilket potensial som ligger i russiske industristeder med én dominerende virksomhet.

Ensidige industristeder i Russland er gjerne basert på utvinning og foredling av en naturressurs. I sovjetperioden skjedde dette i beskyttede omgivelser. Usikkerhetsmomentet lå i hvilken politisk prioritering utnyttelsen av den aktuelle naturressursen hadde. I dag er russisk økonomi basert på privat eiendom, og dermed krav om økonomisk lønnsomhet for eierne. Samtidig er økonomien åpen, og variasjoner på verdensmarkedet slår inn. Ensidige industristeder basert på én eller få råvarer blir dermed ekstremt sårbare.

Mens man i Nord-Amerika har snakket om «company towns», har de sovjetiske ekvivalentene snarere vært «ministeriumsbyer», idet de har fungert som underavdelinger av et bransjeministerium. Det var tilfellet også i byene Vesa Rautio bruker som case i sin studie, nemlig de to gruve- og foredlingsbyene Nikel og Zapoljarnyj, som ligger 30 kilometer fra hverandre i Petsjenga-distriktet. Begge byene var underlagt Ministeriet for ikke-jernholdige metaller, som sørget for at det skjedde teknologisk utvikling, at produktene fikk avsetning, at arbeiderne fikk boliger, barna barnehage og familiene ferieopphold. Noen lokaladministrasjon å snakke om utover bedriften fantes ikke.

Under perestrojka ble nikkelproduksjonen omorganisert. Det ble opprettet et selvstendig statsselskap for denne virksomheten, Norilsk Nikel. I dette selskapet inngikk kombinatet i Norilsk i Tajmyr og en rekke andre relaterte bedrifter, blant dem Petsjenganikel med produksjon i Nikel og Zapoljarnyj. I 1993 ble Norilsk Nikel omgjort til aksjeselskap ved et dekret utstedt av president Boris Jeltsin. Dette var et selskap som kunne tre inn i markedsøkonomien med internasjonal tyngde. Privatiseringen har imidlertid ikke nødvendigvis ført til mer desentralisering, ettersom Norilsk Nikel fortsetter med

å planlegge og gjennomføre «sosioøkonomiske prosesser» ovenfra. Og for selskapets bedrifter i Petsjenga-distriktet er det dystre utsikter. Malmforekomstene er i ferd med å uttømmes. Det som er igjen, ligger dypere og er dyrere å utvinne. Nye grep må tas. Det danner utgangspunktet for Rautios analyse.

Forfatteren peker på tre sentrale aktørgrupper: selskapet, offentlig sektor og arbeiderne. Lesere som deler denne anmelderens statsvitenskapelige bakgrunn vil med skrekkblandet fryd registrere geografen Rautios summariske behandling av det han med en sekkebetegnelse kaller «offentlig sektor». På midten av 1990-tallet fikk Russland på plass et system for lokal selvforvaltning. I byer med én dominerende bedrift er det kommunale selvstyret svakt, men i spørsmål om å utvikle alternative næringsveier kan det sammen med det sterke regionalleddet i Russland i det minste tenkes å spille en viss rolle. Dette burde vært grundigere behandlet.

Om Rautio nedtoner betydningen av politiske organer og offentlig forvaltning, legger han desto mer vekt på arbeidernes betydning. Et av hovedfokusene i boka er behandlingen av de ansattes rolle. Forfatteren bygger på teorier utviklet på bakgrunn av erfaringer fra andre land, og antar at de ansattes støtte, medvirking og kompetanse er viktige faktorer bak en vellykket omlegging. Rautio spør seg hvor villige og kapable arbeiderne er til å tilpasse seg endringer som skyldes omstilling på avsidesliggende steder. Hvordan kan de bidra? For å få vite mer om dette ble det gjennomført en undersøkelse basert på spørreskjema i 1998 og 1999. Over to hele kapitler gjennomgås funnene. De ansatte kan deles inn i fire grupper ut fra hvilke framtidssplaner de har: de som vil forbli i bedriften, de som søker seg over i en annen bransje, de som flytter og de som pensjonerer seg. Rautio klarer å finne fram til særegenhetene ved disse fire gruppene, noe som burde ha særdeles stor praktisk relevans.

Ser man nærmere på bakgrunnstallene, viser det seg at det er de unge og kapable som ønsker å forbli i bedriften. Det er de gamle, spesielt de med husvære lengre sør, som ønsker å flytte. Forfatteren peker på at mange ansatte har slått røtter. Dette er et interessant funn ikke minst fordi et klart flertall av de som ønsker å forbli i bedriften svarer at nedbemanninger kommer til å være nødvendig. Faktisk er det blant «stayerne» at flest mener bedriften må legge om.

Rautios bok gir i det hele tatt mange interessante blikk inn i et stort tema. Problemet er at disse øyeblikkene av innsikt kommer litt tilfeldig. Boka har et tema, men mangler en rød tråd. Denne anmelderen savner også referanser til den russiske debatten, forsk-

ningen og politikken rundt ensidige industristeder (*monoindustrial nye/monoprofil nye goroda*) og by-konstituerende bedrifter (*grado-obrazujusjtsje predpriyatija*). Det hadde vært svært interessant å lese hva Rautio med sin solide og omfangsrike kunnskap hadde hatt å si om det faglige russiske grepet om temaet «komstilling av ensidige industristeder».

Dessverre skjemmes boka dessuten av ikke å ha vært ordentlig redigert. Innledningsvis (s. 17) sies det at formålet med studien er å undersøke de samfunnsmessige *innvirkningene* («impacts») av omleggingen av gruve- og metallindustrien i de to byene. Avslutningsvis (s. 120) sies det derimot at hovedmålet med undersøkelsen har vært å besvare spørsmålet om hvordan omleggingen *er blitt skjøttet* («managed»). Bokas tittel sier at temaet er *potensialet* for omstilling. Forvirrende!

I innledningen og i hovedteksten blir det lagt vekt på de ansattes rolle. Det aspektet er så å si ikke berørt i konklusjonskapittelet til tross for at kapitlene om arbeiderne formelig skriker etter en oppfølging. Hvordan kan de ansattes egenskaper og preferanser slik de kommer til uttrykk i spørreskjemaet, komme til nytte i en omstilling? Hvilke arenaer og kanaler finnes? Det blir også litt uklart om boka er en sammenstilling av de fire artiklene som listes opp avslutningsvis. Hvis så er tilfelle, burde det ha vært gjort klart fra begynnelsen av.

Til tross for den svake redigeringen, inneholder boka mye informasjon og innsikt som folk med interesse for temaet vil ha glede av å lese. Alternativt kan man gå rett til Rautios tidsskriftartikler.

Korsvej og minefelt – kultur och konflikt i Kaukasus

Ib Faurby & Märta-Lisa Magnusson (red.)

Århus: Systime Academic 2003

324 s. ISBN 8761607460

Recenserad av **Charlotte Niklasson** [analytiker, Försvarsmakten]

«Kaukasus har alltid fascinerat.» Så börjar förordet till boken *Korsvej og minefelt – kultur och konflikt i Kaukasus*, skriven av en rad olika kapitelförfattare med vitt skilda bakgrunder, som under samma titel ger bidrag till att beskriva faktorer som medverkar till den aktuella situationen i regionen. Dessa bidrag rör sig över klassiska ämnesområden som historia, etnisk tillhörighet, religion,

reformekonomi och stormaktsintressen. Tillsammans ger de läsaren en bra grund för kunskap om Kaukasus. Alla kapitel i boken fyller en funktion i helhetsbeskrivningen under den ambitiösa titeln och trots vitt skilda ämnesområden håller boken rent generellt en hög klass.

Trots bokens något konventionella upplägg, är det flera av bidragen som har en nyttänkande inriktning. Ett exempel på detta återfinns i kapitlet om etnicitet, språk och kultur av Helen L. Krag. Här resonerar författaren kring begreppet kaukasier och möjligheten att prata om en kaukasisk identitet. Hon beskriver på ett intressant sätt den identitetsprocess som blev nödvändig efter Sovjetunionens fall och de faktorer som kopplades till begreppet kaukasier. Istället för att bara använda etnicitet som en orsak till splittring i regionen, återvinner Krag begreppet och pratar om de faktorer som idag definierar en kaukasisk identitet.

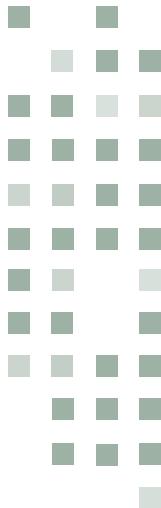
Ett nytt sätt att nära sig ett etablerat problem återfinns också i Søren Theisens bidrag om demokrati och klankultur. Klankultur i Kaukasus som ett problem i sig och hur detta kan påverka en demokratisk utveckling i ett land eller i regionen som helhet har vid få tidigare tillfällen fått en så framträdande roll som i Theisens kapitel. Problemets natur och aktuella praktiska uttryck beskrivs väl i detta kapitel, vilket framstår som ett nytt och intressant inslag i forskningen på området.

Att balansera en ämnesanalys kan kanske på ett enkelt sätt jämföras med sättet på vilket ett barn håller upp saft. Samtidigt som det är viktigt att få i så mycket som möjligt i glaset är det en hårfin avvägning till ett överfullt glas, onödigt spill samt hur mycket saft som egentligen är gott. Att peka på grundläggande orsaker till varför en situation ser ut som den gör är viktigt i uppbyggnaden av läsarens förståelse och deltagande i analysen. Men i författarens hets att lösa sin uppgift kan ibland viljan att leverera kunskaper övergå den nivå av fakta som läsaren kan inta. Det som i saftens värld skulle ha kallats för onödigt spill blir inom forskningen överflödig fakta som ibland kan bidra till läsarens förvirring. En känsla av att saften inte längre smakar som i början kan uppstå. Det är därför med tacksamhet man som läsare mottar en bok om problematiken i Kaukasus där bidragen delats upp i överkomligt långa och ämnesinriktade kapitel. Innehållsmässigt är det flertalet av författarna som förtjänar beröm för sin förmåga att presentera innehållsrika texter och genomgående behålla läsarens intresse. Känslan av förvirring uteblir och smaken inför ytterligare ett kapitel inbjuder till fortsatt läsning.

Men ett problem inom dagsaktuell konfliktforskning är den svåra

balansgången mellan baktung och inaktuell samt framtidssträvande och spekulativ analys. Detta problem blir synligt i Lars Funch Hansens kapitel om demografiska förändringar i Nordkaukasus när han gör sin framtidstolkning av resultatet av genomförda folkräkningar i Tjetjenien. Som läsare reagerar man på det något spekulative scenario som Funch Hansen målar upp.

Klart är dock att helhetsbedömningen av boken ger en positiv eftersmak. Trots vissa mindre brister känns de olika kapitlen relevanta. Detta är en bok vars främsta syfte borde vara i undervisnings sammanhang där den med sitt rika innehåll kan bidraga till kunskapen om och intresset för det fascinerande Kaukasus.

Internasjonal politikk kommer fire ganger i året og er det fremste tidsskriftet i Norden på sitt område. Når store begivenheter endrer det internasjonale landskapet, når skillene mellom nasjonal og internasjonal politikk viskes gradvis ut eller når norsk utenrikspolitikk endres, ønsker Internasjonal politikk å være helt i front med å utforske denne utviklingen. Tidsskriftet publiserer fagartikler, debatt og essays både fra Norge og nabolandene.

Fra 2004-årgangen: USA – imperium eller hegemon? • Amerikansk tankegang og USAs utenrikspolitikk • Kyoto – et mislykket prosjekt? • Afrikanske konflikter. I 2005 har vi så langt brakt artikler om bl.a. Westfalermyten, Ikkespredning, nordisk sikkerhetssamarbeid og konfliktløsning i Sudan samt et dobbeltnummer om Norge i 100 år etter unionsoppløsningen.

På beddingen har vi tidsskriftets fjerde nummer, som bl.a. oppdaterer vårt bilde av Saudi-Arabia i en turbulent tid, og en analyse av islamistisk ideologi med Irak-krigen som bakteppe.

For mer informasjon om publikasjonene se www.nupi.no

Nye bøker i Norden

DANMARK:

Akunin, Boris

Vinterdronningen

Oversat av Trine Søndergaard
(2. udgave)
København: Gyldendal 2004
248 s. ISBN 8702023784

Bak-Hansen, Mogens

«For vores og jeres frihed»? Polsk-jødiske relationer 1918– 45: lokale studier og nationale sammenhænge

København: Det Humanistiske
Fakultet Københavns Universitet
2004
522 s. [uten ISBN]

Bæk Simonsen, Jørgen

Vikingerne ved Volga: Ibn Fad- lans rejsebeskrivelse

Resumeret, deloversat og kommen-
teret af Jørgen Bæk Simonsen
(2. udgave)
Højbjerg: Wormianum 2004
64 s. ISBN 8789531175

Dalsgaard, Mette

Den tunge lyre. Ruslands emigrantlitteratur 1917–1985: en litteraturhistorisk fremstilling

København: Gyldendal 2005
316 s. ISBN 8702033569

Dostoevskij, F.M.

En grønskolling

Oversat fra russisk af Ole Hustad
Jensen
København: Vangsgaard 2004
554 s. ISBN 8798871234

Drakulic, Slavenka

De ville ikke gøre en flue for- træd. Krigsforbrydere for retten i Haag

Oversat fra engelsk af Neel Rocco
København: Lindhardt og Ringhof
2004
188 s. ISBN 8759524294

Elleemann-Jensen, Uffe

Østen for solen: et helt Europa

(2. reviderede udgave)
København: Gyldendal 2004
186 s. ISBN 8702028271

Knight, Amy

Berija: Stalins bøddel

Oversat fra engelsk af Henrik
Enemark Sørensen
København: Schønberg 2005
431 s. ISBN 8757016658

Nikulin, Leon

Min vej mod friheden: en flygt- nings dramatiske beretning

Forord af Hans Kristian Neerskov;
redigeret af Geoffrey Cain
Viby: Panorama 2004
141 s. ISBN 8798334190

- Politkovskaja, Anna
Putins Rusland**
Oversat av Jan Hansen; med dansk forord af Leif Davidsen
København: Høst 2005
383 s. ISBN 8763801353
- Scrupski, Barbara
Alexandra: grevinde i zartidens Rusland**
Oversat af Ulla Osvig
København: Aschehoug 2005
426 s. ISBN 8715111202
- Smith, Peter Langwithz
Auschwitz: en beskrivelse**
København: Gyldendal 2004
431 s. ISBN 8702023253
- Troyat, Henri
Katarina den Store**
Oversat fra fransk af Karen Mathiasen
København: Gyldendals Bogklubber 2004
355 s. ISBN 8703003140
- FINLAND:**
**Bogatyrev, Sergei (red.)
Russia Takes Shape: Patterns of Integration from the Middle Ages to the Present**
Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, Humaniora, No. 335
Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters 2005
289 s. ISBN 9514109570
- Dobrovolskaya, Natalia & Antonio Salueña
Development of Russian Mobile Communications**
Lappeenranta University of Techno-
- logy, Northern Dimension Research Centre, No. 9
Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2004
96 s. ISBN 9517649371
- Eronen, Jarmo
Central Asia: Development Paths and Geopolitical Imperatives**
Helsinki: Helsinki School of Economics 2005
114 s. ISBN 9517919069
- Forsström, Pentti & Erko Mikkola (red.)
Russian Military Policy and Strategy**
Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu 2004
89 s. ISBN 9512515423
- Hanzelkova, Alena
Re-establishing Traditional Czech Family Businesses: a Multiple Case Study on the Present Challenges**
Jyväskylä Studies in Business and Economics No. 36
Jyväskylä: University of Jyväskylä 2004
306 s. ISBN 9513919099
- Karttunen, Marie-Louise
Making a Communal World: English Merchants in Imperial St. Petersburg**
Research Series in Anthropology No. 7
Helsinki: University of Helsinki 2004
319 s. ISBN 9521022523

- Katsui, Hisayo*
Towards Equality: Creation of the Disability Movement in Central Asia
 Department of Social Policy Research Reports No. 1/2005
 Helsinki: Department of Social Policy and Institute of Development Studies, Helsinki University 2005
 207 s. ISBN 9521022566
- Kulmala, Meri & Laura Päiviö (red.)*
Northern Dimension, Poland and the New Neighbours
 Helsinki: Finnish Committee for European Security 2005
 145 s. ISBN 9519150099
- Manninen, Ohto*
The Soviet Plans for the North Western Theatre of Operations in 1939–1944
 Finnish Defence Studies, 16
 Helsinki: National Defence College 2004
 155 s. ISBN 9512514761
- Sirén, Jyrki & Anton Sultanov*
Russian Insurance Industry and its Future Challenges
 Lappeenranta University of Technology, Northern Dimension Research Centre, No. 11
 Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2004
 88 s. ISBN 9517649940
- Tiusanen, Tauno & Oksana Ivanova & Daria Podmetina*
EU's New Neighbours: the Case of Ukraine
 Lappeenranta University of Techno-
- logy, Northern Dimension Research Centre, No. 6
 Lappeenranta: Lappeenranta University of Technology 2004
 150 s. ISBN 9517648960
- Turunen, Maija*
Faith in the Heart of Russia: the Religiosity of Post-Soviet University Students
 Kikimora publications. Series A, 11
 Helsinki: Aleksanteri-instituutti 2005
 278 s. ISBN 9521022760
- Valtonen, Hannu & Anja Noro (red.)*
Health and Well-being in Transition Societies
 Helsinki: Stakes 2004
 214 s. ISBN 9513317552
- NORGE:**
Bukk voll, Tor
The State as Purpose, the State as Property: National and Private Interests in the Foreign Policies of Russia, Ukraine and Kazakhstan
 Doctoral thesis at NTNU; 2005: 4
 Trondheim: NTNU, Department of Sociology and Political Science 2005
 153 s. ISBN 8247168677
- Henriksen, Harald*
Murmansk-konvoiene: menesker i et arktisk krigsdrama
 Orion dokumentar
 Oslo: Orion 2004
 369 s. ISBN 8245806714

Strøksnes, Morten Andreas
Automobil: gjennom Europas bakgård
 Oslo: Kagge 2005
 393 s. ISBN 8248903907

Wilhelmsen, Julie
When Separatists Become Islamists: the Case of Chechnya
 FFI/RAPPORT-2004/00445
 Kjeller: FFI 2004
 70 s. ISBN 8246408135

Åtland, Kristian, Tor Bukkvoll,
Morten Jeppesen & Iver Johansen
Hvor går Russland? Fem scenarier om Russland og norsk sikkerhet i 2030
 Oslo: Abstrakt 2005
 283 s. ISBN 8279351922

SVERIGE:
Danielsson, Monica Brundin
Kroatien: fantasi och fakta
 Malmö: Richter 2005
 183 s. ISBN 9171300244

Eduards, Krister
Sveriges stöd till de baltiska ländernas omvandling 1990–2003
 Stockholm: Sida 2004
 147 s. [uten ISBN]

Einhorn, Lena
Ninas resa: en överlevnadsberättelse
 Stockholm: Prisma 2005
 221 s. ISBN 9151844451

Grjibovski, Andrej
Socio-demographic Determinants of Pregnancy Outcomes and Infant Growth in Transitional Russia
 Stockholm: Karolinska University Press 2005

58 s. ISBN 9171402268

Johnsson, Peter
Polen i Europa
 Stockholm: Carlsson 2005
 380 s. ISBN 9172036710

Juzik, Julija Viktorovna
Allahs svarta änkor. Tjetjeniens kvinnliga självmordsterrorister
 Översättning: Ola Wallin
 Stockholm: Ersatz 2005
 173 s. ISBN 9188858057

Kafka, Franz
Dagböcker: december 1911–1913. Samlade skrifter
 Översättning och kommentarer:
 Hans Blomqvist & Erik Ågren
 Lund: Bakhåll 2004
 238 s. ISBN 9177422201

Rindzeviciute, Egle (red.)
Contemporary change in Estonia
 Baltic and East European studies
 Huddinge: Baltic and East European Graduate School, Södertörns högskola 2004
 88 s. ISBN 9185139041

Simons, Gregory
The Russian Orthodox Church and its Role in Cultural Production
 Studies on inter-religious relations

Stockholm: Almqvist & Wiksell
International 2005
105 s. ISBN 9189652142

Ulfving, Lars
**Rysk krigskonst = Voennoe
iskusstvo: en introduktion till
den ryska militärvetenskapen
sedd i ett militärteoretiskt, em-
piriskt och historiskt perspektiv**
Stockholm: Krigsvetenskapliga
institutionen, Försvarshögskolan
2005
287 s. ISBN 9189683900

Wolanik Boström, Katarzyna
**Berättade liv, berättat Polen:
en etnologisk studie av hur
högutbildade polacker gestaltar
identitet och samhälle**
Etnologiska skrifter
Umeå: Institutionen för kultur och
medier/Etnologi 2005
329 s. ISBN 917305822-X

Summaries

Gross Human Rights Violations in Chechnya – a Stumbling Block for the Council of Europe?

Julie Wilhelmsen

The article takes as its point of departure the discrepancy between Russia's integration into the strong European human rights regime on the one hand and the long record of gross human rights violations in Chechnya since 1999 on the other. While the Council of Europe (CoE) has repeatedly levelled criticism against Russia for continued violations and impunity in Chechnya, it has not employed harsher sanctions, such as expulsion or interstate complaint. Instead, the CoE has opted for a strategy of cooperation and inclusion, hoping that interaction within the CoE would spur a process of socialization that could eventually lead to changes in Russia's human rights practices. This approach, informed by the social constructivist interpretation of politics, stands in stark contrast to Russian responses, which seem based on a neo-realist interpretation of politics. Moscow has increasingly resorted to denial, refusing cooperation and interpreting criticism as an attempt to hurt Russia. This article argues that, although the CoE approach has produced some results, they are small in view of the magnitude of the human rights crisis, and considering the Council's potential. Although the CoE approach has been a success when applied to smaller new member states, it has clear limitations in the case of the powerful Russian state.

Nordisk Øst-forum | 19 [2] 2005: 151–170

Different Pasts? The Division of Czechoslovakia and the Collective Memory of the First Republic

Lone Sarauw

The article deals with the break-up of Czechoslovakia from the perspective of collective memory. As a case study, the different Czech and Slovak memories of the First Republic are analysed. In Czechoslovakia as in other former East Bloc countries, the fall of

Communism spurred a debate about the proper interpretation of the past. From analyses of newspaper debates from 1990–92, the article finds that Czechs and Slovaks had dissimilar views of the past, and these differing interpretations of history created a perception of the past as conflictual. The conclusion drawn was that the Czech–Slovak relationship would continue to be conflictual as long as the two groups shared one state. In this way, a discourse developed in which it was commonly held that both Czechs and Slovaks would be better off in their own separate states than they were together. Thus, because it was commonly believed that Czechs and Slovaks would benefit from having their own states, the discourse about the past made it possible for the political leaders in the present to split the state in a peaceful and orderly manner.

Nordisk Øst·forum | 19 [2] 2005: 171–186

Historical Reality or Modern Myths? History Revision and National Identity in Belarus after 1991

Heidi-Iren Wedlog Olsen

The article examines how national identity in Belarus is being re-forged after Belarus acquired independent statehood in 1991. During the Soviet period, historiography was used as a tool for legitimising the official state ideology of Communism and the Soviet regime. Soviet historians interpreted history through the lens of the party spirit; as a result, the Belarusians were seen as culturally, socially, politically and economically linked with Russia and the Russians. The article looks at how the national history of Belarus is now being rewritten, especially in relation to how newer nationally oriented historiographies deal with myths of origin, descent, statehood and national resistance. This article aims to find out how and to what extent nationally oriented Belarusian historians today reject and/or distance themselves from the various myths of Soviet historiography, and in particular, the myths of Slavic brotherhood and the Belarusian urge to reunite with Russia. How and to what extent can nationally oriented Belarusian historians distance themselves from Russia and the Russians?

Nordisk Øst·forum | 19 [2] 2005: 187–202

The Habitat Agenda – Preconditions for Implementation in Russian Urban Areas

Madeleine Granvik

The article takes as its point of departure the intentions in the Habitat agenda. This global policy programme seeks to encourage engagement directed toward a sustainable development. It stresses the importance of lifestyle changes, citizen involvement and local engagement in the process of implementing a sustainable development. Citizens are now expected to play a more active and direct role in the implementation process, but the viability of the citizens to take up this role remains unclear. The article explores the prerequisites for public participation in the Russian context, through a case study of local urban communities in Petrozavodsk. Do residents have the interest, time and will to work locally as social actors toward a more sustainable way of living? The results presented in the article indicate that the conditions cannot be considered optimal, as such activities are generally not prioritized by the people. When it comes to the practicalities of daily life, Russian democracy is still in its infancy.

Nordisk Øst-forum | 19 [2] 2005: 203–220

Nordic Assistance and Soviet Traditions in Latvian Water Policy

Jens Zvirgzdgrauds

The article explores Swedish and Danish assistance projects in the field of water policy in Latvia. Instead of focusing on technical or economic issues, it seeks to trace policy change, and to propose a hypothesis about its nature. A set of circumstances, for convenience termed the “Soviet legacy”, has been a major obstacle to allowing the new institutions to function in accordance with the declared EU goals of sustainability. In the cases studied, the policy entrepreneurs have been outsiders; upon completion of a project, the foreign managers begin planning the sequel, recognising that project impact may not have been lasting or stable. Such assistance may have added a few new institutional features to Latvian water policy, but the Latvians were hardly able to repair the shortcomings of previous policy by the time of their entry in the EU. In actual decisions,

the Soviet tendency to neglect the environment for economic gain has prevailed, due to various deficiencies of the administration. It remains to be seen from further research if the accumulating momentum of change in the policy periphery can serve to induce learning which in turn might lead to the atrophying old Soviet-style policy core being replaced by more effective innovations.

Nordisk Øst·forum | 19 [2] 2005: 221–236

Forord

Redaksjonen

**Grove menneskerettighetsbrudd i Tsjetsjenia
– en snublestein for Europarådet?**

Julie Wilhelmsen

**Forskellige fortider? Delingen af Tjekkoslovakiet og
den kollektive erindring om Den første Republik**

Lone Sarauw

**Historisk realitet eller moderne myter? Historierevisjon
og nasjonal identitet i Hviterussland etter 1991**

Heidi-Iren Wedlog Olsen

**Habitat-agandan – förutsättningar för implementering
i ryska bostadsområden**

Madeleine Granvik

**Nordisk bistand og sovjetisk tradisjon i Latvias
vannpolitikk**

Jens Zvirgzdgrāuds

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

